

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE 18. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA
RAMAZAN**

Yüksek Lisans Tezi

ERTUĞRUL YILDIRIM

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE 18. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA
RAMAZAN**

Yüksek Lisans Tezi

ERTUĞRUL YILDIRIM

Danışman: PROF. DR. ZİYA YILMAZER

İstanbul, 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi ERTUĞRUL YILDIRIM'ın ARŞİV BELGELERİNDEN
HAREKETLE 18.YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN adlı tez çalışması, Enstitümüz
Yönetim Kurulunun 14.01.2013 tarih ve 2013/03-21 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 22.02.2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. ZİYA YILMAZER
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. TAHSİN ÖZCAN
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ

İmzası

ÖZET

ARŞİV BELGELERİNDEN HAREKETLE 18. YÜZYIL İSTANBUL’UNDA RAMAZAN

Bu çalışma, Osmanlı arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyıl İstanbul ramazanlarını konu edinmektedir. Tez, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Ramazan ayının Müslümanlar için önemi Kur’an ve Hadisler ışığında anlatılmıştır. Birinci bölümde Asr-ı Saâdet’ten başlayarak XVIII. yüzyıla kadar bazı İslâm toplumlarının Ramazan ayı yaşayışları kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde XVIII. yüzyılda Ramazan ayı gelmeden önce yapılan çeşitli hazırlıklar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Ramazan ayı içerisinde İstanbul’da yapılan Hırka-i Şerif Ziyareti, Huzur Dersleri, Mahyâ, İftar Davetleri gibi çeşitli etkinlikler, başlıklar halinde anlatılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

RAMADANS İN 18. CENTURY'S İSTANBUL WİTH REFERENCE TO ARCHİVE DOCUMENTS

This study is about 18. Century's Ramadans in İstanbul in the light of Ottomon Archieves. The thesis consists of introduction and three chapters. In introduction part it tells the importance of Ramadan for Muslims in the light of Kor'an and prophet Mohammad's sayings. Some İslamic society's way of Ramadan living from Asr-ı Saadet to 18. Century is mentioned in the first chapter. In the second chapter it tells the preparations made in 18. Century before the Ramadan comes. And in the third chapter it tries to explain some Ramadan month activities such as visit to the Hırka-i Şerif, Huzur Dersleri, Mahya and İftar invitations.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ	X
GİRİŞ.....	1
RAMAZAN AYI VE ÖNEMİ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL ÖNCESİNDE RAMAZAN

A- ASR-I SAÂDETTE RAMAZAN	5
B- BAZI İSLÂM TOPLUMLARINDA RAMAZAN.....	7
1- Emevî ve Abbâsîler’de Ramazan.....	7
2- Fâtîmîler’de Ramazan	8
3- Memlûklular’da Ramazan	9
4- XIV. Yüzyılda Mekke’de Ramazan.....	10
C- XVIII. YÜZYILA KADAR OSMANLI’DA RAMAZAN.....	11
1- XV. Yüzyılda Ramazan	11
2- XVI. Yüzyılda Ramazan.....	12
3- XVII. Yüzyılda Ramazan.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL İSTANBUL’UNDA RAMAZAN AYI HAZIRLIKLARI

A- İSTANBUL’UN RAMAZAN AYI İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI	20
1- Buğday, Un ve Pirinç İhtiyacının Karşılanması.....	21
2- Et İhtiyacının Karşılanması.....	23
3- Kahve ve Odun İhtiyacının Karşılanması	24
4- Yağ, Bal ve Şeker İhtiyacının Karşılanması	25
B- RAMAZAN AYI İÇİN YAPILAN DİĞER HAZIRLIKLAR	26
1- Tüketim Maddelerine Narh ve Kalite kontrol Uygulanması.....	27
2- Ru’yet-i Hilâl’in Tespiti	28
a- Osmanlı’da Ramazan Hilâl’inin Gözlenmesi.....	29

b- Ru'yet-i Hilâl Konusunda Meydana Gelen Karışıklıklar	30
3- Câmîlere Kur'ân ve Aşırhan Tevcîhi	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN AYI ETKİNLİKLERİ

A- CÂMÎLERDE KANDİL VE MAHYÂ YAKILMASI	34
1- Câmîlerde Kandil Yakılması	34
2- Câmîlere Mahyâ Kurulması	35
a- Osmanlı'da Mahyânın İlk Kullanımı ve Yaygınlaşması	35
b- Mahyânın Yapılışı ve Mahyâ Çeşitleri	37
B- İFTÂR DÂVETLERİ	39
1- Sadrâzam Konağındaki İftâr Dâvetleri	39
2- Şeyhülislâm'ın Konağındaki İftâr Dâvetleri	42
3- İleri Gelen Kişilerin Konaklarındaki İftâr Dâvetleri	42
4- XVIII. Yüzyıl İftârlarından Bazı Hâtırâlar	43
C- HUZÛR DERSLERİ	44
1- Huzûr Derslerinin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması	44
2- Huzûr Derslerinin İçeriği ve Görevli İlmiye Mensupları	47
3- Huzûr Derslerinin Yapılış Şekli	49
4- Huzûr Derslerinde Meydana Gelen Bazı Olaylar	50
D- HIRKA-İ ŞERÎF ZİYARETİ	51
1- Hırka-i Şerîf Ziyâreti Öncesi Yapılan Hazırlıklar	52
2- Hırka-i Şerîf Ziyâreti Töreninin Yapılışı	55
3- Yeniçerilere Baklava İkramı Yapılması	58
E- RAMAZAN ATİYYELERİ VE BOHÇALAR	59
F- PADİŞAHLAR VE RAMAZAN AYI	61
G- SARAY MUTFAĞI VE RAMAZAN	63
1- Saray Mutfağının Yapısı	63
2- Saray Mutfağının Ramazan Ayı Hazırlıkları	64
3- Kullanılan Tüketim Maddeleri	66
H- MUÂYEDE (BAYRAMLAŞMA)	68
1- Bayram Gününe Kadar Yapılan Bayramlaşma Törenleri	69
a- Devlet Erkânının Bayramlaşması	70

b- Arife Divanı.....	72
2- Bayram Günü Yapılan Bayramlaşma Töreni.....	72
a- Sadrâzamlâ Yapılan Bayramlaşma Töreni.....	73
b- Pâdişâh'la Yapılan Bayramlaşma Töreni.....	73
c- Bayramlaşma Töreninde Meydana Gelen Değişiklikler.....	75
3- Muâyede Merâsimlerinde Giyilen Kıyafetler	77
 SONUÇ.....	79
EKLER.....	81
BİBLİYOGRAFYA.....	119

KISALTMALAR

age :	Adı geçen eser
agm :	Adı geçen makale
BOA :	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz :	Bakınız
c. :	Cilt
ev. :	Çeviren
D.BŞM. d.:	Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri
DİA :	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB :	Diyanet İşleri Başkanlığı
haz. :	Hazırlayan
Hız :	Hazreti
HMD :	Haremeyn Muhasebesi Defteri
KK. d. :	Kamil Kepeci Defterler
MAD. d.	Mâliyeden Müdevver Defterler
nşr. :	Neşreden
nr. :	Numara
s. :	Sahife
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK :	Türk Tarih Kurumu
Yay :	Yayınları

ÖNSÖZ

Müslümanlar için kutsal bir ay olan Ramazan ayı, İslâm tarihi boyunca her coğrafyada yaşayan Müslüman toplumlar için önem atfedilen bir zaman dilimi olmuştur. Müslüman toplumlar Ramazan ayına diğer aylardan daha fazla önem vermişler ve bu ayı, çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerle renkli bir hale getirmişlerdir.

Tarihsel süreç içerisindeki yaşam biçimleri ve sosyo-kültürel unsurlar her zaman merak konusu olmuştur. Günümüzde de hala canlılığını koruyan Ramazan ayının da tarihi süreçte Müslüman toplumlarda nasıl geçirildiği konusu da merak edilen konulardandır.

Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel hayatı açısından XVIII. yüzyıl bir dönüm noktası olmuştur. Ramazan ayında uygulanan pek çok etkinlik ya bu yüzyılda başlamış ya da bu yüzyılda gelişerek bir gelenek haline gelmiştir. Bu yüzden Osmanlı Ramazanlarını anlatırken XVIII. yüzyıla değinmemek büyük bir eksikliktir.

Osmanlı dönemi Ramazanları ile ilgili yazılmış olan kitaplar, XIX. yüzyıl ve sonrasında örnekler vererek konuyu anlatmaya çalışmışlardır. Osmanlı toplumunun sosyo-kültürel yaşamında büyük değişikliklerin meydana geldiği bir dönem olan XIX. yüzyılın örnek verilerek Osmanlı Ramazanlarının anlatılması, sosyo-kültürel tarih açısından bir eksikliktir. Çünkü XIX. yüzyıl ve sonrasındaki uygulamalar önceki yüzyıllardaki İstanbul Ramazanlarını da tam olarak

yansıtmamaktadır. Osmanlı dönemi, Ramazan ayı hakkında bilgi veren eserlerin pek çoğu Osmanlı son dönemine ait olan hatıralardan hareketle ele alınmıştır. Yazarlar Osmanlı Ramazanlarını anlatırken XIX. yüzyıl öncesine değinmemişlerdir. Çünkü XIX. Yüzyıl öncesine ait sosyal konularla ilgili araştırma yapmak, kaynak bulma açısından zordur. Bizde bu eksikliği göz önünde bulundurarak XVIII. yüzyıl İstanbul’unda Ramazan ayının nasıl yaşandığını döneme ait olan Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanarak anlatmaya çalıştık.

Çalışmamızı meydana getirirken 1700-1800 yıllarına ait olan Osmanlı arşiv belgelerini tarayarak konuyla ilgisi bulunan belgeleri kullandık. Ancak bu yüzyıla ait tasnif edilmiş belge sayısının sonraki yüzyıllara göre daha az olması, çalışmada yer alan konu başlıklarının çeşitliliği açısından çalışmamıza bazı sınırlar koymuştur. Çünkü biz çalışmamızda sadece arşiv belgelerinde bahsedilen konuları ele alarak etraflıca anlatmaya çalıştık. Arşiv belgelerinde bahsi geçmeyen konulara değinmedik.

Çalışmamız giriş ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın giriş kısmında Ramazan ayının İslâm dini açısından önemi, Kur’ân ve hadîsler ışığında açıklanmıştır. Birinci bölümde Asr-ı Saâdet’ten başlayarak XVIII. yüzyıl İstanbul’una kadar bazı İslâm toplumlarının Ramazan ayı yaşayışları kısaca anlatılmıştır. İkinci bölümde XVIII. yüzyılda Ramazan ayı gelmeden önce yapılan çeşitli hazırlıklar anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise Ramazan ayı içerisinde İstanbul’da yapılan çeşitli etkinlikler, başlıklar halinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Konunun araştırılmasında kullanılan birinci kaynak, döneme ait Osmanlı arşiv belgeleridir. Çalışmamızda bulunan bütün konular arşiv belgelerine dayandırılmış olup, arşiv belgelerinde bahsi geçmeyen konular çalışmaya alınmamıştır. Arşiv belgelerinde bahsi geçen konuların açıklanması için döneme ait olan tarih kitapları, ansiklopediler,

bu konuyla ilgili yazılmış kitaplar ve çeşitli makaleler yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın meydana getirilmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen, kıymetli fikirleriyle beni yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Ziya Yılmaz'ın, çalışmam esnasında kaynaklarından faydalandığım İSAM ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına ve dua ve desteklerinden beni mahrum bırakmayan sevgili aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ertuğrul YILDIRIM

Ümraniye- 2013

GİRİŞ

RAMAZAN AYI VE ÖNEMİ

Ramazan ayı, ay takvîmine göre, dokuzuncu ayın adıdır. Ramazan ayının dinimizde büyük bir önemi ve diğer aylar arasında seçkin bir yeri vardır. Ramazan denilince bedenî ve mâlî ibadetlerden olan oruç tutmak, teravih namazı kılmak, zekât ve fitre vermek şeklindeki ibadetler akla gelir¹. Kutsal kitabımız Kur’ân bu ayda indirilmeye başlanmıştır. Kur’ân’da bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen “Kadîr Gecesi” yine bu ay içindedir.

Ramazan ayını önemli kılan nedenlerden birisi, kutsal kitabımız olan Kur’ân’ın bu ayda indirilmiş olmasıdır. Yüce Allah Kur’ân’da: “Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır” buyurmuştur². Kur’ân, Allah tarafından insanlara öğüt vermek ve yol göstermek için gönderilmiştir. Kur’ân kendine uyan toplumları doğru yola ulaştırır³.

Kur’ân-ı Kerîm, Ramazan ayında Kadîr gecesinde indirilmeye başlanmıştır. Kadîr gecesi, Ramazan ayının 27. gecesi olarak bilinir. Yüce Allah Kur’ân’da Kadîr Sûresinde: “Biz onu (Kur’ân’ı) Kadîr gecesinde indirdik. Kadîr gecesinin ne olduğunu sen bilir misin? Kadîr

¹ Kamil Miras, *Ramazan Musâhabeleri*, İstanbul 1949, s. 9

² Kur’ân, el-Bakara, 2/185.

³ Kur’ân, el-İsrâ, 17/9.

gecesi, bin aydan hayırlıdır. O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrâil), her iş için iner dururlar. O gece, fecrin doğuşuna kadar esenlik doludur” buyurur⁴. Peygamberimiz de: “Kim inanarak ve sevâbını Allah’tan umarak Kadîr gecesini değerlendirirse geçmiş günahları bağışlanır” buyurarak, bu gecenin önemini belirtmiştir⁵. Peygamberimiz bu gecede Hz Aişe’ye : “Allah’ım sen affedicisin, affetmeyi seversin. Beni de affet.” duasını çokça yapmasını öğütlemiştir⁶.

Müslümanlar, Ramazan ayında Kur’ân okumaya her zamankinden daha çok özen gösterirler. Ramazan ayında çokça Kur’ân okuyup tefekkür etmek müstehap kabul edilmiştir. Hz Peygamber’in Cebrâil ile karşılıklı Kur’ân okumasına dayanan “Mukâbele” uygulaması bu aya mahsus bir gelenektir⁷. Bunun için Müslümanlar, evlerde veya câmîlerde bir araya gelerek, her gün bir cüz okurlar. Ramazan ayının sonuna gelindiğinde ise Kur’ân’ı baştan sona bir kez okumuş olurlar. Müslümanlar yüz yıllar boyunca bu önemli Ramazan geleneğini sürdürmektedirler.

Ramazan ayını önemli kılan etkenlerden biri de, dinimizin temel ibadetlerinden olan Oruç’un bu ay içinde tutulmasıdır. Yüce Allah Kur’ân’da: “Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz.” buyurmaktadır⁸. Yine Allah Bakara Sûresi’nde: “Kim Ramazan ayına ulaşırsa oruç tutsun...” buyurarak, Ramazan ayında oruç tutulmasını emretmektedir⁹. Bu nedenle Müslümanlar Ramazan ayı boyunca oruç tutarlar.

⁴ Kur’ân, el-Kadîr Sûresi, 97/1-5.

⁵ Ebu Dâvûd, *Sünen*, haz. Muhammed Avvâme, Beyrut 1998, II, 227

⁶ Tirmizî, *Sünen*, haz. İbrahim Atve İvaz, Kâhire 1975, III, 43

⁷ Hacı Mehmet Günay, “Ramazan” *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 434

⁸ Kur’ân, el-Bakara, 2/183.

⁹ Kur’ân, el-Bakara, 2/185.

Oruç, Müslümanlar için bir ahlak terbiyesidir. İnsan olmanın vazgeçilmez şartlarından olan şefkat ve merhamet duygularını geliştirmenin önemli bir aracıdır. Oruç, kulun arzu ve isteklerini denetim altına alarak, yalnızca Allah'a kul olduğunu açıkça göstermesidir¹⁰. Oruç'un farz kılındığı Bakara Sûresi'nin 183. âyetinin sonunda Allah "...umulur ki korunursunuz." buyurur. Peygamberimiz de : "Oruç kalkandır." buyurarak oruç tutmanın kişiyi kötülüklerden koruyucu yönüne dikkat çekmektedir¹¹.

Peygamber Efendimiz, oruç tutmanın önemi hakkında şöyle buyurmaktadır: " Cennette "Reyyân" denilen bir kapı vardır ki bu kapıdan kıyamet günü oruç tutanlar girer. Onlardan başka hiçbir kimse giremez. O gün, oruç tutanlar nerede? denilir. Onlarda ayağa kalkarlar. Kapıdan girdiklerinde kapı kilitlenir. Artık hiç kimse giremez"¹².

Ramazan bir yardımlaşma ayıdır. Bu ayda kalpler yumuşar, gönüller genişler, cömertlik hisleri canlanır. Bu ayda rahmet kapıları açılır. Varlıklı insanlar oruç vasıtasıyla fakîrlerin hâlini, ihtiyaçlarını, kendileri de aç kalınca daha iyi anlarlar. Bu açıdan Ramazan, fakîr fukarânın gözetildiği, yoksulların yardımına koşulduğu, yalnız ve kimsesiz insanların elinden tutulduğu bir aydır.

Oruçlu mü'minler bu ayda yardım etme, infakta bulunma, hayır hasenât yapma, insanlar hangi şeye ve neye ihtiyaç duyuyorlarsa o konuda destekte bulunmada bir yarış içine girerler. Bu ayda mâlî durumu iyi olan Müslümanlar Ramazan ayına mahsus bir sadaka olan "Fıtır Sadakası" verirler. Yine zekât vermekle yükümlü olan Müslümanlar zekâtlarını bereket ayı olan Ramazan ayında vermeye özen gösterirler¹³.

¹⁰ Mustafa Çağrı, "Ramazan Ve Orucun Ahlaki Ve İnsani Boyutu", *Ramazan*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, İstanbul 2008, Ramazan Özel, sayı. 5, s. 6

¹¹ Kur'ân, el-Bakara, 2/183. ; *Sahih-i Müslim*, haz. Muhammed Fuad Abdülbaki, Kahire 1955, II, 806

¹² *Sahih-i Buhârî*, çev. Mehmed Vehbi, İstanbul 1966, II, 171

¹³ Mustafa Çağrı, age, 7

BİRİNCİ BÖLÜM
XVIII. YÜZYIL ÖNCESİNDE RAMAZAN

A- ASR-I SAÂDETTE RAMAZAN

Peygamberimiz, Ramazan ayına büyük önem verirdi. Ramazan ayını aylar öncesinden büyük bir hasretle beklerdi. Recep ayı girdiğinde: “Allah’ım! Recep ve Şa‘ban aylarını bizler için mübârek kıl ve bizi Ramazan’a ulaştır” diye dua ederek özlemini dile getirirdi¹⁴. Yine Peygamberimiz, Müslümanların gönüllerini açmak, Müslümanları maddî ve mânevî olarak bu mübârek aya hazırlamak için nasihatlerde bulunurdu¹⁵.

Bu konuda Selmân-ı Fârisî hazretleri, Resûlullâh’ın Şa‘ban ayının son gününde bir hutbe okuyarak şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Ey insanlar! Çok büyük ve mübârek bir ay sizi gölgeledi, gelmesi çok yaklaştı. O, kendisinde bin aydan daha hayırlı Kadir gecesi bulunan bir aydır. Allah, onun orucunu farz, gecesinin kıyamını, Teravih namazının kılınmasını da nafile kıldı. Her kim, onda bir hayırla Allâh’a yaklaşırsa, nâfile bir ibadet yaparsa, diğer aylarda bir farz edâ etmiş gibi olur. Onda bir farz işleyen ise, diğer aylarda yetmiş farz edâ etmiş gibi olur. O, sabır ayıdır; sabrın karşılığı ise cennettir. O, iyilik ayıdır; o, kendisinde mü’minin rızkı artan bir aydır. Her kim, onda bir oruçluyu iftâr ettirirse, günahlarına mağfîret ve kendisinin cehennemden kurtulmasına vesile olur ve oruçlunun mükâfâtından bir şey eksiltilmeksizin, iftâr ettirene de onun bir misli verilir¹⁶...”

Resûlullâh, Ramazan’da diğer aylardan daha fazla kulluk yapmaya çalışır, sevâbını Allah’tan bekleyerek Ramazan’ı ibadetle geçiren kimsenin geçmiş günahlarının bağışlanacağını söylerdi¹⁷.

¹⁴ Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, İstanbul 1981, I, 259

¹⁵ Fahrettin Aşık, “Hz Peygamberin Ramazan Hayatı”, *Diyanet Dergisi*, Ankara 1990, sayı 2, XXVI, 51

¹⁶ Münzirî, age, II, 430

¹⁷ Ebu Dâvûd, age, III, 227

Peygamberimiz Müslümanları bu mübârek ayda çokça ibadet yapmaya teşvik ederdi. Bu konuda Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “İşte bereket ayı olan Ramazan geldi. Artık Allâh’ın rahmeti sizi kuşatır. O ayda, yeryüzüne bol bol rahmet iner. Günahlar affedilir. Dualar kabul olunur. Allah sizin iyilik ve ibadette yarışmanıza bakar da, bununla meleklerine karşı iftihâr eder. Öyle ise kulluğunuzla kendinizi Allâh’a sevdiren. Asıl bedbaht olan da, bu ayda Allâh’ın rahmetinden nasibini alamayandır¹⁸”.

Hicretin ikinci yılında Ramazan orucunun farz kılınmasıyla beraber Müslümanlar oruç coşkusu hep beraber yaşamaya başladılar. Gündüzleri oruç tutan Müslümanlar akşamları da Ramazan ayına özel olan teravih namazını kıldılar. Allah Resûlü çok misafirperver bir insandı. Sofrasında misâfir eksik olmazdı. Ramazan geldiğinde kendisi iftâr dâvetlerinde bulunduğu gibi ashâbını da bu konuda teşvik eder, Müslüman’a iftâr ettiren kimsenin iftâr ettirdiği kişilerin kazanacağı sevâp kadar sevâp kazanacağını söylerdi¹⁹.

Peygamberimiz Ramazan ayında Müslümanları sadaka vermeye, yardımlaşmaya teşvik ederdi. Kendisine “En fazîletli sadaka ne zaman verilendir? ” diye sorulduğunda Resûlullâh : “Ramazan ayı içinde verilen sadakadır” buyurmuştur²⁰.

Peygamberimiz Ramazan ayında daha fazla Kur’ân okur ve âyetler üzerinde tefekkür ederdi. Kendisine o zaman kadar inmiş olan âyetleri Cebrâîl ile birlikte karşılıklı okurlardı. Mukâbele adı verilen bu karşılıklı Kur’ân okuma usulü bir Ramazan geleneği olarak halen devam etmektedir²¹.

¹⁸ Münzirî, age, II, 436

¹⁹ İbn-i Mâce, *Sünen*, haz. Muhammed Nasırüddin Elbânî, Beyrut 1986, I, 291

²⁰ Tirmîzî, age, V, 534

²¹ Sayit Koçer, *Efendimizin Ramazan’ı*, İstanbul 2010, s. 53

Peygamberimiz Ramazan ayının son on günü Mescid-i Nebevî’de itikâfa girerek zamanının tamamını ibadetle geçirirdi²². Ramazan ayında Kur’ân’ın indirildiği gece olan Kadîr gecesini büyük bir coşkuyla idrak eder, ashâbına da bu gecenin feyzinden istifâde etmeleri için nasihatlerde bulunurdu²³.

B- BAZI İSLÂM TOPLUMLARINDA RAMAZAN

Hız Peygamber’in vefatından sonra hilâfet makamına gelen dört halîfe Hız Peygamber’in sünnetinden ayrılmamışlar, çok sâde ve mütevazî bir hayat yaşamışlardır. Ramazan ayını da Hız Peygamber’i örnek alarak yoğun bir mânevî atmosfer içerisinde idrak etmişlerdir. Devlet başkanı makamında olmaları onları herhangi bir değişikliğe sevk etmemiştir.

Hız Ömer döneminde daha önceden bireysel olarak kılınan “Teravîh Namazı” mescitte cemaatle edâ edilmeye başlanmıştır. Teravîh namazı Hız Peygamber döneminde farz olur düşüncesiyle mescitte cemaatle kılınmıyordu. Bu durum Hız Ömer’in hilâfetine kadar böyle devam etti. Hilâfeti döneminde bir gün akşam mescite giren Hız Ömer, insanların dağınık şekilde teravîh namazı kıldıklarını gördü. Teravîh namazı kılan Müslümanları bir imam arkasında toplamak için Übey bin Ka’b’ı teravîh imamlığı ile görevlendirdi. Daha sonraki gecelerden birinde tekrar mescite gelen ve Müslümanların teravîh namazını cemaatle kılığını gören Hız Ömer, “ Bu ne güzel âdet oldu” sözleriyle düşüncelerini dile getirdi²⁴.

1- Emevî ve Abbâsîler’de Ramazan

İslâm dünyası mübârek gün ve gecelere büyük önem veriyordu. Ramazan ayının girişinden itibaren bu ayın gecelerini teravîh namazıyla ve Kur’ân tilâvetiyle ihyâ ederlerdi. Müslümanlar Ramazan ayının

²² İmâm Nevevî, age, II, 804

²³ *Sahîh-i Müslim*, II, 823

²⁴ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukûkunda Ahkâm’ın Değişmesi*, İstanbul 2000, s. 119

girişini de dînî bayramlardan kabul ederler ve Ramazan ayı içinde parlak törenler düzenlerlerdi²⁵.

Emevî halîfeleri ve yöneticileri Ramazan günlerinde halka iftâr sofraları kurarlardı. Her sofrada çeşit çeşit yemekler, kızarmış taze balık ve sütlaç bulunurdu. Ramazan günlerinin gündüzleri oruçla geçirilir, geceleri teravih namazı kılınır, fakîrlere yardımlarda bulunulurdu. Bu günlerde özel merâsimler de düzenlenirdi. Hayır, kapılarının açıldığı şer kapılarının kapandığı bu günlerde dellâllar, halkı, iyi şeyler yapmaya ve kötü işlerden kaçınmaya çağırırlardı. İftâr vaktine kadar evlerinde yiyeceği bulunmayanlara yemek ya da gıda maddesi gönderilirdi. Bu ayda yetim ve yoksullara daha bir özen gösterilirdi. Şehir, Ramazan gecelerinde daha bir hareketli ve aydınlık olurdu. Şevvâl hilâli görülünce de oruç bitmiş bayram başlamış olurdu. Sabah herkes bayram namazına ve bayramlaşmaya koşardı²⁶.

Emevîler'de olduğu gibi Abbâsî halîfeleri de Ramazan ayında halka yardım yapmaya, bol bol fitre, giyecek ve yiyecek eşyası dağıtmaya ve iftâr ziyafetleri düzenlemeye önem verirlerdi. Ramazan ayının son gününde Bağdat'ta fener alayları düzenlerlerdi. Bu alaylara şehir halkı büyük bir teveccüh gösterirdi. Alaydakilerin hep bir ağızdan söyledikleri Tekbîr ve Kelime-i şehâdetler her tarafı inletirdi. Yine bugünde nehirler süslenmiş kayıklarla dolar ve nehirlerin etrafına kandiller yakılarak nehirler aydınlatılırdı²⁷.

2- Fâtîmîler'de Ramazan

Fatimî devlet adamları; Hicri yılbaşı, Mevlid kandili, Ramazan ayı ve dînî bayramlarda ziyâfetler tertip ederlerdi. Bu ziyâfetlerde kurulan sofraların uzunluğu 150 metreyi, genişliği ise yaklaşık 3,5 metreyi buluyordu. Bu sofralarda Fâtîmî halifesinin iftâr mutfağında

²⁵ H.İbrahim Hasan, *Siyâsî Dînî Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, İstanbul 1986, VI, 363

²⁶ Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara 2006, s. 335-336

²⁷ H. İbrahim Hasan, age, IV, 229

hazırlanan çeşit çeşit yemekler, iftâriyeler ve nefis tatlılar bu sofralarda bolca ikram edilirdi²⁸. Fatimîlerde halifenin Ramazan ayının son üç cuma namazına gidişinde özel bir alay düzenlenirdi. Halîfe'nin câmîye giderken geçeceği yol üzerindeki evler, dükkânlar ve çarşılar baştan başa süslenirdi. Halîfe'nin geçeceği yolların etrafına dizilen şehir halkı halifeyi selamlardı²⁹.

3- Memlûklular'da Ramazan

Memlûklular'da da Ramazan ayı diğer aylarda çok farklı geçerdi. Ramazan yaklaşıncı Ramazan hazırlıkları başlardı. Kahire'de bir ay boyunca verilecek iftârlar ve halka dağıtılacak yiyecek maddeleri temin edilirdi. Alınan koyun, kuzu, sığır gibi hayvanlar; un, şeker ve satın alınan diğer tüketim maddeleri halka gösterilmek üzere sokaklarda dolaştırılırdı. Temin edilen bu tüketim maddeleri daha sonra kale meydanında sergilenirdi. Şehir halkı da kale meydanına gelerek sergilenen tüketim malzemelerini seyredirdi. Bu sırada Sultân kaleden halka görünür ve onun emriyle görevlilere hediyeler verilirdi³⁰.

Sultân, emirler ve zenginler Ramazan ayı boyunca adeta kendi borçlarını ödercesine ihtiyaç sahiplerine bol bol yardımlarda bulunurlardı. Hiçbir zengin bu güzel davranıştan geri durmazdı. Çünkü böyleleri toplum tarafından ayıplanırdı. Memlûk sultânları, Ramazan ayında Ezher câmînde Sahîh-i Buhârî dersleri okuturlardı. Sahîh-i Buhârî kitabı bitirildikten sonra sarayda duası yapılırdı. Bu duâ merâsimine Sultân, emirler, âlimler ve ileri gelen diğer erkân katılırdı. Duâ merâsimi sonunda Sultân, dâvetlilere çeşitli ihsanlarda bulunurdu. Memlûklularda Ramazan ayı boyunca müezzinler sahur vaktinde minarelerden oruçla

²⁸ H. İbrahim Hasan, age, IV, 412

²⁹ H. İbrahim Hasan, age, IV, 229

³⁰ İsmail Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, İstanbul 1986, VII, 392

ilgili âyetler ve kasîdeler okuyarak halka sahur vaktini bildirirdi. Sahur vakti sona erince bütün ışıklar kapatılırdı³¹.

4- XIV. Yüzyılda Mekke'de Ramazan

1347 Yılı Ramazan ayında Mekke'de bulunan İbn-i Battûta Mekke halkının Ramazan geleneklerini şöyle anlatmaktadır: “ Ramazan ayı girince Mekke Emîri'nin ikâmetgâhında tabl ve kôs çalınır. Mescid-i Harâm'ın hasırları yenilenir, mumları ve kandilleri çoğaltılır. Mâlikî mezhebine mensup olan hâfızlar, Mescid-i Harâm'da nöbetleşe Kur'ân okurlar. Şâfi mezhebine mensup imamlar diğer mezhep imamlarına göre daha fazla ibadet ederler. Şöyle ki; yirmi rekât olarak kılınan teravih namazının her iki rekâtını edadan sonra imam, cemaati ile beraber Kâbe'yi tavâf eder. Diğer imamlarda böyle bir durum görülmez³².

Sahur vaktinde müezzinler minarelerden sahur vaktini halka haber verirler. Her minarenin yüksek yerine kandiller asılır. Bu kandiller sahur vakti bitip imsak vakti girince minarelerden indirilir. Evleri ezanı işitemeyecek kadar uzak olan kimseler bu kandillere bakarak imsak vaktinin başlangıcı hakkında bilgi sahibi olurlar³³.

Ramazan-ı Şerîf'in son on gecesinin her tek gecesinde Ku'rân hatmedilir. Bu hatimlerde kadı, fâkihler ve ileri gelen kimseler hazır bulunur. Hatmi, Mekke ileri gelenlerinden birinin oğlu yapar. Hatim bitince, hatmi yapan kişinin babası cemaati evine dâvet ederek yemek ve tatlı ikramında bulunur. Mekkeliler için tek gecelerin en kıymetlisi yimi yedinci gecedir. O geceye diğer bütün gecelerden daha çok hürmet gösterilir. Yirmi yedinci gecede Makâm-ı İbrahim'in arkasında Kur'ân-ı Kerîm hatmedilir³⁴.

³¹ İsmail Yiğit, age, VII, 392

³² *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, çev. A Sait Aykut, İstanbul 2000, I, 230-231

³³ *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, I, 230-231

³⁴ *İbn-i Battûta Seyahatnamesi*, I, 232

C- XVIII. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA RAMAZAN

Kuruluşundan itibaren dindar bir yapıya sahip olan Osmanlı devletinde islâmî yaşam biçimi her zaman ön planda olmuştur. Bunun bilincinde olan kuruluş devri Osmanlı Pâdişâhları, mütevazî bir yaşam biçimini benimsemişler, İslâm dininin emirlerine göre yaşamayı kendilerine görev bilmişlerdir.

Osmanlı Pâdişâhları namaz oruç, gibi temel ibadetlerine çok dikkat etmişler, idareleri altında bulunan ihtiyaç sahipleri için yardım faaliyetlerinden asla geri durmamışlardır. Kuruluşundan itibaren Osmanlı Pâdişâhlarının mânevî âlemini yönlendiren âlim şahsiyetler her zaman olmuştur. Bu âlim şahsiyetlerin Pâdişâhların ruh dünyalarına büyük tesirleri olmuştur.

Osmanlı devletinin kuruluş dönemine ait bilgileri kaydeden kaynaklarda çoğunlukla siyâsî ve askerî faaliyetler anlatılmış olup, dînî ve sosyal hayata dair bilgilere çok rastlanmamaktadır. Osmanlı toplumunun dînî ve sosyal hayatına ait bilgilere daha çok XVI. yüzyıl ve sonrası kaynaklarda yer verilmiştir. Bunun sebebi Osmanlı devletinin bu yüzyılla beraber doğal sınırlara ulaşmaya başlaması ve dînî hayatın sosyal hayat içerisinde kültürel bir yapıya kavuşmasıdır. XVIII. yüzyıl İstanbul Ramazanlarında gördüğümüz pek çok uygulamanın ilk şekillerini XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul sosyal hayatı içerisinde görmekteyiz.

1- XV. Yüzyılda Ramazan

Ramazan ayının gelmesiyle birlikte toplumun en üst tabakasından en alt tabakasına kadar müslüman Osmanlı toplumunun her kesiminde içinde bulundukları maddî ve manevî duruma göre büyük bir coşku ve hareketlilik meydana gelirdi. Ramazan ayında ziyâfetler verilirdi. Sadakalar dağıtılırdı. Önemli mevkîlerde bulunan kişiler verdikleri ziyâfetler için koyunlar, keçiler ve develer keserlerdi. Yine bu

kişiler, sahibi oldukları kölelerden bazılarını Ramazan ayında özgürlüğüne kavuştururdu³⁵.

Ramazan ayında hayır sahibi insanlar tarafından ihtiyaç sahiplerine Allah rızası için et, ekmek, mum ve para dağıtılırdı. Hayır sahibi kişiler, ayırım yapmazlar kapılarına gelen gayri Müslimlere de bu ayda yardım ederlerdi. Yine bu ayda bazı mahkûmlar affedilirdi³⁶.

2- XVI. Yüzyılda Ramazan

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin zirveye ulaştığı dönemdir. Bu dönemde de her zaman olduğu gibi Ramazan ayları İstanbul'da farklı bir güzellikte yaşanmaktaydı. Ramazan hilâlinin gözlenmesi, câmî ve minarelerin kandillerle süslenmesi, iftâr dâvetleri, Ramazanda halkın huzûru için devlet tarafından alınan tedbirler gibi pek çok konu dönemi anlatan kaynaklarda belirtilmiştir.

1553 yılında İstanbul'u ziyâret eden Alman seyyah Hans Dernschwam anılarında İstanbul Ramazanları hakkında şunları anlatır: “Ramazan hilâlini görüp birkaç şahitle ispatlayan kişilere hediye olarak birkaç altın verilirdi. Bütün Ramazan boyunca minarelerin etrafındaki kandiller sabaha kadar yanıyordu³⁷.”

“Ramazan ayında varlıklı kişilerin konağında iftâr dâvetleri verilirdi. İftârdan sonra konaklardan Allâh'ın adını taşıyan ilahi sesleri yükselirdi. Ramazan ayında açıktan oruç yiyenlere kadı tarafında ceza verilirdi. Ramazan ayında meyhânede içki içerken yakalanan üç genç elbiseleri soyulmuş, sadece iç elbiseleri bırakılmış bir halde eşeklere ters bindirilerek eşeklerin kuyruklarını elleriyle tutuyor vaziyette sokaklarda dolaştırıldı. Daha sonra bu gençlere sopa ve para cezası verildi³⁸.”

³⁵ Kemal Beydilli, *Bir Yeniçeri'nin Hatıratı*, İstanbul 2003, s. 4

³⁶ Kemal Beydilli, age, 4

³⁷ Hans Dernschwam, *Seyahat Günlüğü*, çev. Yaşar Önen, Ankara 1992, s. 175

³⁸ Dernschwam, age, 118-119

Hans Dernschwam'ın aktardığına paralel olarak 1596 senesi Ramazan ayında hevâlarına uyarak açık olarak fâhişelerle fisk-ı fücûr içerisinde olan bazı kişilerin meclisi basılarak mecliste bulunan beş kadının öldürülerek denize atıldığını, yine o günah meclisinde bulunan bir leventin boynunun vurulup diğer iki sipâhînin de ulûfelerinin kesilerek hapse atıldıklarını, meyhânede bulunan ne kadar içki varsa hepsinin döküldüğünü ve meyhânenin kapılarının mihlandığını, Selânikî Mustafa Efendi, tarihinde bizlere aktarmaktadır³⁹.

Selânikî, Ramazan ayında alınan bu tedbirlerden bahsederken bazı yıllarda alınan tedbirlerin ve denetimlerin eksikliğinden de bahseder. Örneğin 1600 senesi Ramazan ayında tüketim maddelerinin fazlasıyla pahalı olduğunu, kimsenin devletin belirlemiş olduğu narha uymadığını, yağ, bal, pirinç, nohut ve sair hubûbât, et ve ekmeği pazarcıların istedikleri fiyâta alıp sattıklarını, bu mübârek ayda arpanın kilesinin⁴⁰ altmış akçeye, etin okkasının⁴¹ yirmi akçeye, bir ekmeğin beş akçeye satıldığını, zayıf ve fakîrlerin halinin perişan olmasına karşın kimse de merhametin kalmadığını aktarır⁴².

XVI. yüzyılın sonunda 1578-1581 yılları arasında İstanbul'da bulunan Solomon Schweigger ise İstanbul Ramazanlarını şöyle anlatır: “ Ramazan ayı yılın en çok bolluk içinde yaşandığı aydır. Bu yüzden halk bu ayı büyük bir hevesle beklerdi. İnsanlar bu ayda câmîlere giderler ve sadaka verirler. Bu ayda iki minare arasına bir ip gerilir. Buna bağlanan kısa ve uzun başka iplere kandiller asılır ve böylece dolunay ya da hilâl doğmuş gibi bir görüntü oluşturulur. Bu şekilde asılan iki yüz veya daha fazla kandille başka şekiller de yapılır. Çok görkemli görüntüler meydana getirilir. Bu ayda kedi ve köpeklere de yiyecekler verilir. Şehzâde Mehmet Câmî'nin önüne her gün ikindi zamanı otuz kırk kadar aç ve perişan kedi toplanır, Türkler buraya gelerek onlara et ve ciğer parçaları

³⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 1999, II, 597

⁴⁰ Kîle, Osmanlıda tahıl ölçmede kullanılan bir tür ölçektir. 1 Kîle (tahıl için) 33 , 166 litredir.

⁴¹ Okka, Osmanlı'da kullanılan ağırlık ölçü birimlerinden biridir. 1 okka, 1.282 kg'dır

⁴² Selânikî, age, II, 853

atarlar. Onlara göre bu büyük bir sadaka yerine geçer. Köpeklerle de et parçaları verirler. Bazı kimseler de kafesteki bir kuşu satın alarak serbest bırakıp özgürlüğüne kavuştururlar. Türkler böyle yaparak büyük bir hayır işlediklerini düşünürler⁴³.”

Solomon Schweigger’in aktardığı bilgilerden Ramazan ayına ulaşan Müslüman İstanbul halkının heyecanını, yardımlaşmaya verdikleri önemi, yardıma muhtaç insanların yanı sıra hayvanlara gösterdikleri şefkat ve merhameti açıkça görmekteyiz. Yine yazarın aktardığı bilgilerden mahyânın, yazarın İstanbul’da bulunduğu 1578-1581 yıllarında Ramazan aylarında uygulandığını anlamaktayız.

Ramazanda sadrâzâmın konağında verilen iftâr dâvetlerinin XVIII. yüzyıl dâvetleri kadar yoğun olmasa da bu yüzyılda da var olduğunu görmekteyiz. Zira Selânikî Mustafa Efendi Târih-i Selânikî’de Ramazan-ı Şerîf’in onbeşinci gecesinde kanûn-i kadîm üzere Yeniçeri ağalarının Sadrâzam ve Vüzerâ’nın konaklarına giderek iftâr yaptıklarını ve bu iftâr ziyâfetlerinin çok masraflı olduğunuzdan bahseder. Yeniçeri ağaları, iftâr ziyâfetlerine onbeşinci gece sadrâzamdan başlayarak en son kaptan paşada iftâr dâvetini sona erdirirlerdi⁴⁴.” Bu ziyâfetlerde yapılan masrafların ücreti 200.000 akçeyi bulurdu⁴⁵.

XVI. yüzyılda Pâdişâhlar, Kadîr gecelerinde namaz kılmak için genelde Ayasofya câmîsini tercih ederlerdi. 1575 senesi Ramazan ayı Kadîr gecesinde Sultân III. Murat’ın Ayasofya câmîsine gidişini Selânikî Mustafa Efendi, şöyle anlatmaktadır: “Halkın duâ ve niyâz konusunda rağbet ettikleri mübârek Kadîr gecesinde Pâdişâh hazretleri kandillerle süslenmiş Ayasofya câmîne gelerek cuma namazlarını edâ ettiği kısımda teravîh ve kadîr namazlarını eda etti. Namazdan sonra iskemle üzerine

⁴³ Solomon Schweigger, *Sultânlar Kentine Yolculuk*, çev: S. Türkiş Noyan, İstanbul 2004, s. 192

⁴⁴ Selânikî, age, I, 60

⁴⁵ Selânikî, age, II, 596

oturarak aşırhanların okuduğu Kur'ân-ı dinledi"⁴⁶. Pâdişâhlar, bazen değişiklik yaparak Süleymaniye gibi değişik câmîlere de giderlerdi⁴⁷.

Ramazân ayında zaman zaman Pâdişâh, bütün devlet erkânı, ulemâ ve diğer ileri gelenlerle birlikte Okmeydanı'nda toplanıp İslâm ordusunun düşmana karşı muzaffer olması, Devlet-i Aliye'nin huzûr ve refâhı ve günahların affedilmesi için Allâh'a duâ ve niyâzda bulunurlardı. Bu duâ merâsimlerinde Ayasofya Vaizi Efendi, iyi davranışlara devam edip kötü davranışlardan uzak durulması konusunda nasihatlerde bulunurdu⁴⁸. 1596 senesi Ramazân ayının on birinci günü yine Okmeydanı'nda toplanılmış ayrıca istiskâ, yani yağmur namazı da kılınmıştır⁴⁹.

Yine Sultan II. Selîm döneminde İstanbul'da büyük bir veba salgını meydana gelmiş ve pek çok kişi hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine II. Selîm üç gün dellâllar bağırıttırarak halkın Kadîr gecesinde duâ için Ayasofya câmîne toplanmalarını fermân buyurmuştur. Ayasofya câmî, Kadîr gecesinde halk tarafından tamamen doldurulmuş ve duâlar edilmiştir. Yapılan sayım sonucunda 57.000 kişinin câmîde bulunduğu tespit edilmiştir⁵⁰.

3- XVII. Yüzyılda Ramazan

XVII. yüzyıl müelliflerinden Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, tarihinde yaşadığı döneme ait İstanbul Ramazanlarını şöyle anlatır: “ Mübârek Ramazan-ı Şerîf olup Kadiasker efendiler şer'î şerîf icrâ ederlerdi. Ve Âsitâne-i saâdette hubûbât ve zâhireler firâvân idi. Ve her gice salât-ı terâvih edâ olunup Yeni Câmî-i şerîfte saâdetlû Pâdişâh hazretleri salât-ı terâvih ve farz-ı işâda hâzır olurdu. Ve her gice şehirde dükkânlarda kanâdiller zeyn olup Müslümanlar câmîlerde ihyâ

⁴⁶ Selânikî, age, I, 107

⁴⁷ Selânikî, age, I, 157

⁴⁸ Selânikî, age, I, 374

⁴⁹ Selânikî, age, II, 595-596

⁵⁰ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul 2011, II, 93-94

ederlerdi”⁵¹. Câmîlerin içi ve minareler kandillerle tezyîn edilirdi. Câmîlerde teravîh namazları edâ edilirdi⁵². Ramazanda İstanbul’da ucuzluk vardı. Câmîlerde cemaât çoktu. Dükkânların ekserîsi sabaha kadar açık olurdu. İstanbul halkı ihtiyaçlarını rahatça temin ederdi⁵³.

XVII. yüzyılda da devlet Ramazan ayında halkın huzûru için gerekli olan tedbirleri almaya devam etmiştir. Ramazan ayı geldiğinde esnaf sıkıca denetlenerek esnafa çeşitli tenbihlerde bulunulmuş ve ticaret mallarına narhlar konulmuştur. Bu durumu Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi şöyle anlatır: “Ramazan’da cedîd akçe çıkıp reşen mevâcibi verildi. Şehr-i İstanbul’da nidâlar olup altın 120 akçeye, riyâl kuruş 80 akçeye, esedî kuruş 70 akçeye mübâya’a olup İstanbul kadısı muayyen nâzırlar ve esnaf cem’ olup bütün zâhireye narhlar ve hubûbâta çaşniler tutulup revgân (yağ), ganem (koyun), asel(bal), nân-ı dakîk (ekmek unu) narhları konuldu. Tüccarlara uyarılarda bulunuldu”⁵⁴.

1610-1620 yılları arasında İstanbul’da kalan İngiliz Robert Withers İstanbul Ramazanlarını şöyle anlatır: “ Türkler Ramazan ayında oruç tutarlar. Gündüzler bir yemezler ve içmezler. Akşam namazından sabah namazına kadar ise istediklerini yerler ve içerler. Akşam olduğu vakit minarelerin etrafını çevreleyen ışıklar yakarlar. Bu ışıklar sabaha kadar yanar. Ramazan ayında gündüzleri açıktan bir şey yemek içmek yasaktır. Bu tür davranışlar da bulunanlar cezalandırılır. Mahalle imamları mahallelerinde bu tür davranışlarda bulunanları tespit ederler. Bir gün atla İstanbul sokaklarında dolaşan Nasuh Paşa, şarap içip sarhoş olan bir genç görmüş. Genç yakalanarak huzûra getirilmiş. Nasuh Paşa, gencin kendisine gelmesini beklemeden gencin boğazından aşağı bir kepçe eritilmiş kurşun döktürerek genci cezalandırmıştır. Türkler

⁵¹ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, Ankara 2003, I, 664

⁵² *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1106

⁵³ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1129

⁵⁴ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, II, 1149

Ramazan ayında önemli kişilerin türbelerini ziyâret ederler. Kurbanlar keserek kurban etlerini dağıtırlar”⁵⁵.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, XVII. yüzyılda Ramazan ayında fırınlarda üstü bademli, safranlı, haşhaşlı, çörek otlu beyaz Ramazan pidelerinin pişirildiğini ve bu pidelerin çok büyük olduğunu anlatır⁵⁶. Yine Ramazan akşamlarında gün batımından önce hardalcıların sokaklarda dolaşarak "iyi hardal!" diye bağırmalarından halkın bezdiğini, Ramazan gecelerinde bedeninin güçlenmesi için imam, hatip ve şeyhlerin; kutu bozası, prinç subyası ve kırım maksıması adı verilen sarhoş etmeyen içecekleri içtiklerini Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden anlamaktayız⁵⁷.

Topçular Kâtibi Abdulkâdir Efendi Ramazan'ın sonunda icrâ edilmeye başlayan bayramlaşma merâsimlerini anlatırken dönemin muâyede usulü hakkında önemli bilgiler verir. Arife günü devlet ileri gelenlerinin bayramlaştıklarını, ikindi namazından sonra dîvân-ı hümâyûnda nevbet dövüldüğünü, Pâdişâh'ın atlarının süslü eğerlerle eğerlenip saray-ı hümâyûnda gezdirildiğini, adet üzere duâcı çavuşların duâlarda bulunduğunu anlatır⁵⁸.

Bayram sabahı yapılacak olan törene katılacak olan kişiler bayram gecesinden itibaren saraya gelerek hazır bulunurlar. Bu merâsime vüzerâ, şeyhülislâm, kadıaskerler ve sâir ulemâ ve müderrisîn, yeniçeri ağası, sekbânbaşı, solaklar ve yeniçeriler, rikâb-ı hümâyûn ağaları, defterdârlar ve gayr-i âyân-ı devlet katılır. Temcitler okunur, meşaleler yakılırdı. Sabah ezânının okunmasıyla sabah namazı kılınır. Merâsimin yapılacağı yere taht kurulur ve nevbet döğülür. Pâdişâh gelerek tahta oturur. Bütün katılımcılar kânûn üzere saf tutarak âdâb ile teşrîfât gereği sırayla Pâdişâh'a tebriklerini sunarlar. İcrâ edilen merâsim sonrası

⁵⁵ Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, İstanbul 2010, s. 136

⁵⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, II, 496

⁵⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, II, 530, 659

⁵⁸ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 665

bayram namazı için câmiye gidilerek bayram namazı kılınır. Namazdan sonra sarayda ziyafet ve hediyeler verilir. Sonra herkes görevi başına dönerdi⁵⁹.

Osmanlı'da Ramazan coşkusu ve icrâ edilen merâsimler ordunun sefer halinde bulunduğu zamanlarda da devam etmiştir. Ordunun seferde olduğu bir zamanda Ramazan ayı girince Vezîr-i Âzâm'ın otağına bir alâmet olarak minare şerefesi yapıp etrâfı kandillerle tezyîn edilerek Ramazan akşamlarında teravih namazları edâ edilmiştir⁶⁰. Ramazan ayı sonunda da bayramlaşma merâsimi yapılmıştır. Kapı kulları ağaları ve divan üyeleri âdet üzere toplanarak otağda Vezîr-i Âzam ile bayramlaşmışlardır. Bu günde akşama kadar nevbet döğülerek şenlikler yapılmış, akşam da meşaleler yakılarak çadırlar mumlarla donatılmıştır. Bayram gecesini temcitler okunmuş, bayram sabahı da bayram namazı kılınarak, namazdan sonra da ziyâfetler verilmiştir⁶¹. Bayram günlerinde askerler alaylar halinde cirit ve atıcılık oyunları oynamışlardır. Bu günlerde nevbetler döğülerek şenlikler yapılmıştır⁶².

Ordu seferde olduğu zaman orduya başkumandanlık eden kimse, merâsimler o kişinin etrafında yapılırdı. Bu anlattığımız merâsimde görüldüğü gibi orduya Vezîr-i Âzam başkumandanlık yaptığı için merâsimde tebrikleri kabul eden kişi Vezîr-i Âzamdır.

⁵⁹ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 665

⁶⁰ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 732

⁶¹ *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 33

⁶² *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, I, 682

İKİNCİ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN AYI HAZIRLIKLARI

A- İSTANBUL'UN RAMAZAN AYI İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, yiyecek tüketimi açısından Osmanlı şehirleri içerisinde ilk sırayı almaktaydı. Özellikle XVIII. yüzyılda şehrin nüfusunun artmasıyla İstanbul'da yiyecek, giyecek ve yakacak ihtiyacı da artmıştı. Bu durum zaman zaman temel gıda maddeleri konusunda şehirde kıtlıkların meydana gelmesine ve bu durumdan yararlanmak isteyen vurguncuların taşradan gelen malları alıp, depolayarak yüksek fiyatlardan halka satmalarına sebep olmuştur. Böyle zamanlarda İstanbul'da hayat pahalılığı meydana gelmiştir⁶³. Bundan dolayıdır ki devlet, İstanbul'un ihtiyaçlarının karşılanması ve sıkıntı çekilmemesi için büyük çaba sarf etmiştir.

Ramazana ayı, Osmanlı toplumu için çok önemli bir yere sahip olduğu için bu ayda Müslümanlar, diğer aylara göre yeme içmelerine daha bir önem vermişler, iftâr ve sahur sofralarını diğer aylardan daha ziyâde çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle donatmışlardır. Bunun için de Ramazan ayı gelmeden önce evlerinin kilerlerini gerekli gıda maddeleriyle doldurmuşlardır. Bu durumu tarihi süreç içerisinde müşâhede eden devlet, mübârek Ramazan ayında İstanbul halkının buğday, un, et, yağ, pirinç, kahve gibi iâşesi konusunda sıkıntı çekmemeleri için Ramazan ayı gelmeden önce tedbirler almaya başlamış, ihtiyaç duyulan tüketim maddelerinin Ramazan ayı gelmeden önce temin

⁶³ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s. 319

edilmesi ve görevli kişilere kolaylık sağlanması için ilgili görevlilere hükümler göndermiştir⁶⁴.

1- Buğday, Un ve Pirinç İhtiyacının Karşlanması

İstanbul'un ihtiyacı olan en büyük tüketim maddesi, ekmeğin ham maddesi olan buğdaydı. İstanbul'un buğday ihtiyacı; Güney Marmara, Balkanlar, Trakya ve Karadeniz gibi devletin çeşitli bölgelerinden sağlanıyordu. Bu buğdayların bir kısmı; Bursa, İzmit, Karamürsel, Çorlu, Ereğli gibi yerleşim yerlerinde bulunan değirmenlerde öğütülerek İstanbul'a gönderiliyordu. Buğdayların bir kısmı ise buğday olarak İstanbul'a getirilerek İstanbul'da mevcut olan değirmenlerde öğütülüyordu⁶⁵.

İstanbul'a gönderilen buğday, has buğday ve fodula buğdayı olmak üzere 2'ye ayrılıyordu. Has buğday, birinci kalite; fodula buğdayı ise ikinci kalite buğday için kullanılan ifadelerdi. Has buğday unundan yapılan ekmekler saray ve ileri gelen devlet adamlarının konaklarında yerini alıyordu. Fodula adı verilen bir tür ekmeğin îâmâl edildiği ikinci kalite buğday unu ise İstanbul'da yaygın olarak tüketilmekteydi⁶⁶.

Ramazan ayı, halkın en çok tükettiği gıda ürünü olan ekmek açısından diğer aylara göre ayrı bir önem arz ediyordu. Çünkü Ramazan ayında îâmâl edilen ekmeklerin has undan îâmâl edilmesi, pişkin ve beyaz olması şartı vardı. Bu yüzden bütün fırınlar Ramazan ayında has un kullanarak pişkin ve beyaz ekmek îâmâl etmek zorunda idiler. Ekmeğin Ramazan ayında has undan îâmâl edilmesi zorunluluğu, Ramazan ayı gelmeden önce İstanbul'a has buğday ikmali yapılmasını zorunlu kılıyordu⁶⁷.

Osmanlı devleti, Ramazan ayında İstanbul halkının ekmek konusunda sıkıntı çekmemeleri için önceden tedbirler alarak, İstanbul için gerekli olan has buğdayın Ramazandan evvel ilgili yerlerden temin

⁶⁴ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 237, 6591, 4778; Hatt-ı Hümayûn, nr. 200, 203, 1413, 11023, 11324

⁶⁵ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2004, s. 182

⁶⁶ Arif Bilgin, age, 182

⁶⁷ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 237, 6591

edilerek İstanbul'a sevk edilmesi için görevlilere gerekli hükümleri göndermişlerdir. Golos, Selanik, Silivri ve Karadeniz iskelelerine bağlı kazâlara hükümler gönderilerek gerekli olan buğdayın bu kazâlardan tedârik edilmesi ve İstanbul'a sevk edilmesi istenmiştir⁶⁸.

1764 yılına ait olan bir belgede Ramazan ayında İstanbul halkının Nân-ı azîz, yani ekmek konusunda sıkıntı çekmemeleri için Golos iskelesine bağlı Yenişehir ve sâir kazâlardan 15.000 kile, Selanik iskelesine bağlı kazâlardan 15.000 kile, Orfan iskelesine bağlı Siroz ve sair kazâlardan 80.000 kile, Eğriboz sancağına bağlı kazâlardan 70.000 kile buğday olmak üzere 450.000 kile buğdayın ilgili kazâlardan tedârik edilmesi ve zikr olunan iskelelere buğdaylarını getirerek satın alıcılara teslim edenlere 40'ar para, buğdaylarını Tersâne-yi Âmire'ye getirerek teslim edenlere de 60'ar para fiyat ödenmesi emredilmiştir⁶⁹. Yine Boğdan Voyvodası tarafından Ramazan ayında îâmâl edilecek ekmek için İstanbul'a 50.000 kile has Arnavut buğdayının Golos iskelesi yoluyla gönderildiği de belgelerden anlaşılmaktadır⁷⁰.

Osmanlı Devleti'nde buğdaydan sonra en çok tüketilen gıda maddesi pirinçti. Osmanlıda pirinç; pilav, zerde, çorba, aşure gibi pek çok yiyeceğin yapımında kullanılıyordu⁷¹. Osmanlı Devleti'nde yetişen pirinç devletin ihtiyacını karşılayacak durumda olmadığından devlet zaman zaman pirinç konusunda sıkıntılar çekmiştir. Devlet, İstanbul'un pirinç konusunda sıkıntı çekmemesi için İstanbul'dan diğer şehirlere pirinç ticaretini yasaklamıştır. Ancak devlet, pirincin İstanbul dışına satılmaması konusunda tam olarak başarılı olamamıştır⁷².

Devlet, Ramazan ayında pirinç konusunda İstanbul halkının sıkıntı çekmemesi için gerekli tedbirleri alarak İstanbul'a pirinç sevk hususunda ilgili bölge âmirlerine hükümler göndermiştir⁷³. İstanbul'un

⁶⁸ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 11078; Cevdet, Belediye, nr. 4778, 237

⁶⁹ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 237

⁷⁰ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 5072

⁷¹ Arif Bilgin, age, 201

⁷² Yücel Özkaya, age, 349-350

⁷³ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 7425

pirinç ihtiyacı; Mısır, Filipe, Boyabat, Kavala, Dimyat, Siroz ve Tatarpazarı gibi devletin değişik bölgelerinden karşılanmıştır⁷⁴.

2- Et İhtiyacının Karşlanması

İstanbul, Osmanlı Devleti'nde en çok et tüketilen şehirdi. Bu yüzden İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması için iyi bir planlama sistemi mevcuttu. İstanbul'un et ihtiyacının karşılandığı Anadolu, Rumeli, Eflak ve Boğdan gibi bölgelerde belirli kazâlar vardı. Ramazan ayı gelmeden önce devletin görevlendirdiği celepler ilgili kazâlara giderek İstanbul'un et ihtiyacı oranında koyunu satın alarak İstanbul'a getirirlerdi. Celepler, yazılı celepler ve gönüllü celepler diye ikiye ayrılırlardı. Celepler, zengin olan kimselerden seçilirdi. Celeplerin isimleri ilgili kadılıklardaki celep defterinde kayıtlı olurdu⁷⁵.

İstanbul'a celepler tarafından getirilen koyunlar, Koyun Emînî'ne teslim edilirdi. Getirilen koyunların İstanbul kasaplarına dağıtılmasından Koyun Emînî sorumluydu. Koyun Emînî, kasaplar arasından kadı tarafından seçilirdi⁷⁶. İstanbul'da satılan etler narha tabiydi. Kimse devletin belirlemiş olduğu fiyat dışında et satışı yapamazdı. Satışlarda ağırlık birimi olarak okka kullanılırdı. 1 okka, 1.280 kg'a karşılık gelirdi⁷⁷.

Ramazan ayı yaklaşınca İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması için ilgili görevlilere Hatt-ı Hümâyûnlar'ın gönderildiğini arşiv belgelerinden anlamaktayız. Hatt-ı Hümâyûnlar'da Ramazan ayının yaklaştığı ve bu mübârek ayda İstanbul halkının zahmet ve sıkıntı çekmemeleri için gerekli olan koyun, kuzu, keçi gibi hayvanların ilgili kazalardan tedârik edilerek Ramazan ayı gelmeden İstanbul'a getirilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır⁷⁸.

⁷⁴ Arif Bilgin, age, 201

⁷⁵ Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları*, haz. Sami Önal, İstanbul 1998, s. 78

⁷⁶ Yücel Özkaya, age, 338

⁷⁷ Yücel Özkaya, age, 339

⁷⁸ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 200, 203, 1413, 11023, 11324

İstanbul'un Ramazan ayı et ihtiyacı tedârik edilirken ordunun et ihtiyacına zarar vermeyecek şekilde hareket edilmesi hususu da tenbih edilmiştir⁷⁹. Bir belgede Kassâbbaşı tarafından Ramazan ayı başında yirmi bin baş koyunun kasaplara dağıtılması ve kasapların da Ramazan'ın sonuna kadar İstanbul halkına et konusunda sıkıntı çektirmemeleri buyrulmuştur⁸⁰.

Celeplerin çiftliklerden etin okkasını kaç paraya alacakları, aldıkları eti kasaplara kaç paraya satacakları, kasapların celeplerden aldıkları eti halka kaç paraya satacakları devlet tarafından belirlenirdi. Örneğin 1792 senesinde kasaplar, celeplerden etin okkasını 10 paraya alarak halka 11 paraya satmışlardır⁸¹. Yine 1796 senesinde kasaplar celeplerden etin okkasını 14 paraya alarak halka 16 paraya satmışlardır. Pâdişâhlar da Ramazan ayında narha uyulması konusunda sıkı sıkıya tenbihlerde bulunmuştur⁸².

İstanbul'da en çok kullanılan et ürünü kırmızı et olmakla birlikte tavuk etinin de gerek saray gerekse de İstanbul halkı tarafından tüketildiği görülmektedir. İstanbul'un tavuk ihtiyacı; İstanbul ve çevresi köylerden, İzmit, Adapazarı, Bandırma, Bolu, Hüdavendigâr, Rodoscuk, Şehir köyü gibi yerleşim birimlerinden tedârik edilmiştir⁸³.

3- Kahve ve Odun İhtiyacının Karşılanması

Osmanlı'da en çok tüketilen içecek olan kahve, iftârlardan sonra İstanbul halkının vazgeçilmez içeceğiydi. İstanbul'un kahve ihtiyacı; Halep, Cidde ve Mısır civarından tedârik edilerek gemilerle İstanbul'a getirilirdi⁸⁴. Mısır'dan gönderilen kahve, önce Bodrum veya İzmir'e gelmekte oralardan da İstanbul'a sevk olunmaktaydı. İstanbul'un kahve

⁷⁹ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 200

⁸⁰ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 203

⁸¹ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 11023

⁸² BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 11324

⁸³ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 6133; Arif Bilgin, age, 193

⁸⁴ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 7425; Hatt-ı Hümayûn, nr. 203

ihtiyacını karşılamanın güçlüğünden dolayı İstanbul'da bulunan kahvenin İstanbul dışına gönderilmesi yasaktı⁸⁵.

İstanbul'da gümrüğe giren kahveler vergi ve narha tabi tutuldukları için; vergi ödemek istemeyen ve kahveyi yüksek fiyattan satmak isteyen kişiler, kahve yüklü gemiler gümrüğe girmeden gemilerdeki kahveleri kayıklarla taşıyarak karaborsadan yüksek fiyatlarla satıyorlardı. Devlet, yayınladığı emirlerle bu gibi kaçakçıların önüne geçmeye çalışmaktaydı⁸⁶.

Ramazan ayının kısa geldiği zamanlarda İstanbul'un önemli ihtiyaçlarından biri de yakacak meselesiydi. İstanbul'da yakacak olarak odun ve kömür kullanılıyordu. Devlet, Ramazan ayı gelmeden önce İstanbul'un Ramazan ayında yakacak ihtiyacının giderilmesi için odun gönderilmesi hususunda ilgili görevlilere emirler gönderiyordu⁸⁷. İstanbul'un odun ve kereste ihtiyacı Bolu, Düzce ve Karadeniz Bölgesinden sağlanıyordu. Kömür ihtiyacı ise Haslar kazâsına bağlı Terkos, Midye ve Cilingoz'dan ve Filipe, Tatarpazarı kazâlarından sağlanıyordu⁸⁸.

4- Yağ, Bal ve Şeker İhtiyacının Karşılanması

Osmanlı'da beslenmede ağırlıklı olarak kullanılan tüketim maddelerinden biri de yağıdır. Osmanlı'da kullanılan yağlar; hayvansal yağlar ve zeytinyağı olmak üzere ikiye ayrılırdı. Hayvansal yağlar, tereyağ ve sâdeyağ olmak üzere ikiye ayrılırdı. Taze veya tereyağ denilen yağ, yemek yapımında kullanılmayıp doğrudan tüketilirdi. Sâdeyağ ise, yemek yapımında kullanılırdı. Sâdeyağ, yıl boyunca taze kalabilmesi için eritilerek muhafaza edilirdi. İstanbul'un taze ve sâdeyağ ihtiyacı; Bursa,

⁸⁵ Arif Bilgin, age, 349

⁸⁶ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 203

⁸⁷ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 5711, İstanbul'da odunun azlığına ve Ramazan'da ehl-i İslâm'a sıkıntı çektirilmemesi lüzûmuna mebnî İzmit'ten Kemer iskelesine kadar olan iskelelerden gelecek kayıkların yarı yükleri odun olması ve odunsuz gelen ve miktarı az odun yüklemiş olan kayıkların geldiği mahallerin a'yân ve zâbitlerinin te'dib edilmesi hakkında emir yazılmasına dair.

⁸⁸ Ahmet Refik, age, 78; Yücel Özkaya, age, 343

Ankara, Filipe, Varna, Eflak, Boğdan, Şumnu gibi bölgelerden karşılanırdı.⁸⁹.

İstanbul'un bir diğer yağ ihtiyacını zeytinyağı oluştururdu. Zeytinyağı beslenmede kullanıldığı gibi özellikle İstanbul'da Ramazan ayında Selâtin câmîlerinde oldukça yaygın olan kandillerin ve mahyâların yakıtı için de kullanılırdı. Bu yüzden zeytinyağı tüketimi Ramazan ayında diğer aylara göre daha yoğundu. İstanbul'un zeytinyağı ihtiyacı; Midilli, Kemer, Edremit, Ayvalık, İzmir gibi Ege Bölgesinde zeytin yetiştiriciliğinin yoğun olduğu bölgelerden karşılanırdı⁹⁰.

İstanbul için gerekli olan bal ve şeker dışarıdan gelmekteydi. Bal, Atina, Eflak, Boğdan ve Varna'da tedarik edilirdi⁹¹. XVIII. yüzyılda şeker pahalı bir madde olduğu için tatlandırıcı olarak daha ucuz ve geleneksel tatlandırıcı olan bal kullanılıyordu. Bal, özellikle İstanbul Ramazanlarının vazgeçilmez şerbetlerinin yapımında kullanılıyordu⁹². İstanbul'un şeker ihtiyacı ise genel olarak Mısır'dan karşılanıyordu⁹³. Daha sonraları Avrupa'dan frenk şekeri adında şeker ithâl edilmeye başlandı⁹⁴.

B- RAMAZAN AYI İÇİN YAPILAN DİĞER HAZIRLIKLAR

Ramazan ayı gelmeden önce İstanbul halkının mübârek Ramazan ayını sıkıntı çekmeden huzûrlu ve mutlu bir şekilde idrâk edebilmeleri için görevliler tarafından gerekli tedbirler alınır, bu hususta ilgili görevlilere tenbihler yapılır, emirler gönderilirdi.

⁸⁹ Arif Bilgin, age, 201; BOA, Cevdet, Belediye, nr. 1171

⁹⁰ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 7326

⁹¹ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 1171

⁹² BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 19281: İstanbul Bahçekapısı'ndaki Vâlîde Sultân Câmîi evkâfı temettu'âtından Eğriboz'da Atina nâhiyesinde Mendel Manastırı râhipleri kâffe-i tekâlif ve şer'i, örfî rusûm mukâbilinde her sene Ramazân'ında mezkûr câmîde oruçlulara şerbet yapılarak içirilmek üzere iki bin okka hâlis bal vermeleri vâkıfın şartından olduğu halde bu sene Mora Seferi vukû'undan dolayı kudretleri kalmadığı iddiâsıyla vermediklerinden, durumun araştırılması için muhâfız ve kadıya fermân.

⁹³ BOA, Cevdet, Saray, nr. 7920

⁹⁴ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 2964

1- Tüketim Maddelerine Narh ve Kalite Kontrol Uygulanması

Ramazan ayının İstanbul halkı tarafından huzûrlu bir şekilde sıkıntı çekmeden huzûrlu bir şekilde geçirilmesi için devlet tarafından Ramazan gelmeden önce gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerden biri de Ramazan ayında halk tarafından satın alınan ve tüketilen maddelerinin fiyatlarının tekrar tespit edilerek, ilgili tüketim maddelerine kalite kontrol uygulanmasıdır.

Tüketim maddelerine narh konulması Şa'ban ayının sonunda veya Ramazan'ın başında olurdu⁹⁵. Piyasada satılan malların devletin belirlediği fiyatın üzerinde satılıp satılmadığının denetlenmesi, Pâdişâh'ın vekîli olan Vezîr-i Âzâm'ın görevlerinin en başta geleniydi. Vezîr-i Âzâm, çarşamba günleri konağındaki dîvân toplantısının ardından, yanına İstanbul kadısı ile Muhtesib'i alarak çarşı pazarı dolaşarak denetimlerde bulunurdu. Osmanlı Devleti'nde esnafın denetimi "Muhtesib" adı verilen bir görevlinin emri altındaki teşkilatla yapılırdı. Bunlar Osmanlı döneminin zabıtalarıydı. Her kadılıkta, bir Muhtesib bulunur ve kadının emri ile hareket ederdi. Narha uymayan esnaf cezalandırılırdı⁹⁶.

Ramazan ayı içerisinde Pâdişâh da bazı günlerde tebdîli kıyafetle çarşı pazarı dolaşarak esnafı teftiş ederdi⁹⁷. İstanbul kadılığı; unlu mamuller, et ürünleri, süt ürünleri, bakliyatlar, sebze ve meyveler gibi pek çok tüketim maddesinin fiyatlarını belirlerdi⁹⁸.

Ramazan ayında pişirilen ekmeklere özellikle dikkat edilirdi. Çünkü ekmek halkın ana gıda maddesiydi. Ramazan ayında fırınlarda pişirilecek olan ekmeğin has undan îmâl edilip beyaz ve pişkin olması esastı. Bu yüzden Ramazanda pişirilecek olacak ekmeğin numûnesi Ramazandan önce Pâdişâh tarafından incelenerek onaylanırdı. Pâdişâh

⁹⁵ BOA, Cevdet, Belediye, nr. 5436, 2198; Mübahat S. Kütükoğlu, *1640 Numaralı Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 82

⁹⁶ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, İstanbul 2003, s. 102

⁹⁷ BOA, Ali Emîri, nr. 37

⁹⁸ Bkz: İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 23,39-40, 42

ekmeğin numunesini inceledikten sonra numuneye uygun olarak ekmek pişirilmesi konusunda dikkat edilmesi gerektiğini Hatt-ı Hümâyûnlarında önemle vurgulardı⁹⁹.

1210/1796 yılında Pâdişâh'a sunulan numuneyi içeren belge şöyledir: “Şevketlû Kerâmetlû Muhabbetlû Kudredlû Velîni’metim Efendim, Yemünnühû teâlâ Ramazan-ı şerîfte ibâdullâha furûhât olunmak için nân-ı azîz tabhına anbarlar mevcûdundan Golos ve Selanik ve Silivri buğdaylarından olarak zâhire tertîb ve mezkûr hintalardan Zahire Nâzırı ve İstanbul Kadısı Efendi ve Etmekçiler Kethüdâsı ve sâir Habbâzân ustaları ve taraf-ı çâkerânemden ta’yîn olunan kulları ma’rifetleriyle numûneleri manzûr-ı şâhâneleri buyrulmak için huzûr-u hümâyûnlarına arz olunmakla inşallâhü teâlâ işbu şab’an-ı şerîfin yirmi dokuzuncu gününden İd’i şerîfe değin arz olunan numûneler misüllü nân-ı azîz tabh ittürülüb ma’lûm-u humâyûnları buyurdukta fermân şevketlû kerâmetlû muhabbetlû kudretlû velîni’metim efendim Pâdişâh’ım hazretlerininindir.” Pâdişâh’ın numûneyi inceledikten sonra bu numûneye verdiği cevap şöyledir: “Benim vezîrim, işbu numûne gibi işletmeğe sa’y edesin... Göreyim seni Hak Teâlâ muvaffak eylesün”¹⁰⁰.

Sultân I. Abdülhamid, Ramazan ayı girmeden önce bir hatt-ı hümâyûnunda şöyle buyurmaktadır: “ Benim Vezîrim, Mâh-ı Sıyâm duhûlünden mukaddem İstanbul’da kâffe-i ibâdın me’kûlâtı olan nân-ı azîzin nizâmı husûsu kat’î emrim ve irâde-i aliyyemdir. Hemen tanzîmi matlûb-ı şâhânemdir”¹⁰¹.

2- Ru’yet-i Hilâl’in Tespiti

İslâm dininin temel ibâdetlerinden olan oruç ve hac ibadetlerinin vakitleri, ayın dünya etrafındaki dönüşü esas alınan kamerî takvîme göre belirlenir. Kameri aylar, hilâlin batıda görülmesiyle başlar. Hilâl’in batıda görünmesi bazen yirmi dokuz bazen de otuz gün sürer. Bundan dolayı

⁹⁹ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 496

¹⁰⁰ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 11078; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Pâdişâh’ın Portresi Sultan I. Abdülhamid*, İstanbul 2001, s. 48

¹⁰¹ BOA, Ali Emîrî, I. Abdülhamid, nr. 253

kameri ayın başlangıcını tespit etmek onu izlemekle mümkün olur. Ru'yet-i hilâl ile ilgili olarak peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Ramazan hilâlini görünce oruç tutunuz. Şevvâl hilâlini görünce de oruca son veriniz. Ramazan'ın başlangıcı bulutlu bir güne rastlarsa Şa'ban'ı otuza tamamlayınız”¹⁰².

Ramazan orucuna başlamak ve orucu bitirmek, Ramazan ve Şevvâl hilâllerinin görülmesiyle olur. Ramazan orucuna başlamak için Şa'ban ayının yirmi dokuzuncu günü hilâl gözlenir, hilâl görülürse bir gün sonra Ramazan orucuna başlanır, eğer hilâl herhangi bir sebepten dolayı görülmezse Şa'ban ayı otuz güne tamamlanır. Buna “Tekmîl-i Selâsîn” denilir. Otuzuncu günden sonra Ramazan orucuna başlanır¹⁰³.

a- Osmanlı'da Ramazan Hilâl'inin Gözlenmesi

Osmanlıda Ramazan hilâlinin tespiti bir grup üst düzey görevlilerin dikkatli çalışmalarını gerektiren bir faaliyetti. Bu grupta alttan üste doğru; gözetleme yapan kişiler, İstanbul kadısı, Şeyhülislâm, Sadrâzam ve Pâdişâh bulunurdu¹⁰⁴. Şa'ban ayının son günlerinde Ramazan hilâlini gözetlemek üzere bölgenin yüksek yerlerine gözcüler gönderilirdi. Yine Bursa, Edirne, Bolu gibi şehirlerin kadılarına haber gönderilerek hilâlin görülmesi durumunda İstanbul'a bildirilmesi istenirdi¹⁰⁵.

Hilâl'i gözetlemekle görevli kişiler veya hilâli görerek şahitlerle ispatlayabilecek kişiler, hilâli gördüklerinde derhal İstanbul kadısına haber verirlerdi. Hilâli görerek haber getiren gözlemcilere bir miktar bahşiş verilirdi¹⁰⁶. İstanbul kadısı durumu Şeyhülislâm'a, Şeyhülislâm durumu Sadrâzam'a, Sadrâzam da durumu Pâdişâh'a arz ederek Ramazan orucunun başlangıcının ilanı için izin isterdi. Pâdişâh'ın izin vermesiyle derhal Selâtîn Câmîi müezzinlerine haber verilerek mahyâ ve kandillerin

¹⁰² Sahîh-i Müslim, II, 759

¹⁰³ Nesimi Yazıcı, “Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Ru'yet-i Hilâl Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 1999, sayı: 1, Özel Sayı, XXXV, 57

¹⁰⁴ Nesimi Yazıcı, agm, sayı: 1, Özel Sayı, XXXV, 59

¹⁰⁵ BOA, Cevdet, Adliye, nr.1368, 3669, 817

¹⁰⁶ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 499

yakılması ve Ramazan ayının başlangıcının ilan edilmesi istenirdi¹⁰⁷. Eğer Şa‘ban ayının yirmi dokuzuncu günü hilâl görülmese Şa‘ban ayı otuz güne tamamlanır ve daha sonraki gün Ramazan orucuna başlanırdı. Buna “Tekmîl-i Selâsîn” denilirdi¹⁰⁸.

b- Ru‘yet-i Hilâl Konusunda Meydana Gelen Karışıklıklar

Hilâl’in çıplak gözle görülmeye çalışılması, hava şartlarının Anadolu’nun değişik yerlerinde farklılık göstermesinden dolayı bazı karışıklıklara da sebep olmuştur. Anadolu’nun farklı bölgelerinden İstanbul’dan farklı zamanlarda hilâlin görüldüğü haberleri de zaman zaman gelmiştir.

Sultân I. Abdülhamid, bir hatt-ı hümayûnunda bu duruma şöyle dikkat çekmiştir: “Benim Vezîrim, İşbu şuhûr-i selâsede Receb-i şerîf ve Şa‘bânü’l-muazzâm ve Ramazânü’l-mübârek gurreleri aynı sene-i sâbık günlerine geldi ve hem takvîmlerin yazılan günlerinin hilâfıdır. Sene-i sâbıkda İstanbul kadısı Derviş Efendi bu sene de Âşir Efendi bu hesaplar üzere hata mı olmuştur? İki sene dahî gurre-i şuhûr-ı selâse bu günlere tesâdüf eder mi? Düvel-i nasârâ beyninde Devlet-i Aliyye’nin müneccimleri henüz ayların gurrelerini zabt edemiyorlar deyü halt-ı kelâm etmezler mi? ”¹⁰⁹ Pâdişâh’ın bu tepkisi mübârek üç ayların tespitinde meydana gelen karışıkların uluslararası sonuçlarına da dikkat çekmektedir.

Örneğin 1790 senesinde Kütahya’dan gelen bir haberde hilâlin İstanbul’dan farklı olarak bir gün önce görüldüğü haberi gelmiş ve Sadrâzam tarafından bir telhisle Pâdişâh’a ne yapılması gerektiği sorulmuştur. Pâdişâh kendisine sorulan bu konu hakkında şöyle cevap vermiştir: ” Benim vezîrim! Bu husus Şer’-i Şerîf’in bileceği ve hükmedeceği şeydir. Benim müdâhale edeceğim şey değil. Ne zaman İstanbul Kadısı hüküm ve i‘lam ider ise o zaman ben dahî şöyledir derim.

¹⁰⁷ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 57071, 11076

¹⁰⁸ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 6175,1368

¹⁰⁹ BOA, Ali Emîri, I. Abdülhamid, nr. 21

Lâkin ispât geldiğın cihan duymuş. Ben telhis olunmadan işittim. Müktezây-ı Şer'-i Şerîf ne ise icrâ oluna"¹¹⁰. Yine 1793 senesinde İstanbul ile Gelibolu'da hilâl birer gün ara ile görülmüş olduğundan Ramazan'ın ilk gününün doğru olarak belirlenmesi için Gelibolu'dan rü'yet-i hilâlin ispâtına dair hüccet ve şâhitlerin gönderilmesi istenmiştir¹¹¹.

III. Ahmet döneminde Ramazan ayının başlangıcıyla alakalı ilginç bir olay meydana gelmiştir. Takvîmlerdeki hesâba göre Ramazan ayının başlangıcının Salı günü olacağı düşünülen 21 Nisan 1727/ 29 Şa'bân 1139 senesi Pazar akşamı Pâdişâh, ileri gelen devlet adamları ile Sadrâzam'ın çırağan yalısına giderek her tarafın mum ve kandillerle ışıklandırıldığı hoş bir ortamda güzel vakit geçiriyormuş. Bu sırada birden minarelerin kandilleri yanmaya başlamış. Ramazan hilâlinin görüldüğü anlamına gelen bu durum karşısında çırağanda bulunan herkes şaşırmış. Durum araştırıldığında; Ramazan hilâlini gören Ayasofya câmîi Kayyûmbaşısı şahitlerle beraber hilâlin görülmesini İstanbul Kadısı Şeyhzâde Efendi huzûrunda ispat ettiği, Şeyhzâde Efendi'nin de cemaatin câmîlerden çıkmadan teravih namazını kılmaları için durumu Pâdişâh'a i'lam etmeden kandilleri yaktırdığı anlaşılmıştır. Bu zamansız durum karşısında Pâdişâh ve Çırağan'da bulunanlar hiç hoşnut olmamışlardır¹¹².

1739 Ocak/1151 yılı Ramazan bayramının bir gün önce olduğu yani şevvâl ayı hilâlinin bir gün önce Tuna Nehri civarında bulunan Lofça kasabasında görüldüğü haberi öğle vakti İstanbul'a gelince, acil olarak dellâllar vasıtasıyla ve ilgili yerlerden toplanarak haber halka bildirilmiş, muâyede töreni için ilgili kişilere dâvetiye yazmaya zaman olmadığından ilgili kişiler, sözlü olarak dâvet edilmiştir. Pâdişâh ve devlet erkânı ilk önce câmîye giderek bayram namazını akabinde de vakti girmiş olan öğle namazını kılarak bayramlaşma merâsimi için saraya

¹¹⁰ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 8432; Nesimi Yazıcı, agm, 69-70

¹¹¹ BOA, Cevdet, Adliye, nr. 964

¹¹² Mustafa Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendinin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 371

dönmüşlerdir. Ancak o günün bayram günü olduğu haberi Üsküdar ve Eyüp gibi sur dışında kalan yerlerde ancak akşama doğru duyulmuştur¹¹³.

3- Câmîlere Kur'ân ve Aşirhan Tevcîhi

Ramazan ayı, Müslümanların ibadet hayatının yoğun olduğu bir aydır. Bu ayda Müslümanların câmîlere teveccühü diğer aylara oranla daha fazladır. Ramazan ayında câmîler sabaha kadar açık olurdu. İnsanlar câmîde yapmak istedikleri ibadetlerini özgürce yerine getirirdi. Câmîlerde Peygamberimizden süregelen bir gelenek olan mukâbeleler okunurdu. Ay sonuna gelindiğinde okunan mukâbelelerin duası topluca câmîlerde yapılırdı. Bunun bilincinde olan Osmanlı devletinde Ramazan ayı başlamadan önce câmîlerin görevli kadrosu gözden geçirilir, görevli eksikliği varsa yetkili kurumlarca görevlendirmeler yapılırdı. Ramazanda câmîlerde Kur'ân okumak, Teravîh namazlarında rekâtlar arasında aşır okumak için görevliler tayin edilirdi¹¹⁴. Yine Ramazan ayında bazı câmîlerde Hadîs dersleri yapılırdı¹¹⁵.

Mübârek üç ayların başlamasıyla birlikte Osmanlı'da eğitim veren bütün medreseler tatil olurdu. Medrese talebeleri bu üç aylar süresince dinî hizmetlerde bulunmak ve halkı aydınlatmak için kasaba ve köylere giderlerdi. Buna "cerre çıkmak" denilirdi. Bu durum Osmanlı'da başlangıçtan beri görülmektedir. Müderrisler ve yetişmiş talebeler dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra üç aylarda ve özellikle Ramazan ayında şehir, kasaba ve köylere giderek câmîlerde vaaz verir, Kur'ân okur ve diğer din hizmetleriyle halkı irşâd ederler, soruları cevaplandırır ve çocukların yetişmesine yardımcı olurlardı. Cer, halkın aydınlanması açısından olduğu kadar medreseliler için de çok faydalı olmuştur¹¹⁶.

¹¹³ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007, s. 609-610

¹¹⁴ BOA, Cevdet, Evkâf, nr. 27283, 2451, 4492

¹¹⁵ BOA, Cevdet, Maârif, nr. 2902

¹¹⁶ Mehmet İpşirli, "Cer", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 388

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVIII. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN AYI ETKİNLİKLERİ

A- CÂMÎLERDE KANDİL VE MAHYÂ YAKILMASI

Ramazan ayının sembollerinden biri de câmîlerin kandillerle ve mahyâlarla donatılmasıdır. Ramazan ayı gelmeden önce câmî müezzinleri tarafından gerekli hazırlıklar yapılarak câmîlerin içi ve minareleri kandillerle süslenirdi. Selâtîn câmîlerinin minareleri arasına da mahyâ ustaları tarafından mahyâ yapılırdı. Ramazan hilâlinin tespitiyle beraber câmî mahyâcı ve müezzinlerine haber verilerek mahyâ ve kandillerin yakılması sağlanır, böylece İstanbul halkı Ramazan ayının girmiş olduğunu anlardı¹¹⁷.

1- Câmîlerde Kandil Yakılması

Mahyâ hakkında araştırmalar yaparak müstakil bir eser yazan Süheyl Ünver, eserinde : “Minarelerin kandillerle süslenmesine ilk defa Sultân II. Selîm zamanında başlandığı söylenir. Bazı kaynaklar ise minarelerde kandil yakma geleneğinin ilk defa Koca Mustafa Paşa Câmînde III. Murat zamanında başladığını, hoş giden bir durum olduğu için de yaygınlaştığını söylerler. Sultân I. Ahmet döneminde mübârek gün ve gecelerde câmîlerin içinde ve minarelerde kandil yakmak mecburi bir hale gelmiştir” tespitinde bulunur¹¹⁸. Süheyl Ünver’in bu tespitlerine karşın Kânûnî Sultân Süleymân döneminde 1553 yılında İstanbul’u ziyâret eden Hans Dernschwam anılarında, İstanbulda bütün Ramazan boyunca minarelerin etrafındaki kandillerin sabaha kadar yandığını belirtmektedir¹¹⁹. Bu bilgi bize Ramazan ayında minarelerin kandillerle aydınlatılması geleneğinin II. Selîm döneminden önce de var olduğunu göstermektedir.

¹¹⁷ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 5707

¹¹⁸ Süheyl Ünver, *Mahyâ Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1940, s. 5-6

¹¹⁹ Hans Dernschwam, age, 175

Ramazan ayının başlamasıyla beraber minareler kandillerle çeşitli şekillerde süslenirdi. Sadece Ramazan bayramı gecesi kandil yakılmazdı. Ancak 1138/1726 senesinde saraydan gelen bir emirle Kadîr gecelerinden sonra Bayram geceleri de minarelere kaftan giydirilmeye başlandı¹²⁰. Ramazan ayında minarelere kaftan giydirmeye ve minarelerden kandil uçurtmak gibi uygulamalar çok gösterişli olurdu. Minarelerin şerefeden külahla beraber her bir tarafının kandillerle donatılmasına kaftan giydirmek denilirdi¹²¹. Özellikle İstanbul'un yedinci tepesinde bulunan Davut Paşa, Koca Mustafa Paşa ve Bekir Paşa câmîlerinin minareleri Kadir gecelerinde ve Bayram gecelerinde kaftan giydirilerek donatılırdı. Bu uygulama tek minareli câmîlerde yapıldı¹²².

Minarelerden kandil uçurtmak şöyle gerçekleştirilirdi. Yanmakta olan mahyâlar bitince minarelerden kandiller uçurulurdu. Kandil iplerinden biri minarelerinin şerefelerine, diğer ucu câmî avlusundan şerefeye paralel olarak 2-3 zira' (1,5-2,25 metre) yüksekliğinde bağlanıp uçurtmacı olarak görevli kişi teravihten sonra uçurmaya başlar, seyirciler câmî avlusuna toplanarak bu gösteriyi büyük bir heyecanla izlerlerdi¹²³.

2- Câmîlere Mahyâ Kurulması

Ramazan gecelerinde Selâtîn câmîlerde iki minare arasına gerilen ipler üzerine, kandillerle yazılan yazı veya yapılan resim anlamına gelen "Mahyâ", Osmanlı Ramazanlarının vazgeçilmez geleneklerinden biriydi¹²⁴.

a- Osmanlı'da Mahyânın İlk Kullanımı ve Yaygınlaşması

Osmanlı'da ilk mahyânın ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Mahyâ hakkında araştırmalar yapan Süheyl Ünver, Osmanlı'da mahyânın ilk olarak I.Ahmet döneminde Fatih câmî müezzini

¹²⁰ Mustafa Öksüz, age, 368

¹²¹ Halit Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, İstanbul 1968, s. 35

¹²² Ünver, age, 10-11

¹²³ Ünver, age, 10

¹²⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1317, s. 1265

Hattât Hâfız Ahmed Kefevî tarafından 1614 yılında kurulduğunu anlatmaktadır¹²⁵.

Ancak XVI. yüzyılın sonlarında 1578-1581 yılları arasında İstanbul'da bulunan ve Ramazan ayını anlatan Solomon Schweigger, anılarında şunları aktarır: “ Bu ayda iki minare arasına bir ip gerilir. Buna bağlanan kısa ve uzun başka iplere kandiller asılır ve böylece dolunay ya da hilâl doğmuş gibi bir görüntü oluşturulur. Bu şekilde asılan iki yüz veya daha fazla kandille başka şekiller de yapılır. Çok görkemli görüntüler meydana getirilir¹²⁶. ”

Schweigger'in verdiği bu aktarımlar ışığında düşündüğümüz zaman Osmanlı'da ilk mahyâ uygulamasının daha önceki dönemlerde başladığı sonucuna ulaşabiliriz. Schweigger, anılarını yazdığı eserinde Ramazanda gördüğü bu uygulamayı ayrıca çizdiği resimlerle de aktarmıştır.

Osmanlıda Ramazan ayında Selâtîn câmîlerinde mahyâ yapılmaya başlanmasının yaygınlaşması III Ahmed dönemi Lâle Devri'nde olmuştur. 1133/1721 yılına kadar Ramazan ayında sadece Süleymaniye, Sultan Ahmet ve Bahçekapı Vâlide Sultan câmîlerinde mahyâ kuruluyordu. Başka câmîlerde ise mahyâ yoktu. Saraya yakınlığıyla bilinen ve Üsküdar'da ikâmet eden Anadolu Kadıaskeri Feyzullâh Efendi'nin gayretleri ve Üsküdar halkının arzuhâlleri sayesinde 17 Ramazan 1133/12 Temmuz 1721 senesinde, Ramazan ayının on sekizinci gecesi Üsküdar Vâlide Sultan Câmîne “Elhamdülillâh” yazılı bir mahyâ kuruldu¹²⁷. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 1134/1722 yılında yayınladığı bir emirle de İstanbul'da bulunan bütün Selâtîn câmîlerinde mahyâ kurulmasını istemiştir. Böylece Eyüp, Sultân Selîm, Sultân Mehmed, Sultân Bayezid, Ayasofya ve Şehzâde câmîlerinde de Ramazan ayında mahyâ kurulmaya başlanmıştır¹²⁸.

¹²⁵ Ünver, age, 6

¹²⁶ Solomon Schweigger, age, 192

¹²⁷ Mehmed Râşid Efendi, *Tarih-i Râşid*, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1281/1865, V, 307-308

¹²⁸ Mehmed Râşid Efendi, age, V, 440

Mahyânın sadece Selâtîn câmîlerinde yapılmasına fermân buyrulmasının sebebi; mahyânın iki minare arasına kuruluyor olması ve sadece Selâtîn câmîlerinde iki minare bulunmasıdır. Çünkü Osmanlıda hânedân mensupları dışında kimseye iki minareli câmî yaptırma izni verilmezdi. Zayıf bir rivayette olsa, Selâtîn câmîlerinde mahyâ kurulmasına fermân çıktığı zaman Eyüp câmînin minareleri arası mahyâ kurulamayacak kadar kısa, Üsküdar Mihrimâh Sultân câmînin de tek minareli olduğundan bu iki câmîye mahyâ kurulmaya uygun ilavelerin yapıldığı anlatılmaktadır¹²⁹.

b- Mahyânın Yapılışı ve Mahyâ Çeşitleri

Câmîlerde mahyâ hazırlığı, minareler arasına mahyâ halatı çekmek suretiyle Ramazandan on beş gün evvel başlar ve Ramazan'ın birinden on beşine kadar yazı, bundan sonra resim olmak üzere kurulurdu. Mahyâları kurmak için evvela büyük bir kağıt üstüne iki minare arasındaki mesafeye göre bir nispet dâhilinde ufkî bir çizgi çizilip bunun alt tarafına yazı yazılır. Sonra bu yazının harfleri üzerine münasip ve eşit aralıklarla noktalar konur. Bu noktalar kandillerin asılı bulunacakları yerlerdir. Bundan sonra bu noktalardan yukarki ufkî çizgiye birer hat çekilir. İtibar edilen nispete göre bu çizgilerin boyları ölçülür ve her biri için o boyda bir ip hazırlanır. Sonra bu iplerin bir ucuna bir makara ve diğer ucuna bir kandil kutusu bağlanır. İpler bu suretle hazırlandıktan sonra resimde her kandil ipinin yazıdaki vaziyetine göre birbiri arasındaki mesafeyi ölçülerek o mesafelere müsavi uzunlukta iplerle makaralar birbirine bağlanır. Artık mahyâ hazırlanmış demektir¹³⁰.

Hazırlanan mahyâyı iki minare arasına asmak için evvela karşılıklı iki minare şerefesi arasına kalın bir ip gerilir. Diğer ipin bir ucu da yazının ilk kandili makarasına bağlandıktan sonra karşı şerefeye bağlı bir makaradan geçirilerek mahyâcının bulunduğu şerefeye uzatılır ki bu

¹²⁹ Ünver, age, 7

¹³⁰ Ali Toy, "Mahyâlar", *Altınoluk Dergisi*, İstanbul 1986, sayı.3, s. 43

gerilmiş olan diğer ipin alt kenarında bolca olarak durur. Gündüzleri iki minare arasında biri ufkî ve gergin, diğeri altta kavisli ve bol olarak görülen ipler bunlardır. Her akşam değiştirilen yazılara ait ipler gündüzden takımıyla alınıp şerefeye çıkarılır ve sırasıyla mahyâ ipinin makaralarına takılarak o yazıya ait olan ara ipleri de bağlanır. Gece mahyâ kurulacağı zaman şerefenin kenarında duran bu ipler sırasıyla birer birer alınarak uçlarına birer kandil takıp yakılır ve aşağıya salıverilir. Kandiller yandıkça karşıya giden ve oradaki makaradan geçip gelen minareye doğru gönderilir. Bu suretle evvela yazının baş harfleri sonra ortadaki ve nihayettekiler teşekkül ederek yazı meydana gelir¹³¹.

Mahyâ düzeninde kullanılan kandillerin yağları her akşam tazelenirdi. Her gün ortalama beş okka zeytinyağı kullanılırdı. Mahyâlarda daha çok; Fetih sûresinin ilk âyeti, Mâşallâh, Bismillâh, Hoş Geldin Yâ Ramazân, On Bir Ayın Sultânı, Ramazan'ın son günlerinde ise El- Fîrâk, Elveda gibi yazılar yer alırdı. Mahyâ için en uygun yazı şekli sülüstü. Mahyâlarda resim olarak ise; Gül, Kız kulesi, Kayık, Köprü, Câmî gibi motifler kullanılırdı¹³².

Mahyâcılar kuracakları mahyânın küçük bir örneğini Saraydan gönderilen inci ile kırmızı veya yeşil atlas üzerine çizerek saraya gönderir, saray tarafından beğenilip onaylanırsa mahyâcı tarafından mahyâ kurulurdu¹³³. Mahyâ, dış mahyâ ve iç mahyâ olmak üzere ikiye ayrılırdı. Dış mahyâ minareler arasına kurulan mahyâ idi. İç mahyâ ise, câmîler içinde kubbenin ön tarafına kurulurdu. Süleymaniye, Sultân Ahmet, Nuruosmaniye câmîleri gibi büyük Selâtîn câmîlerinde kurulurdu¹³⁴. XIX. yüzyılla birlikte mahyâcılık sanatı iyice gelişmiş, artık tek minareli câmîlere bile çeşitli çekilerde mahyâlar kurulmaya başlanmıştır.

¹³¹ Ali Toy, agm, 43

¹³² Nebi Bozkurt, "Mahya", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 397

¹³³ Ünver, age, 8

¹³⁴ Ünver, age, 12

Mahyâcılık zor bir zanaat idi. Mahyâcılar bir ay çalışırlar ve on bir ay maaş alırlardı. Mahyâcılarının maaşları çok azdı. Mahyâcılar Ramazan ayı dışındaki zamanlarını çırak yetiştirmekle geçirirlerdi. Mahyâ kurulan her câmînin mahyâcısı vardı. Câmîlerde kurulan mahyâların giderleri vakıflar tarafından karşılanıyordu. Mahyâcılar arasında rekabet vardı. Bu yüzden mahyâcılar, sürekli olarak kendilerini mahyâcılık konusunda geliştiriyorlardı. Ramazanların önemli geleneklerinden biri olan mahyâ ve mahyâcılık Osmanlı döneminde altın çağını yaşamış, cumhuriyetle birlikte klasik mahyâ ve mahyâcılık tarzı yerini elektrikli mahyâcılığa bırakmıştır¹³⁵.

B- İFTÂR DÂVETLERİ

Ramazan ayı Osmanlı'da iftâr dâvetlerinin yoğun olduğu bir aydı. Her hane sahibi, sahip olduğu ekonomik güç nispetinde evini eş, dost ve akraba gibi konuklarına açarak iftâr dâvetlerinde bulunurdu. Bu dâvetler özellikle ileri gelen kişilerin konaklarında büyük ziyafetler halini alırdı. Vüzerâ ve ileri gelen diğer kişilerin hanelerinde özel dâvetler verildiği gibi, bu hanelerin kapıları fakîr halk için de açık olurdu. Hususi misafirler dışında fakîr fukarâ için de sofralar hazırlanır, gelenler geri çevrilmezdi¹³⁶.

1- Sadrâzam Konağındaki İftâr Dâvetleri

İftâr dâvetleri içinde Sadrâzam'ın sarayındaki iftâr dâvetleri çok önemli idi. XVIII. yüzyılda, belirli bir teşrîfâta göre yapılan bu iftâr dâvetleri Ramazan ayının dördüncü gecesinden başlayıp yirmi altıncı

¹³⁵ Geniş Bilgi İçin Bakınız: Ünver, age

¹³⁶ Abdülazîz Bey, *Osmanlı Adet, Merâsim Ve Tabirleri*, haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney, İstanbul 2002, s. 254

gününün akşamına kadar sürerdi¹³⁷. Ancak bu dâvetlerin Ramazan'ın üçüncü ve yedinci geceleri başladığı da olmuştur¹³⁸.

Sadrâzam tarafından düzenlenen iftâr dâvetlerinin XVIII. yüzyıl öncesinde de var olduğu, ancak bu yüzyıl ve sonrasında düzenlenen iftâr dâvetleri kadar yoğun olmadığı anlaşılmaktadır. 1563-1600 yılları arasını anlatan Selânîkî tarihinde sadece yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin Ramazan ayının on beşinci günü sadrâzamdaki başlayarak sırayla birer gün bütün vezîrlerin konaklarına iftâr yapmak için gittikleri, bu iftâr dâvetlerinin çok masraflı olduğu ve bu dâvetlerin terk edilemez bir âdet olduğu anlatılmaktadır¹³⁹. Oysaki XVIII. yüzyılda yeniçeri ocağı ağası ve ileri gelenleri sadrâzamanın konağına iftâr için Ramazan ayının yirminci gecesi giderlerdi¹⁴⁰.

XVIII. yüzyılda düzenlenen bu dâvetlere devrin ileri gelen devlet adamları, ulemâsı ve ileri gelen askerî erkânı belirli bir sıraya göre katılırlardı. Kethüdâ Bey, Şeyhülislâm ve Bâb-ı Âli tarafından hazırlanan listeye göre ulemâyı, ileri gelen devlet adamlarını ve ileri gelen askerî erkânı teşrîfâta uygun olarak sıraya göre dâvet ederdi¹⁴¹. Bu iftârlara ilk olarak Selâtîn Câmîleri Şeyhleri dâvet edilirdi. Diğer gecelerde ise Şeyhülislâm, Vezîrler, Nâkibüleşrâf, Kazasker Efendiler, Ma'zûl Efendiler, Pâyelüler ve Askerî Erkân sırayla dâvet edilirdi¹⁴².

¹³⁷ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 55950

¹³⁸ BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 27; Cevdet, Dâhiliye, nr. 12040; Es'ad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler(Teşrîfât-ı Kadime)*, haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979, s. 44

¹³⁹ Selaniki, age, I, 92; II, 596

¹⁴⁰ BOA, KK. d, 696 M, s. 28-29

¹⁴¹ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 8388, 11074; Es'ad Efendi, age, 43

¹⁴² BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 55950; BOA, KK. d, 696 M, s. 27-29: 1180/1767 yılı Ramazan/Şubat ayında Sadrâzam'ın sarayında düzenlenen iftâr dâvetlerine üçüncü gece, Selâtîn Câmî Şeyhleri; dördüncü gece, Şeyhülislâm Efendi; beşinci gece Vezîrler, altıncı gece Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile önceden Rumeli Kazaskerliği yapmış iki kişi, yedinci gece eski Rumeli Kazaskerlerinden ve Anadolu Kazaskerlerinden iki kişi, sekizinci gece Rumeli, Anadolu ve İstanbul Pâyelüleri, dokuzuncu gece beş İstanbul Ma'zûl Efendiler, onuncu gece İstanbul Kadısı, bir adet Şâm Ma'zûl, bir adet İzmir Ma'zûl, bir adet Selanik Ma'zûl ve bir adet Mısır Ma'zûl Efendiler, on birinci gece Mekke-i Mükerrime Payelüsü, üç Mekke Ma'zûl ve bir Medine-i Münevvere Ma'zûl ü Efendiler, on ikinci gece; bir Şâm Ma'zûl ü, iki Medine Ma'zûl, bir Haleb Ma'zûl, bir Mısır Ma'zûl ve altı Filipe Ma'zûl Efendiler, on üçüncü gece; üç Edirne Ma'zûl, bir Şâm

İftâr dâvetleri Sadrâzâmın Şeyhülislâm'a iftâr ve bayram tebriği için gittiği yirmi altıncı günü akşamı sona ererdi¹⁴³. Sadrâzam bu dâvetler için büyük masraflar yapardı. İftâr dâvetinin sonunda da dâvetlilere rütbelerine göre altın murassâ kutu, altın köstekli saat gibi çeşitli hediyeler verilirdi. Selâtîn Câmî Şeyhlerine ise bir miktar ve birer top ferâce sincap kürk hediye edilirdi¹⁴⁴.

Yirmi beşinci ve yirmi altıncı gecelerde teşrîfât gereği genelde iftâr olmazdı. Ancak bazı durumlarda bu günlerde de iftâr olduğu görülmüştür. Örneğin 1767 yılı Ramazan ayının yirmi ikinci günü Vezîrlük makamına getirilen Melek Mehmet Paşa, Sadrâzam tarafından Ramazanın yirmi beşinci gecesini iftâra dâvet edilmiştir. Oysaki Vezîrlar, Şeyhülislâm Efendiden sonraki akşam dâvet olunurlardı¹⁴⁵.

Ramazan'ın yirmi birinci gecesini Sultân, yirmi ikinci gecesini ise dârussaâde ağası, kuşçubaşıyla sadrâzâmın konağına iftârlık yemek gönderirdi. Sadrâzam, Pâdişâh'ın ve dârussaâde ağasının gönderdiği yemekleri getiren kuşçubaşı ve kuşçubaşı halifesine birer hilât hediye ederdi¹⁴⁶.

Ma'zûlü ve iki Bursa Ma'zûlü Efendiler, on dördüncü; gece bir Bursa Ma'zûlü, bir Şam Ma'zûlü, bir Mısır Ma'zûlü ve üç Kudüs Ma'zûlü Efendiler, onbeşinci gece; iki Kudüs Ma'zûlü, bir Galata Ma'zûlü, bir Üsküdar Ma'zûlü, bir Edirne Ma'zûlü, iki Haleb Ma'zûlü Efendiler, on altıncı gece; iki Haleb Ma'zûlü, üç Selanik Ma'zûlü, iki Yenişehir Fener Ma'zûlü Efendiler, on yedinci gece; iki Yenişehir Fener Ma'zûlleri, 5 Galata Ma'zûlleri Efendiler, on sekizinci gece; Galata Kadısı ve altı İzmir Ma'zûlü Efendiler, on dokuzuncu gece; Üsküdar Kadısı, dört Üsküdar Ma'zûlü ve iki Amed Ma'zûlü Efendiler, yirminci gece, Dergâh-ı Âli Yeniçeri Ağası ocaklılarıyla beraber, yirmi birinci gece; Sipâh ve Silahtâr Ağaları ve Kâtipleri, Mukâbele-i Süvârî Efendiler ve Bölûkât-ı Erbaa Ağaları ocaklılarıyla beraber, yirmi ikinci gece; Cebecibaşı, Topçubaşı ve Arabacıbaşı Ağalar ocaklılarıyla beraber, yirmi üçüncü gece Defterdâr Efendi, Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn, Ümenâ, Defterdâr Emîni, Şıkkı Sani ve Salis efendiler ve Tersane-i Amire Emîni Efendiler, yirmi dördüncü gece; Bostancıbaşı ağa, Mîrahûr-u Evvel ve Sâni Ağalar ve Kapıcılar Kethüdâsı dâvet olunarak iftâr yaptılar.

¹⁴³ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 57585; Es'ad Efendi, age, 46

¹⁴⁴ BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 27-29;

¹⁴⁵ BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 27-29; 1170/1757 senesinde Ramazan ayında sadrâzam tarafından ileri gelen devlet erkânı, ulemâ ve askerî erkâna verilen hediyeler için bakınız: EK 10

¹⁴⁶ Es'ad Efendi, age, 43; Tayyar-zâde Ata, *Osmanlı Saray Tarihi (Tarih-i Enderûn)*, Mehmet Arslan, İstanbul 2010, I, 321

2- Şeyhülislâm'ın Konağındaki İftâr Dâvetleri

Ramazân ayında sadrâzamın konağına iftâra giden ilmiye mensupları sonraki günlerde iftâr yapmak üzere şeyhülislamın konağına giderlerdi. Bu âdet, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1775 yılında şeyhülislâm olan ve konağında pişen lezzetli yemeklerden dolayı meşhûr olan Salihzâde Mehmed Emîn Efendi tarafından başlatılmış olup 1834 yılına kadar uygulanmıştır¹⁴⁷.

Ramazân ayının yirmi altıncı günü sadrâzam, fetvâ emîni aracılığıyla şeyhülislâmın konağına iftâra dâvet edilirdi. Gösterişli bir alay eşliğinde şeyhülislâmın konağına giden sadrâzam, iftârdan sonra teravih namazını istediği bir câmîde kılardı. Teravih dönüşü eski odalar kapısı önünde âdet üzere şerbet ikramı yapılırdı. Sadrâzam bu günde bazı görevlilere ihsanlarda bulunurdu¹⁴⁸.

3- İleri Gelen Kişilerin Konaklarındaki İftâr Dâvetleri

Sadrâzam ve şeyhülislam başta olmak üzere bütün ekâbir konaklarında çeşitli iftâr dâvetleri düzenlenirdi. Bu dâvetlerde hazırlanan iftâr sofraları, çok zengin bir mөнüyü içerirdi. Bu İftâr sofralarında; Ramazân'a mahsus yapılan ekmekler, uzun yumuşak pideler, çeşitli küçük halka çörekler; iftâriyelik için bir tepsi içinde çeşitli reçeller, sucuk, pastırma, çeşitli peynirler, hurma, çeşitli zeytinler ve elmaştırış bardaklar içinde zembem suyu bulunurdu. Yine yemek olarak; iki çeşit çorba, saraykâri yumurta, en az üç çeşit tatlı, iki çeşit börek, beş altı çeşit sebze ve hoşaf bulunurdu. Tatlı olarak en çok baklava, samsa, revani, şekerpare ve dilberdudağı tercih edilirdi¹⁴⁹.

Ramazân ayında iftâr sofralarında gâzîler helvası denilen un helvası, soğuk paça, sebzelerden lahana ve zeytinyağlı yemek bulundurmak ekâbir konaklarında ayıp sayılırdı. Bu sofralar, hatırı sayılır

¹⁴⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *İstanbul'da Ramazân Mevsimi*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 1998, s. 77

¹⁴⁸ Es'ad Efendi, age, 46; BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 29: 1180/1767 yılı Ramazân iftârında sadrâzam, enderûn ağalarına 20 altın, çukadarân'a 20 altın ihsanda bulunmuştur

¹⁴⁹ Abdülazîz Bey, age, 254

misafirler için hazırlanan sofralardı. İftâra gelen fukarâ için hazırlanan sofralar daha mütevazı olurdu. Bu kişiler, konağın alt katına kurulan sofralarda ağırlanırlardı. Bu kişiler için hazırlanan sofralarda ise birkaç çeşit reçel, bir çeşit çorba, tatlı, bir çeşit sebze yemeği ve bolca pilav bulunurdu. İftârdan sonra bu kişiler kahve içerler ve kendilerine dış kirası adıyla verilen bir miktar atıyyeyi aldıktan sonra giderlerdi. Hatırı sayılır misafirler ise iftârdan sonra kahve ve çubuklarını içerlerdi¹⁵⁰.

4- XVIII. Yüzyıl İftârlarından Bazı Hâtırâlar

Osmanlı dönemi sosyal hayatı hakkında malumat veren bazı kaynaklar XVIII. yüzyıl iftârları ile alakalı bazı hatıratı da bizlere aktarmaktadırlar. Bu hatıralardan bazıları şöyledir. 1775 senesinde Şeyhülislâmlık makamına getirilen Salihzâde Emin Efendi, nefis yemek meraklısı bir zat imiş. Şeyhülislâmlık makamı döneminde hanesinde pişen yemeklerin şöhreti bütün İstanbul'a yayılmış. Sultân III. Mustafa bir gün Salihzâde Mehmet Emin Efendi'nin Topkapı'da Ahmet Paşa civarında bulunan konağına gitmiş. Konuşma esnasında Sultân iltifat ederek: “Efendi bir ara size gelmek isterim ama konağınız çok uzak bir yerde” demiş. Bunun üzerine Salihzâde ise: “Sayenizde yakın yerlerde bir hane tedarik etmem mümkündür. Ancak şu gördüğünüz hanelerin hiçbirinde mutfak yoktur” der. Bu duruma şaşırان Sultân: “Acayip şey! Bu evlerde yemek pişmez mi?” diye sorması üzerine Salihzâde: “Mutfak vardır ama hepsinin hânesine sabah ve akşam yemekleri benim hânemden gider, onun için buradan ayrılmak istemem” cevabını verir¹⁵¹.

Bedeninin zayıflığı nedeniyle kendisine Hindi Molla denilen Vassâf Efendizâde Es'ad Efendi ile Sâlihizâde Emîn Efendi arasında soğukluk varmış. 1776/1190 yılı Ramazan'ında Şeyhülislâm Sâlihizâde Emîn Efendi'nin vermiş olduğu bir iftârda Vassâf Efendizâde Es'ad Efendi de bulunmuş. Mevsim kış olduğundan dolayı sofraya hindi

¹⁵⁰ Abdülazîz Bey, age, 254

¹⁵¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, age, 25-26

dolması getirilmiş. Hindinin zayıf ve çelimsiz olduğunu gören Şeyhülislâm: “Acayip şey bu sene hindi seslenemedi” diyerek hindi dolmasını sofradan kaldırtmış. Bu sözlerden alınan hindi molla lakaplı Es’ad Efendi ise: “Onun da vakti vardır, vakti geldiğinde sesi çıkar” demiş. Bu olaydan yirmi beş gün sonra Şeyhülislâmlık makamına Sâlihzâde’nin yerine Es’ad Efendi tayin edilmiş. Es’ad Efendi, o güne kadar hiç İstanbul dışına çıkmamış olan Sâlihzâde’yi Bursa’ya sürgün ettirerek intikamını almış. Bu sürgüne dayanamayan Sâlihzâde 1191/1777 senesinde Bursa’da vefat etmiştir¹⁵².

C- HUZÛR DERSLERİ

Ramazan ayı, Osmanlı’da dini ve ilmi faaliyetlerin yaygın olduğu bir aydı. Bu ilmi faaliyetlerden en önemlisi ise Ramazan ayında Pâdişâh huzûrunda yapılan tefsîr dersleridir. Ramazan ayında devrin önde gelen ulemâsı tarafından Huzûr-ı Hümâyûnda münâzaralı olarak ders takrîr olunmakta ve bu derslere Pâdişâh tarafından büyük ehemmiyet verilmekte idi. Bu derslere “Huzûr Dersleri” adı verilirdi¹⁵³.

1- Huzûr Derslerinin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı Pâdişâhları, gerek ilmi ortamı canlandırmak, kültürel gelişmeyi sağlamak, gerekse iktidarlarını çeşitli kesimler nezdinde desteklemek ve hânedânın meşruiyetini ortaya koymak gibi düşüncelerle huzûrlarında ilmi toplantılar yapmak üzere etraflarına ulemâyı toplama, hatta özel hoca edinme konusuna önem vermişlerdir. Ancak bu toplantıların Ramazan ayında huzûr dersleri şeklinde düzenli bir şekilde tertip edilmesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir¹⁵⁴.

¹⁵² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, age, 26

¹⁵³ Ebul’ülâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul 1951, I, 13; Mehmet Zeki, “Huzûr-ı Hümâyûn Dersleri”, *Edebiyat Mecmuası*, İstanbul 1918, III, 816

¹⁵⁴ Mehmet İpşirli, “Huzûr Dersleri”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 441

Huzûr derslerine örnek olabilecek ilk sistemli uygulama III. Ahmet zamanında Sadrâzam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yapılmıştır. İbrahim Paşa, 1136/1724 yılı Ramazan ayında ulemâdan Seyyid Ahmed Efendi'ye Ramazan ayı boyunca haftada 3 gün huzurunda Kadı Beyzâvî Tefsîriden ders yaptırmıştır. Bu meclise ulemâdan Nedim Ahmet Efendi, İlmî Mehmet Efendi, Râzî Abdülatif Efendi, Rûznamçe-i Evvel Çelebi Mehmed Efendi, Sipâhîler Ağası Muhammed Bey ve Vezîr-i Mükerrerem Kaptan Mustafa Paşa devamlı olarak katılmışlardır. Bu yıl yapılan derslerde acem seferi münasebetiyle Fetih sûresi takrîr edilmiştir¹⁵⁵. Tefsîr dersleri, 1127/1725 yılı Ramazan ayında haftada dört gün olarak yapılmıştır¹⁵⁶. 1138/1726 yılı Ramazan ayındaki tefsîr derslerinde Kehf sûresi takrîr edilmiştir¹⁵⁷. 1139/1727 yılında aynı şekilde devam eden tefsîr dersleri, 1140/1728 yılı Ramazan ayında haftada ikişer gün olarak yapılmış olup derslerde Tâhâ Sûresi takrîr edilmiştir. 1140/1728 yılı Ramazan ayında yapılan tefsîr derslerinin bazılarına Sultan III. Ahmet'te katılmıştır¹⁵⁸.

Damat İbrahim Paşanın 1724 yılından itibaren düzenli olarak düzenlediği bu dersler, huzur derslerinin ilk düzenli şeklini oluşturmuştur. Dersler çok yoğun ve tartışmalı geçmiştir. İbrahim Paşa'nın huzurunda yapılan bu derslerin büyük çoğunluğuna Vezîr-i Mükerrerem Kaptan Mustafa Paşa da iştirak etmiştir. Derslerin sonunda İbrahim Paşa katılımcılara rütbelerine göre hediyeler vermiştir. Örneğin Kaptan Mustafa Paşa'ya ve katılan diğer vezîrlere kâkum kürk hediye ederken, ulemâdan katılan zevâta birer sof ferace ve altın ihsânında bulunmuştur¹⁵⁹.

1730 yılında III. Ahmet'in yerine tahta oturan Sultan I. Mahmut'un düzenli olmamak üzere Ramazan ayında huzurunda tefsîr

¹⁵⁵ İsmail Asım Efendi, *Küçük Çelebizâde Tarihi*, İstanbul 1282/1865, s. 132

¹⁵⁶ İsmail Asım Efendi, age, s.259

¹⁵⁷ İsmail Asım Efendi, age, s.340

¹⁵⁸ İsmail Asım Efendi, age, s. 462, 557-558

¹⁵⁹ İsmail Asım Efendi, age, s. 259, 370, 370

dersi yaptırdığı görülmektedir. Sultan I.Mahmut'u anlatan Kadı Ömer Efendi Rûznâmesinde 1157/1744 yılı Ramazan ayında Sultan'ın huzurunda dört meclis, 1158/1745 yılı Ramazan ayında üç meclis, 1159/1746 yılı Ramazan ayında yedi meclis, 1160/1747 yılı Ramazan ayında yedi meclis, 1162/1749 yılı Ramazan ayında ise 10 meclis tefsîr dersi yaptırdığı, 1161/1748 yılı Ramazan ayında ise tefsîr dersi yaptırmadığı görülmektedir¹⁶⁰.

1171/1757 yılında tahta oturan Sultan III. Mustafa, Pâdişâh olarak geçirdiği ilk Ramazan ayında bu tefsîr derslerine devam etmiştir. Bu yıl on üç gün Pâdişâh huzurunda tefsîr dersi yapılmıştır¹⁶¹. Ramazan ayında yapılan tefsîr dersleri 1172/1759 yılı Ramazan ayında III. Mustafa tarafında kânûn haline getirilmiştir. Bu yüzden bazı arşiv vesikalarında arşiv belgelerinde Huzûr derslerinden III. Mustafa Han'ın eser-i hayriyesi olarak bahsedilmektedir¹⁶².

1172/1759 yılına kadar Ramazan ayında Pâdişâh huzurunda yapılan tefsîr dersleri ile III. Mustafa'nın kânûn haline getirdiği Huzûr dersleri arasında büyük farklar vardır. Örneğin tefsîr dersleri, bir âlim tarafından Pâdişâh'ın huzurunda Kadı Beyzâvî Tefsîrinden birkaç âyetin tefsîri şeklinde olurdu¹⁶³. Takrîr edilecek sûre veya ayetlerde bir sıra söz konusu değildi. Derslerde münazara olmazdı. Yine derslerin yapılışında düzen olmayıp yapılmadığı zamanlar da olurdu. III. Mustafa'nın irâde buyurmasıyla birlikte bu yıldan itibaren dersler, yapılışı ve içeriği bakımından değişikliğe uğrayarak derslerde takrîr edilen sûreler düzenli bir hale gelmiş ve dersler Damat İbrahim Paşa döneminde olduğu gibi münazaralı bir hale getirilmiştir. Bu yüzden 1172/1759 senesinden

¹⁶⁰ Kadı Ömer Efendi, *Rûznâme-i Sultan Mahmut Han*, haz. Kamuran Bayrak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1972, s. 24-25,49-51,72-74; Özcan Özcan, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-110/1747 Arası Rûznâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1968, s. 9, 11, 68, 70, 116, 117, 118

¹⁶¹ Yunus Irmak, *III. Mustafa Rûznâmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991, s. 20-21

¹⁶² BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 237; Ahmed Vâsıf Efendi, age, 157-158

¹⁶³ Tayyârzâde Ata, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1876, Yahya Efendi Matba'ası, I, 212-214

önceki derslere tefsîr dersleri, bu yıldan sonraki derslere de Huzur Dersleri denilir¹⁶⁴.

2- Huzûr Derslerinin İçeriği ve Görevli İlmiye Mensupları

III. Mustafa döneminde sistemli hale gelen Huzûr dersleri ilk olarak 1172/1759 senesi Ramazan ayının on sekizinci günden başlayarak ay sonuna kadar on meclis şeklinde yapılmıştır. On sekizinci gün yapılan ilk derse mukarrir olarak Fetvâ Emînî Ebubekir Efendi, muhâtap olarak ise saray hocası Hamîdî Efendi, İdris Efendi, Müzellef Mehmed Efendi ve Konevî İsmail Efendi olmak üzere bir mukarrir beş muhâtap katılmıştır. Derste Kadı Beyzâvî Tefsîrinden Nisa Sûresinin yün otuz beşinci ayeti takrîr edilmiş, ders çok tartışmalı geçmiş ve ders sonunda Pâdişâh derse katılan âlimlere yüzer altın ihsan etmiştir¹⁶⁵. Sultân III. Mustafa döneminde yapılan bu dersler, Sepetçiler Kasrı, Sarık Odası, Ağa Bahçesi, Sofa ve Dîvânihâne gibi Topkapı Sarayının çeşitli mekânlarında gerçekleşmiştir¹⁶⁶.

Huzûr Dersleri, Kadı Beyzâvî Tefsîri'nden öğle ile ikindi namazı arasında yapıldı. Ancak âyetlerin tefsîrinde çok yavaş hareket edildiği, birkaç yılda sadece birkaç âyetin tefsîr edildiği görülmektedir. Örneğin, İsrâ Sûresi'nin tefsîrine 1189/1775 yılında başlanıp 1192/1778 yılı Ramazan ayında sona erdirilmiştir. Fetih Sûresinin tefsîrine 1779/1193 yılında başlanmış, 1198/1784 yılında ancak bitirilmiştir. Yine Bakara Sûresi'nin tefsîrine 1201/1787 yılında başlanarak 1205/1791 yılına kadar ancak ilk otuz âyeti tefsîr edilebilmiştir¹⁶⁷.

Huzûr derslerinde dersi takrîr eden âlime “Mukarrir” müzâkereci durumda olan âlime ise ilk dönemlerde “Tâlib” daha sonraları ise “Muhâtap” denilmiştir¹⁶⁸. Huzûr derslerinde dersi takrîr

¹⁶⁴ Mardin, age, I, 14

¹⁶⁵ Ahmed Vâsıf Efendi, age, I, 157-158

¹⁶⁶ Mardin, age, I, 69

¹⁶⁷ İpşirli, “Huzur Dersleri”, XIIX, 442

¹⁶⁸ İpşirli, “Huzur Dersleri ”, XIIX, 442

eden bir mukarrir ve bu takrîri dinledikten sonra, takrîr olunan konu hakkında mukarrire soru sorarak ilmî bir tartışma zemini meydana getiren muhâtaplar bulunurdu. Huzûr derslerini her gün başka bir mukarrir takrîr ederdi. Muhâtaplar da her gün başka kimselerden oluşurdu¹⁶⁹.

Mukarrirlerin sayısı her ders için bir olurken muhâtapların sayısı yıllara göre değişkenlik göstermiştir. XIX. yüzyılın başlarına kadar muhâtapların sayısı genel olarak altı iken 1224/1809 yılından sonra muhâtapların sayısının on iki veya on üç olduğu görülmektedir. Yine ders yapılan meclis sayısında da bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Örneğin 1172/1759 yılında on, 1173/1760 yılında on bir, 1174/1761 yılında on bir, 1175/1762 yılında on beş, 1176/1763 yılında on bir, 1180/1767 yılında on dokuz, 1181/1768 yılında yirmi meclis ders yapılırken; 1205/1791- 1215/1800 yıllarında III. Selîm'in huzurunda her yıl Ramazan ayında sekizer meclis ders yapılmıştır. Ayrıca bu yıllarda sekizinci meclisten sonra sekiz meclisin mukarrirlerinden oluşan bir mukarrirler meclisi de meydana getirilmiştir¹⁷⁰.

Meclislerin sırası katılımcıların kıdemine göre olmuştur¹⁷¹. Mukarrirlik ve muhâtaplık daimi bir görev olmayıp geçici bir vazîfe idi. Huzûr derslerine resmi vazîfesi bulunmayan ve İstanbul'da ikâmet eden ulemâ katılabiliyordu¹⁷². Bu kişiler Şeyhülislâm tarafından devrin ileri gelen âlimleri arasından seçilir, takrîr olunacak konular belirlenerek mukarrir ve muhâtaplara Ramazan ayından iki üç ay önce bildirilirdi.

¹⁶⁹ Osman Öztürk, "Huzûr Dersleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara 1971, sayı. 112-113, X, 331,

¹⁷⁰ Yunus Irmak age, 44, 45, 63, 64, 77, 78, 90, 91, 103, 104; Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, *Çeşmi-zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993, s. 14,77; V. Sema Arıkan, *III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Ankara 1993, s.1214, 73, 74, 121-124, 162-164, 187-190, 212-215, 270-272, 297-300, 321-324, 344-346

¹⁷¹ Mardin, age, I, 89

¹⁷² Mardin, age, I, 89

Mukarrir ve muhâtapların seçiminde liyakate ve ilmi mertebeye dikkat edilirdi¹⁷³.

3- Huzûr Derslerinin Yapılış Şekli

Huzûr dersleri Ramazan ayının birinci gününden itibaren Saray-ı Hümâyûn dairelerinden birinde öğle ile ikinci vakti arasında yapılıyordu. Daire çok sade bir şekilde döşenmiş olup, mukarrîr ve muhâtaplar için birer rahle ve birer minder bulunuyordu. Mukarrir efendinin rahlesi sedef işlemeli, muhâtap efendilerin rahlesi ise ceviz boyalı oluyordu. Yine mukarrir efendinin minderi muhâtap efendilerin minderlerine göre biraz büyük olmaktaydı. Muhâtap efendilerin rahleleri, mukarrir efendinin rahlesinin sağ ve soluna bir kavis teşkil edecek şekilde diziliyordu¹⁷⁴.

Bu düzen üzere dersin yapılacağı salonda tertip alındıktan sonra ilk önce mukarrir ve muhâtap efendiler, onları takiben devlet erkânı ve en son olarak da Pâdişâh salona gelerek yerine oturuyor ve Pâdişâh'ın izin vermesiyle beraber ders başlıyordu. Mukarrir efendi takrîrini yaptıktan sonra onu dikkatlice dinleyerek notlar alan muhâtap efendiler, hazırlamış oldukları soruları rütbelerine göre mukarrir efendiye yöneltiyorlardı. Mukarrir efendi ise kendisine sorulan sorulara cevap veriyordu. Bu dersler yaklaşık iki saat sürüyordu. Pâdişâh'ın tamam işaretiyle ders, yapılan dua ile sona eriyordu¹⁷⁵.

Yapılan derslerden sonra mukarrir ve muhâtap efendiler, Pâdişâh'ın iltifat ve hediyelerine ihsan oluyorlardı. Başlangıçta Pâdişâh tarafından çeşitli atıyyeler verilen mukarrir ve muhâtap efendilere sonraları belirli atıyye ve bohçalar verilmeye başlanmıştır. Mukarrir efendilere bir miktar atıyye ve bir bohça, muhâtap efendilere ise sadece bir miktar atıyye verilmiştir. Mukarrir efendilere verilen bohçalarda 1 top

¹⁷³ Osman Öztürk, agm, 331

¹⁷⁴ Mehmed Zeki, agm, 817

¹⁷⁵ Osman Öztürk, agm, 332

çuha, 2 top kumaş ve 1 adet şal bulunuyordu. Muhâtap efendilere verilen atıyyeler ise rütbelere göre olmayıp, eşit miktarda idi¹⁷⁶.

4- Huzûr Derslerinde Meydana Gelen Bazı Olaylar

Yüzlerce yıl bir Ramazan ayı geleneği olarak devam etmiş olan huzûr derslerinde büyük bir disiplin havası hâkim olmuş ve hoş olmayan hareketlere asla taviz verilmemiştir. Adap dışı hareketlerde bulunan kişiler gerekli görülen cezalara çarptırılmıştır. Örneğin 1763/1176 Ramazan Ayı bir Huzûr dersinde Mukarrir Seyyid Abdülmü'min Dağıştâni'nin takrîrine: “ Sen manasız laf ediyorsun “ diye karşılık veren Tatar Efendi ismindeki Muhâtap, bu hareketi sebebiyle Bozcaada'ya sürülmüştür. Tatar Efendi, bir aylık bir sürgün hayatından sonra Pâdişâh tarafından affedilmiştir¹⁷⁷.

Yine III. Selîm döneminde yapılan bir huzûr dersinde mukarrir Kudsî Efendi'nin bir âyeti tefsîrinden sonra kendini ispatlamak isteyen muhâtaplardan Kastamonulu Ömer Efendi'nin itirazıyla bir münazara başlamış, diğer muhâtaplardan Dağıstanlı Abdurrahman Efendi ile Ahıskalı Ali Efendi de bu münâzaraya katılarak mukarrir Kudsî Efendi'yi ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Mukarrir Kudsî Efendi, kendisine yapılan itirazlara sâkin bir şekilde cevap vermişse de itiraz eden mukarrir efendilerin ağır eleştirilerinden kurtulamamıştır. Muhâtapların bu sert üslûbu karşısında sultan III. Selîm dersi yarıda keserek, âdab dışı hareket eden muhâtapların görevden alınmasını Şeyhülislâm Efendi'den istemiştir¹⁷⁸.

Huzûr dersleri vesilesiyle Osmanlı Pâdişâhları, ulemâyı teşvik etmekle kalmıyor, mühim konuların kendi huzûrunda serbestçe tartışılmasına izin vererek ilim ve irfanın inkişaf etmesine de katkıda

¹⁷⁶ Mehmet Zeki, agm, 818

¹⁷⁷ Mardin, age, I, 71-72; Osman Öztürk, agm, 333

¹⁷⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1309/1892, VII, 101-102

bulunmuş oluyordu¹⁷⁹. Osmanlı İstanbul Ramazanlarının önemli bir etkinliği olan Huzûr dersleri 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

D- HIRKA-İ ŞERÎF ZİYARETİ

Osmanlı döneminde Hırka-i Şerîf etrâfında teşekkül eden önemli geleneklerden biri de Ramazan ayının on beşinci günü yapılan Hırka-i Şerîf ziyâretidir. Hırka, mu'allakât-ı seb'a şâirlerinden Kâ'b bin Züheyr'in müslüman olduğu sırada Hz Peygamber'in huzûrunda okuduğu kasîde dolayısıyla, bizzat Hz. Peygamber tarafından şâire giydirilmek suretiyle hediye edilmiştir¹⁸⁰.

Muâviye, halifeliği döneminde hırkayı 10.000 dirhem gümüş karşılığında satın almak istemiş ancak Kâ'b buna rızâ göstermemiştir. Muâviye hırkayı, Kâ'b bin Züheyr'in vefatından sonra mirasçılarından 20.000 dirheme satın almıştır. Hırka daha sonra Emevîler'e ve Abbâsîler'e intikal etmiş ve halifelerce önemli törenlerde giyilmiştir. Hırka-i Saâdet Moğol istilâsından sonra Bağdat'tan Mısır'a götürülmüştür¹⁸¹.

Hırka, Yavuz Sultân Selîm'in 1517 tarihinde yaptığı Mısır seferi sonucunda hilâfet makamını da kendi üzerine almasıyla beraber Peygamberimiz'e ait olan diğer kutsal emânetlerle birlikte İstanbul'a getirilmiştir. Hırka-i Şerîf, 124 cm. boyunda geniş kollu, siyah yünlü kumaştan dikilmiş krem renginde yün astarlı bir hırkadır. Günümüzde yaygın olarak Hırka-i Saâdet adıyla bilinen bu hırkaya tarihi dönem içerisinde Hırka-i Şerîf de denilmiştir¹⁸². XVIII. yüzyıl arşiv belgelerinde ve dönemi anlatan tarihî kaynaklarda çoğunlukla Hırka-i Şerîf olarak

¹⁷⁹ Mehmed Zeki, agm, 817

¹⁸⁰ Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, s. 374

¹⁸¹ Nurhan Atasoy, agm, XVII, 374

¹⁸² Nurhan Atasoy, agm, XVII, 374

adlandırıldığı için bizde Hırka-i Şerîf adını kullanmayı tercih ettik¹⁸³.

1- Hırka-i Şerîf Ziyâreti Öncesi Yapılan Hazırlıklar

Hırka-i Şerîf ziyâreti yapılmadan önce ziyâret için hazırlıklar yapılırdı. Ramazan'ın on ikinci günü Hırka-i Şerîf, Hırka-i Saâdet Dairesinden alınarak Revân odasına nakledilir ve iki gün orada kalırdı. Hırka-i Şerîf ve diğer kutsal emanetlerin Revan odasına taşınması sırasında Pâdişâh da orada bulunur ve Peygamberimiz'e ve Sahâbe'ye ait olan kılıçları omuz hizasına kadar kaldırarak öperdi. Aynı şekilde orada bulunan bütün Enderûn Ağaları da kılıçları saygıyla öperlerdi¹⁸⁴.

Bununla beraber yine Ramazan ayının on beşinci gecesinde Pâdişâh'ın da katıldığı, Hırka-i Şerîf'in bulunduğu daireyi temizleme merâsimi yapılırdı. Yavuz Sultân Selîm döneminde Hırka-i Şerîf için yapılan bu daireye Hırka-i Saâdet Dairesi denilirdi. Hırka-i Şerîf bu dairede gümüşten yapılmış bir sanduka içerisinde muhafaza edilirdi. Gül suyu dolu kâselerle temiz sünger ve bezlerle Hırka-i Saâdet Dairesi temizlenirdi. Pâdişâh, gül suyuna batırılmış süngerlerle Hırka-i Şerîf şebekesini temizlerdi. Çuhadâr, Rikaptâr Ağalar, Has Odalılar ve Gedikliler gibi görevliler ise dairenin kapılarını, pencerelerini ve duvarlarını temizlerdi. Hırka-i Şerîf'e duyulan saygının bir göstergesi olarak temizlikte kullanılan süngerler ve bezler atılmaz saklanırlardı¹⁸⁵.

Osmanlı'da Hırka-i Saâdet dairesinin bakımına büyük önem verilirdi. Daireye serilen hasırlar her sene değiştirilirdi. Hırka-i Saâdet dairesinin her sene değişen hasırları, Manyas gölünden getirilen sazlardan imâl edilirdi. 1792/1206 yılına ait bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre Manyas gölünden getirilen sazlar için o yıl 91,5 kuruş

¹⁸³ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 56015; Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, age, 15

¹⁸⁴ Ali Seydi Bey, *Teşrîfât Ve Teşkilatımız*, haz. N. Ahmet Banoğlu, İstanbul, s. 122

¹⁸⁵ Tayyar-zâde Ata, age, I, 316

ücret ödenmiştir¹⁸⁶. Yine Hırka-i Şerîf'in içinde bulunduğu şebeke zaman tamir edilmiştir¹⁸⁷.

Hırka-i Şerîf ziyâretinin Ramazan ayının hangi günü yapılacağı XVIII. yüzyılın başlarına kadar net olarak belli değildir. Gelenek olan, her Ramazan ayının ortalarında uygun olan bir günde Hırka-i Şerîf'in ziyâret edilmesidir. Bu konuda döneme ait mâlûmât veren kaynaklara baktığımızda, 1717 yılına kadar Hırka-i Şerîf ziyâretinin Ramazan ayının onu ile yirmisi arasında uygun görülen bir günde yapıldığı görülmektedir¹⁸⁸. 1717 yılından itibaren ise bazı istisnalar olmakla birlikte ziyâret, Ramazan ayının on beşinci günü yapılmıştır¹⁸⁹. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Hırka-i Şerîf ziyâretini anlatan kaynaklarda “Ramazanda ziyâret edilmesi mu’tâd olan Hırka-i Şerîf” ifadesi yer alırken XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra bu ifade “Ramazan ayının on beşinci günü ziyâret edilmesi mu’tâd olan Hırka-i Şerîf” şekline dönüşmüştür. On beşinci günün cumaya veya mevâcibe rastladığı zamanlarda ziyâret bir gün önce veya bir gün sonra yapılmıştır¹⁹⁰.

Ramazan ayının on beşinde icrâ edilen Hırka-i Şerîf ziyâretinden bir gün önce ziyârete katılacak olan dâvetlilerin listeleri, Sadrâzam ve Şeyhülislâm tarafından düzenlenen defterlere göre yapılarak Tezkireci tarafından ilgili kişilere dâvet tezkireleri gönderilirdi¹⁹¹. Ziyârete katılacak olanların bir kısmı tezkirelerle bir kısmı ise sözlü olarak dâvet edilirdi. Örneğin Haremeyn Müfettişi, Haremeyn

¹⁸⁶ BOA, Cevdet, Saray, nr. 4934

¹⁸⁷ Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baygar, Ankara 1998, s. 15

¹⁸⁸ Mehmed Râşid Efendi, age, III, 120, 169, 211, 253, 316, 337, 384; IV, 9, 23

¹⁸⁹ İsmail Asım Efendi, age, 259; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, age, 147-149; Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyıku'l-Ahbâr*, İstanbul 1219/1804, I, 16, 32, 56, 80; V. Sema Arıkan, age, 124; Ali Seydi Bey, age, 162; Ayrıca XVIII. yüzyılda yapılan Hırka-i Şerîf ziyâretlerinin tespit edebildiğimiz günlerini gösteren tablo için bakınız: EK 1

¹⁹⁰ Mehmed Râşid, age, III, 120, 169, 211, 253, 316, 337, 384; IV, 9, 23; İsmail Asım Efendi, age, 259; Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, age, 147-149; Ahmed Vâsıf Efendi, age, I, 16, 32, 56, 80

¹⁹¹ Bkz: BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 270-271

Muhasebecisi ve Şehremini Efendilere tezkireler gönderilmez haber verilirdi¹⁹².

Tezkireci Efendi dâvetlilere gönderilmesi geren tezkireler konusunda dikkatli davranmak zorundaydı. Aksi durumlarda cezalandırılarak görevinden azl edilebilirdi. Örneğin 1725 yılı Hırka-i Şerîf ziyâreti için Ayasofya Şeyh'i İspirizâde Ahmet Efendi'ye gönderilmesi gereken dâvetiye, Tezkireci Mustafa Efendi tarafından ihmal sonucu ulaştırılmamış ve İspirizâde Ahmet Efendi törene katılamamıştır. Bu ihmal üzerine tezkireci Mustafa Efendi görevinden alınmıştır. İspirizâde Ahmet Efendinin gönlünü almak isteyen Sadrâzam İbrahim Paşa çeşitli hediyelerle birlikte bir mektup göndererek İspirizâde Ahmet Efendinin hal ve hatırını sormuştur¹⁹³. Sadrâzam'ın bu iyi niyetli davranışına rağmen İspirizâde Ahmet Efendi, 1730 yılında meydana gelen Patrona Halil isyanında isyancıları teşvik ederek onlarla işbirliği yapmıştır¹⁹⁴. İsyancılarının isteklerinin yerine getirilmesi üzerine isyan bir türlü bitmeyince Pâdişâh, tarafından âsilere gönderilmek istenen Ayasofya vâizi İspirizâde Ahmed Efendi, Sultan Ahmet'e açık olarak: “Pâdişâh'ım, siz saltanattan çekilmedikçe bu kıyamın dağılması muhaldir” demiştir. Bu sözlerden müteessir olan Sultan, İspirizâde'ye bedduâ etmiştir¹⁹⁵.

Hırka-i Şerîf ziyâretine başta Sadrâzam, Vezîrlar ve Şeyhülislâm olmak üzere İstanbul Kadısı'na dek bütün Ulemâ, Selâtîn Câmî Şeyhleri, Yeniçeri Ağası, Defterdâr Efendi, Sipâh ve Silahdâr ağalar, Cebeci, Topçu ve Arabacıbaşı ağalar, Haremeyn Müfettişi, Haremeyn Muhasebecisi, Şehremînî, Reisülküttâp Efendi, İmam-ı Evvel ve Sâni efendiler, Nakibüleşrâf gibi dönemin ileri gelen devlet adamları ve

¹⁹² BOA, KK. d, nr. 696 M, s. 44-45; Tayyar-zâde Ata, age, I, 316

¹⁹³ Mustafa Öksüz, age, 368

¹⁹⁴ Selim Karabasanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmet Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2008, sayı 24, s. 107-108

¹⁹⁵ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, age, 43

ulemâsı dâvet edilirdi¹⁹⁶. Teşrîfât gereği ziyârete ilgili kişilerden başka kimse katılamazdı. Ancak Pâdişâh özel izin verirse başka kişiler katılabilirlerdi. Örneğin 1203/1789 yılı Ramazan/Haziran ayı Hırka-i Şerîf ziyâretine Karadeniz Boğazı Muhâfızı Mustafa Paşa teşrîfât listesinde olmamasına rağmen Pâdişâh'ın özel izniyle katılmıştır. Bir yıl sonra 1204/1790 yılı Ramazan/Haziran ayı Hırka-i Şerîf ziyâretinde de Karadeniz boğazı muhâfızının törene katılıp katılmayacağı Pâdişâh'a sorulmuş, Pâdişâh ise teşrîfât dışında kimsenin katılmamasını isteyerek izin vermemiştir¹⁹⁷.

2- Hırka-i Şerîf Ziyâreti Töreninin Yapılışı

Hırka-i Şerîf ziyâreti töreninin nasıl yapılacağı, ziyârete kimlerin katılacağı ve katılımcıların ziyâret esnasında nasıl hareket edecekleri belli idi. Teşrîfât defterinde yazılı olan protokol kurallarına herkes uymak zorunda idi. Ziyârete katılan zevât, protokol işlerinden sorumlu olan Teşrîfâtî Efendiyi dikkate almak zorunda idi. Örneğin 1212/1798 yılı Ramazan ayında yapılan ziyârette Teşrîfâtî Efendi'yi dikkate almayarak kural dışı hareketlerde bulunan Ayasofya şeyhi Mardînî Efendi cezâlandırılmıştır¹⁹⁸.

Ramazan'ın on beşinci günü öğle namazı Ayasofya câmînde kılındıktan sonra Hırka-i Şerîf ziyâretinin icrâ edilmesi için dâvet edilen kişiler Topkapı sarayında Bâbüssaâde kapısında hazır bulunurlardı. Bâbüssaâde kapısına en son Sadrâzam ve Şeyhülslâm gelirdi. Sadrâzam ve Şeyhülslâm orta kapı dışında Rikâb-ı Hümâyûn ağaları, Bâbüssaâde'ye yaklaştıklarında da Bâbüssaâde Ağaları tarafından karşılanırlardı¹⁹⁹.

Hırka-i Şerîf ziyâreti, Pâdişâh'ın bizzat katılımıyla yapılırdı. Tören sırasında Pâdişâh sandukanın yanında, Sadrâzam sağında,

¹⁹⁶ BOA, KK. d., nr. 696 M, s. 44-45

¹⁹⁷ BOA, Hat, nr. 56015

¹⁹⁸ BOA, KK. d., nr. 696 M, s. 44-45; V. Sema Arıkan, age, 299

¹⁹⁹ BOA, KK. d., nr. 696 M, s. 44-45; Hatt-ı Hümâyûn, nr. 13; Es'ad Efendi, age, 31

Bâbüssaâde Ağası solunda durarak ziyâret gerçekleştirdi. Ziyâretlerde Hz Peygamber'e duyulan saygının bir gereği olarak ayakta durulur asla oturulmazdı. Törene katılacak herkesin daireye gelmesinin ardında İmam Efendiler, Kur'ân'ı Kerim okurlardı. Kur'ân tilavetinin ardından Pâdişâh, kendinde bulunan altın anahtarla Hırka-i Şerîf'in içinde bulunduğu sandukayı açarak sanduka içindeki sırmalı, inci işlemeli yedi adet yeşil kadife bohçayı çözerdi. Bu bohçaların içinden ikinci bir muhafaza çıkardı. Bu ikinci muhafaza, altından yapılmış iki kanatlı bir çekmece idi. Bu çekmecenin altın anahtarı da Pâdişâh'ta bulunurdu. Sultân bu çekmeceyi de açtıktan sonra Hz Peygambere duyduğu sevgi ve saygının bir nişanesi olarak Hırka-i Şerîf'e yüzünü gözünü sürerdi. Sultân daha sonra diğer dâvetlilerin ziyâretine izin verirdi²⁰⁰.

Dâvetliler sırayla Hırka-i Şerîf'i dualar okuyarak, Hırka-i Şerîf bohçasına yüz sürerek ziyâret ederlerdi. Bu ziyâret sırasıyla Sadrâzam, Şeyhülislâm, Vezîrlar, Ulemâ, Yeniçeri Ağası, Defterdâr, Reisülküttâb, Çavuşbaşı Ağası, Tezkire-i Evvel, Sani ve Mektûbi Efendiler, Maliye Tezkirecisi, Sipâh ve Silâhdâr ağalar, Cebeci, Topçu ve Arabacıbaşı ağalar, Haremeyn Müfettişi, Haremeyn Muhasebecisi, Şehremînî ve Yedinci efendiler şeklinde rütbe sırasına göre icrâ edilirdi²⁰¹.

Ziyâret sona erdikten sonra dâvetliler rütbesi en küçük olandan en büyük olana doğru sırayla Hırka-i Saâdet Dairesinden ayrılırlardı dairede en son Pâdişâh, Sadrâzam ve Şeyhülislâm Efendi kalırlar ve daireyi en son onlar terk ederlerdi. Sadrâzam, Hırka-i Şerîf ziyâreti günü kapı ağasına 15 altın, zülüflü baltacılar 15 altın, ak ağalara 15 altın, teşrîfâtî efendiye 50 altın ve has odalı ağalara 400 altın şeklinde atiyeler verirdi.²⁰²

²⁰⁰ Es'ad Efendi, age, 32; 1732 yılında Ramazan ayının on beşinci günü Sultan I. Mahmut'un katılımıyla yapılan Hırka-i Şerîf ziyâreti için bakınız: Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, age, 148-149

²⁰¹ BOA, KK. d., nr. 696M, s. 45-46

²⁰² BOA, KK. d., nr. 696M, s. 45-46; Es'ad Efendi, age, 32

Hırka-i Şerîf ziyâreti sırasında bütün devlet adamları destâr-ı âdi ve mevsim gereği samur kürk veya ferâce ile bulunurlardı²⁰³. Hırka-i Şerîf ziyâreti sırasında Hırka-i Şerîf'in yakasında bulunan düğme bir kâse içerisine konularak bir parça ıslatılır, anber sürülür ve ocağa tutulurdu. Kâsede kalan az miktardaki su başka sulara damlatılıp daha önceden hazır edilen münakkaş veya sade şişelere konularak Hırka-i Şerîf suyu olarak hediye edilirdi²⁰⁴. Bu şişelerden kimlere ne kadar verileceğine dair listeler hazırlanarak içinde Hırka-i Şerîf suyu bulunan şişeler dağıtılırdı²⁰⁵. Hırka-i Şerîf şişesi gönderilen kişilerin sayısı yüzyılın sonuna doğru giderek artmıştır. Bu durumu 1181/1768 yılı Hırka-i Şerîf suyu şişesi gönderilen kişilerle 1211/1797 yılı Ramazan ayında yapılan ziyâret sonrası Hırka-i Şerîf suyu şişesi gönderilen kişileri gösteren listelere baktığımızda açıkça anlamaktayız²⁰⁶.

Ziyâret sonrası, yukarıda anlattığımız yöntemle elde edilen su şişesi dağıtımı uygulamasına Hırka-i Şerîf'e zarar verdiği gerekçesiyle XIX. Yüzyılın başından itibaren tamamen son verilmiştir. Bu uygulamanın yerine ziyârete katılan zevâta, Hırka-i Şerîf'e dokundurulmuş destmâllar dağıtılmıştır²⁰⁷. XVIII. yüzyılın sonunda da Hırka-i Şerîf suyu yerine destmâl verildiği olmuştur²⁰⁸.

Pâdişâh ve ileri gelen devler erkânının ziyâreti bittikten sonra harem-i hümayûn Hırka-i Saâdet dairesine gelerek ziyârette bulunurdu²⁰⁹. Harem-i Hümayûn'un Hırka-i Şerîf ziyâreti bazı yıllar devlet erkânından bir gün sonra on altıncı gün gerçekleşmiştir²¹⁰.

²⁰³ Es'ad Efendi, age, 33

²⁰⁴ Mehmet Bahadır Dördüncü, "Topkapı'da Ramazan" *Tarihte Ramazan*, editör. Ertuğrul Tarık Kara, İstanbul 2006, s. 43

²⁰⁵ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 31

²⁰⁶ Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara 2002, s. 289-290; BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 31

²⁰⁷ Tâhirül Mevlevî, "Ramazânü'l-Mübârek" *Mahfil*, İstanbul, 1339 /1921, cilt: I, sayı: 11, s. 192

²⁰⁸ Ahmed Câvid, age, 15

²⁰⁹ V. Sema Arıkan, age, 299

²¹⁰ Yunus Irmak, age, 106

3- Yeniçerilere Baklava İkramı Yapılması

Osmanlı'da yeniçerilerin Ramazan ayı geleneklerinden biri olan “Baklava Alayı”, Ramazan ayının onbeşinci günü icrâ edilen Hırka-i Şerîf ziyâretinden sonra meydana gelirdi. Pâdişâh'ın askere iltifatı olarak saraydan yeniçeri kışlasına baklava gönderilirdi. Bu baklavaların pişirilmesi ve tatlılanması için 25 çeki odun kullanılırdı²¹¹.

Kanuni Sultân Süleyman döneminde çıkılan seferler sonucunda elde edilen zaferlerden dolayı askerler için pilav, zerde ve yahni gibi iki veya üç türlü yemekten oluşan ziyafet verilirdi. Bu uygulama Kânûnî Sultân Süleymân döneminden sonra, ordunun başında sefere çıkan Pâdişâhlar döneminde de uygulanarak gelenek haline getirildi. Ancak Pâdişâhların ordunun başında sefere çıkmayı terk etmesiyle birlikte uygulana gelen bu lûtfе mukâbil olarak ulûfe dîvânlarında çorba, pilav ve zerde, Ramazan ayının on beşinci günü Hırka-i Şerîf ziyâreti sonrası ise baklava ikramı yapılmaya başlandı²¹².

Hırka-i Şerîf ziyâretinden sonra yeniçeriler için hazırlanan baklava tepsileri saray mutfağı önüne dizilirdi. Her on yeniçeri için bir tepsi baklava hazırlanırdı. Silahtâr ağa, yeniçeri ocağının başı olan Pâdişâh için hazırlanan tepsiyi aldıktan sonra her ocağın gümüş meşinli orta aşçıları ve karakullukçuları tepsileri yeşil ipekten yapılmış futa adı verilen peştamallara bağlayıp elvan sarıklara takıp her birini ikişer kişi alarak alay halinde kışlarına götürürlerdi²¹³.

Bu alay sırasında her bölüğün usta, saka, mütevellî, odabaşı, karakullukçu ve bayraktarı bölüklerinin önünde, baklava taşıyan nefer ise arkada olurlardı. Baklava alayları coşkulu bir şekilde gerçekleşirdi. İstanbul halkı da alaya katılan yeniçerilerin geçtiği yolların etrafında bu coşkulu alayı izleyerek ve tezahürat yaparak baklava alayının coşkusuna

²¹¹ BOA, Cevdet, Askeriye, nr. 45967; Es'ad Efendi, age, 33

²¹² Tayyar-zâde Ata, age, I, 320

²¹³ Tayyar-zade Ata, age, I, 320-321

katılırlardı. Baklavalara Yeniçeriler tarafından afiyetçe yendikten sonra baklava tepsileri ve peştamallar ertesi gün saray mutfağına getirilerek iade edilirdi²¹⁴.

Baklava alayı sırasında bazen yeniçerilerin taşkınlıklarından kaynaklanan istenmeyen olaylar da olmuştur. 1708/1120 senesi olaylarını anlatırken Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarihinde bu olayı şöyle anlatır: ” Ramazan’da yeniçeriler, Saray-ı Hümayûn’dan baklava alup gider ilken yol üzerinde olan dükkânların camlarını kırmak gibi bi-edeplik itmekle kul kethüdâsı ve on odabaşı nefy olundu²¹⁵”.

E- RAMAZAN ATİYYELERİ VE BOHÇALAR

Ramazân ayı bereketli bir aydır. Yüce Allah bu ayda yapılan iyiliklere diğer aylara nazaran kat kat sevâp yazar. Bunun bilincinde olan Müslümanlar Ramazan ayında diğer aylara göre daha cömert bir yaşam sürerler. Osmanlı toplumunda da Ramazan ayının bereketi açık bir şekilde hissedilirdi. Her Müslüman maddî olanakları nispetinde sadaka vermeye özen gösterirdi²¹⁶. Zenginler, mahalleleri dolaşarak mahalle bakkallarındaki “Zimem Defteri” denilen borç defterlerini satın alırlar, borçluların haberi olmadan borçlarını öderlerdi²¹⁷.

Ramazân ayında Kırım Hân’ı ve Mekke Şerîfi başta olmak üzere pek çok ileri gelen zata Ramazan harçlığı olmak üzere atıyyeler veriliyordu. Ramazan ayında Kırım Hân’ına her yıl Ramazan harçlığı olarak 3000 kuruş gönderilmekte idi²¹⁸. Mekke Şerîfi’ne de Ramazan ve bayram atıyyesi olarak 400 kuruş verildiği görülmektedir²¹⁹.

²¹⁴ Tayyar-zade Ata, age, I, 320-321

²¹⁵ Mustafa Öksüz, age, 291

²¹⁶ Abdülazîz Bey, age, 252

²¹⁷ Cemal Kutay, *Ramazân Medeniyeti*, haz. İbrahim Refik, İstanbul 2003, s. 2045-205

²¹⁸ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 56258, 13279

²¹⁹ BOA, Cevdet, Maliye, nr. 23425

Ramazan ayında Pâdişâh başta olmak üzere hânedân mensuplarına Ramazaniyye bohçaları veriliyordu. Bu bohçalarda çeşitli ve değerli kumaşlar ve çeşitli giyim eşyaları bulunuyordu. Bu bohçalar Sultân, Valide Sultân ve Kadın Efendilere özel olarak hazırlanarak Dârussaâde Ağası tarafından takdim ediliyordu²²⁰.

Yine Sadrâzam ve Vüzerâ taraflarından Ramazan'da yıllık-ı Hümâyûn tabiriyle Enderun'a, bayramlık namıyla diğer dairelere ve rical-i devlete bohçalar, ulemâyâ saatler verilmekte idi. Ramazanda verilen bu hediyeler aşırı masrafa ve israfa yol açtığı için Pâdişâh bu uygulamanın bir kısmından vazgeçilmesi de istemiştir²²¹.

Ramazan ayında Pâdişâh, zaman zaman saraydan çıkarak bazı câmilere giderek namazlarını eda ediyor, Kur'ân dinliyordu. Pâdişâh'ın bu ziyaretlerinde de görevlilere bir miktar bahşış ihsan ediliyordu. Ramazan ayının son teravîh namazının ardından Pâdişâh huzûrunda İmâm-ı Evvel Efendi'ye çuka ferâce giydiriliyordu²²². Yine Ramazan ayında bazı saray mensuplarına iftâriyelik erzak veriliyordu²²³.

Ramazan ayının girmesiyle beraber saray mutfağı tarafından belirlenen fakîrlere sadeyağ, pirinç, bal gibi tüketim maddeleri dağıtılıyordu²²⁴. İleri gelen kişiler de Ramazan ayında İstanbul'un çeşitli semtlerindeki fakîrlere sadaka dağıtmaya özen gösteriyordu²²⁵.

²²⁰ BOA, Cevdet, Saray, nr. 2731,

²²¹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 3167: Sadrâzam ve vüzerâ taraflarından Ramazân'da yıllık-ı Hümâyûn tâ'biriyle Enderûn'a, bayramlık namıyla Sadrâzam, Kethüdâ, Defterdâr ve Reîsülküttâb taraflarından dairelere ve ricâl-i devlete ve sâire bohçalar, ulemâyâ saatler verilmekte olup bu hâl lüzumsuz ve isrâfâtı ve Hind ve Efrenc mallarının revâcını mû'cib olduğundan bu gibi şeylerin külliyyen men'i ve yalnız bazı eyâlet ve mansîb erbâbından Enderûn'a mahsus yetmiş iki ve sadrâzamlara ait altmış dört kesenin evvelki gibi verilmesi hakkında

²²² BOA, Cevdet, Saray, nr. 5939, 8980

²²³ Yunus Irmak, age, s.20

²²⁴ BOA, MAD. d. , nr. 6083, 12861

²²⁵ BOA, D.BŞM.d., nr. 05501, 05505

F- PADİŞAHLAR VE RAMAZAN AYI

Osmanlı Pâdişâhları, Ramazan ayını yoğun bir şekilde geçirirlerdi. Ramazan ayının feyzinden istifade etmek için çeşitli etkinliklere dâhil olurlardı. Bu etkinliklerden Huzûr Dersleri ve Hırka-i Şerîf ziyâretlerine müstakil başlıklar halinde geniş ölçüde değindik. Bu kısımda örnekler vererek XVIII. yüzyıl Osmanlı Pâdişâhlarının Ramazan ayı hayatlarını anlatmaya çalışacağız.

Pâdişâhlar, Ramazan oruçlarına çok dikkat ederlerdi. İftârlarını genellikle sarayda yaparlardı. Bununla beraber Ramazan'ın bazı günlerinde iftârlarını hânedân üyesi Hanım Sultânların saraylarında da yaptıkları olurdu. XVIII. yüzyılın sonunda Pâdişâh olan III. Selîm'in Ramazan ayında bazı günler iftâr yapmak üzere kız kardeşleri Şah ve Beyhan Sultânlar ile halası Hatice Sultân'ın saraylarına gittiği III. Selîm Rûznamesinden anlaşılmaktadır²²⁶.

Pâdişâhlar vakit namazlarını genel olarak saray câmînde edâ ederlerdi. Ancak teravih namazı için Ayasofya, Sultânahmet, Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye câmîleri Pâdişâhların en çok tercih ettikleri câmîlerdi. Örneğin 1757-1774 yıllarında tahtta bulunan Sultan III. Mustafa'nın Ramazan ayında teravih namazı için Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye gibi câmîlere gittiği, namaz sonunda Ku'rân dinlediği, müezzinlere, âşirhanlara, bazı müteveli ve kayyûmbaşılara ve fakîrlere altın ihsanında bulunduğunu sır kâtibi tarafından tutulan Rûznâme'den anlaşılmaktadır²²⁷. Yine Sultan III. Selîm bazı günler teravih namazı için Beyazıt, laleli, Süleymaniye gibi câmîlere giderdi²²⁸. Pâdişâhlar Huzûr dersi dışında Kur'ân meclislerine de katılırlardı. Örneğin 1792 yılında III. Selîm'in huzurunda bir kuran hatmi yapılmış, duadan sonra Pâdişâh

²²⁶ V. Sema Arıkan, age, 72, 74, 123

²²⁷ Yunus Irmak, age, 20

²²⁸ V. Sema Arıkan, age, 72-74

tarafında hatme katılan kurrâ, hâfiz ve imamlara ihsanlarda bulunulmuştur²²⁹.

Pâdişâhlar, Ramazan ayında zaman zaman tebdîli kıyafetle İstanbul'u dolaşırlardı. Ramazan ayında saraydan en çok çıkarak tebdîli kıyafetle halkın içine karışan Pâdişâh Sultân I. Abdülhamit'tir. Sultân I. Abdülhamit bu gezilerine genellikle sabahleyin başlayıp ikindi vakti veya sonrası saraya geri dönüyordu. Sultân bu tebdîllerde ekmek, et, yağ, mum ve benzeri tüketim maddeleriyle ilgili kontroller yapmakta ve görüşlerini ve isteklerini ilgili görevlilere bildirmekte idi²³⁰. Yine böyle bir tebdîl sonrası Sultân isteklerini Vezîr-i Âzâm'a şu Hatt-ı Hümayûnla bildirmiştir²³¹:

“ Benim vezîrim, Bugün tebdîle çıktım. Kassâb dükkânlarında ekseriyâ keçiden ibâret celeb mallarıdır. Kassâbbaşı'nın müsâadesiyle diyorlar. Koyun eti on üçere dek, keçi sekizere satılır. Fukarâ neylesün, hâl-i aczleri ma'lûm. Koyun sekizere keçi altışara nizâm virilse olmaz mı? Nân-ı azîzler gurre-i Ramazân'da nizâmı ma'lûm. “İskelelerde, gelen gemi reislerinin dahî dahli var” deyû mesmû'dur. İsakça, İsmâil, Kili, İbrâ'il taraflarından mübâya'acıları kimlerdir? Haberi matlûb-ı şâhânemdir.”

Sultân III. Selîm de Ramazan ayında çıktığı bir tebdîl dönüşünde Vezîr-i Âzam'a şu yazıyı göndermiştir²³²:

“ Benim vezîrim, Bu gün tebdîlen geçerken dîvân yolunda fırının önünde kalabalık gördüm. Herifin biri dahî “yiyecek ekmek bulamıyoruz” deyû feryâd eyledi. Alîmallâh mükedder oldum. Şunun bir çaresine bakasın. Zira Ramazân-ı Şerîfte ibâdullâha zahmet çekmek lâyük

²²⁹ V. Sema Arıkan, *age*, 245

²³⁰ Fikret Sarıcaoğlu, *age*, 48

²³¹ BOA, Ali Emîri, nr. 37; Sarıcaoğlu, *age*, 48

²³² BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 7558

değildir. Rezzâk-ı âlem olan Allâh inâyet ihsân eylesün... Hâsılı dikkat edesin.”

XVIII. yüzyılın başında Osmanlı tahtında bulunan Sultân II. Mustafa, 1112/1701 senesinden itibaren her yıl, Ramazan ayının 17'inci gecesinde Peygamberimiz Hz. Muhammed'in Mekke'de risâlet görevi ile gönderilmesi hatırasını anmak maksadıyla bir mevlid cemiyeti kurulmasını ve bu mevlid cemiyeti için gerekli olan ihtiyaçların Mısır hazinesinden karşılanmasını fermân buyurmuştur. 1702/1113 yılında icrâ edilen bu mevlit merâsimi için 1865 kuruş ile 818 altın masraf olarak harcanmıştır. Sultân II Mustafa, mevlid merâsimi için Mekke'ye görevli kişilere pek çok kıymetli hediyeler de göndermiştir.²³³

G- SARAY MUTFAĞI VE RAMAZAN

Osmanlı devleti çok zengin bir yemek kültürüne sahipti. İftâr dâvetleri bölümünde de değindiğimiz gibi Ramazan ayında herkes ekonomik durumuna göre iftâr sofralarını bir ziyafet sofrası haline getirirdi. Osmanlı ihtişamlı hayatının merkezi olan Osmanlı sarayı en güzel giysilerin giyildiği ve en güzel yemeklerin yendiği yerd.

1- Saray Mutfağının Yapısı

Osmanlı saray mutfağına Matbâh-ı Âmire denilirdi. Matbâh-ı Âmire, büyük ve küçük olmak üzere iki kısımdı. Büyük mutfakta saray halkı için, dîvân günü hazırlanan sofralar için ve sarayda yapılan törenler için yemek hazırlanırdı. Her gün yaklaşık beş bin kişiyi doyuracak yemek çıkarılan bu mutfakta Vâlîde Sultân, Kızlarağası, Kapıağası ve Kilercibaşı Matbâh'ı gibi bölümler vardı. Küçük mutfak ise, Pâdişâh'ın özel yemeklerinin pişirildiği yerd ve “Matbâh-ı Hümayûn, Matbâh-ı Has” veya “Kuşhâne” gibi isimlerle anılırdı²³⁴.

²³³ BOA, Evkâf, HMD, nr. 1208, Râşid Efendi, age, II, 519

²³⁴ Arif Bilgin, age, 379-382

Matbâh-ı Âmire’de her gün yapılan yemeklerden başka, ulûfe dağıtıldığı günlerde 10-15 bin askere yemek verilirdi. Ramazan ayının on beşinci günü on bin Yeniçeriye baklava; dîvân günlerinde ise 600 sahan çorba, zerde, pilav hazırlanırdı. Matbâh-ı Âmire’nin bir kısmına “Helvahâne” denirdi. Her türlü tatlılar, reçeller, şuruplar ve mâcunlar ile kokulu sabunlar burada yapılırdı²³⁵.

Sarayda mutfak işlerine bakan memura “Matbâh-ı Âmire Emînî” adı verilirdi. Başlıca vazîfeleri; saray mutfağının bütün ihtiyaçlarını karşılamak, hesaplarını tutmak ve emri altında bulunan memurları idare etmektir. XVIII. yüzyılda saray mutfağında çalışanların sayısı beş yüzü bulmaktaydı. Memurların tâyîn ve azilleri Enderûn Kilercibaşısı tarafından yapılırdı. Kiler Emînî, Çaşnigir, Matbâh-ı Âmire Kâtibi ve Kethüdâsı kendisine yardım ederdi²³⁶.

2- Saray Mutfağının Ramazan Ayı Hazırlıkları

Yılın her zamanı en güzel yiyecek ve içeceklerin hazırlandığı saray mutfağı, Ramazan ayında da bu faaliyetlerini arttırarak devam ettirirdi. Ramazan ayı gelmeden önce saray mutfağında Ramazan için hazırlıklar başlardı. Saray kilerinin ambarları Ramazan ayında tüketilecek olan gıda maddeleriyle doldurulurdu²³⁷.

Saray mutfağına ait olan bazı mutfak eşyaları yenilenir, çeşit çeşit kaşıklar, kâseler, tabaklar, Kütahya fincanları, billur tabaklar alınırdı²³⁸. Bazı bakır kaplar ise kalayhâneye gönderilerek kalaylatılırdı. Örneğin 1782/1196 senesi Ramazan ayında Saray mutfağına ait olan 6728 adet bakır kap saray kalayhânesine gönderilerek kalaylatılmıştır²³⁹. Ramazan ayında Pâdişâh’ın iftârı için Matbâh-ı Âmire Emînî tarafından

²³⁵ Arif Bilgin, age, 379-382

²³⁶ Ziya Kazıcı, age, 50-51; Bilgin, age, 379-382

²³⁷ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 12664, 8993

²³⁸ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 10364, 14557, 12664

²³⁹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 8207

Pâdişâh'ın mutfağına 45 okka yeni bakır kap, 8 adet elmastıraş ve billur bardak, bir adet meşinli büyük serpuş ve 3 adet kırmızı bohça verilirdi²⁴⁰.

Osmanlı saray mutfağında en önemli tüketim maddesi olan buğday; Bursa, Karadeniz'in batı kıyıları, Tuna yalıları, Yunanistan, Eflak ve Boğdan'dan sağlanırdı. Sarayda tüketilen pirincin çoğu Mısır'dan, geri kalanı ise Filibe ve Drama'dan sağlanırdı. Kalite olarak Mısır pirinci kırmızı olan diğer ikisinden daha üstündü. Saray mutfaklarında çeşitli yağlar kullanılırdı. Tüketimi diğerlerinden fazla olan sadeyağın büyük kısmı Kefe'den sağlanırdı. Zeytinyağı ise Ege bölgesinden, İzmir ve Midilli ile birlikte Yunanistan'daki bazı şehirlerden getirilirdi²⁴¹.

XX. yüzyıla kadar lüks tüketim malları arasında geçen, XVIII. yüzyılda halkın çok azının kullanabildiği şeker sarayın vazgeçilmez besin maddelerindendi. Helvahanede imal edilen tatlı mamullerinde geniş bir kullanım alanı bulan şeker, sarayda kahve içiminin yaygınlaşmasıyla birlikte seçkinlerin kahveleri için de tahsis edilmeye başlanmıştır. Saray mutfağının şeker ihtiyacının büyük kısmı Mısır'dan sağlanıyordu²⁴².

Osmanlı sarayında koyun ve tavuk eti tercih edilir, sığır ve diğer hayvanların eti pek kullanılmazdı. Sığır etinin hemen tamamı pastırmada kullanılırdı. Koyunlar Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden temin edilmekteydi. Tavuklar ise Hudâvendigâr, Tekirdağ ve Bolu başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'deki çeşitli vilâyetlerden sağlanırdı. Sarayın yumurta ihtiyacı ise İzmit'ten saplanıyordu²⁴³.

Dayanıksız besin maddeleri olan meyve ve sebzeler ulaşım şartları dolayısıyla İstanbul'dan ve çevre köy ve kasabalardan, Marmara sahillerindeki kazalardan temin edilirdi. Ancak Amasya'nın kokulu

²⁴⁰ BOA, Cevdet, Saray, nr. 371,567, 2223, 6718, 7529

²⁴¹ Arif Bilgin, age, 382-384

²⁴² Arif Bilgin, age, 382

²⁴³ Arif Bilgin, age, 188-193

elması ve Mardin'in eriği mesâfenin uzak olmasına rağmen saraya getirilirdi. Kuru meyvelerden çeşitli üzümler, incirler, zerdali, kayısı, badem, fıstık, armut ve nar Ege bölgesinden sağlanırdı²⁴⁴.

Baharat saraya Mısır'dan yollanırdı. Ancak küçük miktarlarda da olsa Anadolu'nun bazı bölgelerinden temin edilenleri de vardı. Saray mutfaklarında iki çeşit tuz tüketilirdi. Kalitelisi ve rağbet edileni Eflâk'tan gelirdi, diğer çeşidi ise Koçhisar tuzuydu ve Bursa'dan temin edilirdi²⁴⁵. Soğutucu olarak genellikle kar ve buz kullanılırdı. Bunların her ikisi de haftalık olarak Bursa'nın dağlarından ve göllerinden sağlanırdı²⁴⁶.

3- Kullanılan Tüketim Maddeleri

Ramazan ayında Saray mutfağına alınan erzak listelerini ve saray halkına verilen iftâriyeleri içeren arşiv belgelerine baktığımızda saray mutfağında; çeşitli et ürünleri, sakatatlar, yağlar, bakliyatlar, sebzeler, meyveler, kuru yemişler, süt ürünleri, baharatlar, zeytinler, reçeller, tatlılar, unlu mamuller ve içecekler gibi tüketim maddelerinin kullanıldığı görülmektedir²⁴⁷.

Saray mutfağının ilgili birimlerinde kullanılan tüketim maddeleri, ilgili görevliler tarafından temin edilirdi. Saray mutfağının sebze ihtiyacı Sebzecibaşı, baharat ihtiyacı Miskçibaşı, süt ürünleri ihtiyacı Yoğurtçubaşı, buğday ürünleri ihtiyacı Buğdaycibaşı, soğutucu ihtiyacı Buzcubaşı tarafından temin edilirdi²⁴⁸.

Hangi ürün nerede meşhur ise, sarayda mutlaka o ürün tüketilirdi. Örneğin Kayseri pastırması, Beylerce üzümü, Tirilye zeytini, Gömeç balı, Bursa kestanesi, Medine hurması, Mardin eriği, Şam kayısı bu ürünlerin başında gelirdi²⁴⁹.

²⁴⁴ Arif Bilgin, age, 211

²⁴⁵ Arif Bilgin, age, 220-223

²⁴⁶ Arif Bilgin, age, 231

²⁴⁷ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 8993, 14557, 12664; Saray, nr. 6671

²⁴⁸ BOA, Cevdet, Saray, nr. 612, 363, 637, 838, 3602, 4735, 5470, 7316, 7492, 8229,

²⁴⁹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 475, 2731, 7023; D.BŞM. d, nr. 04536

Belgelere yansıdığı kadarıyla XVIII. Yüzyıl Ramazanlarında Saray mutfağında kullanılan ürünleri şu şekilde sınıflandırabiliriz²⁵⁰.

Süt Ürünleri	Süt, Taze Peynir, Dil Peyniri, Manda Peyniri, Kaşkaval Peyniri, Tulum Peyniri, Kaymak, Sâde Yoğurt, Torba Yoğurdu, Tereyağ, Sâdeyağ
Et Ürünleri	Koyun Eti, Sığır Eti, Kuzu Eti, Toklu Eti, İşkembe, Paça, Mumbar, Ciğer, Böbrek, Sucuk, Kayseri Pastırması, Kıyma, Tavuk, Piliç, Güvercin Eti, Ördek Eti, Sardalya
Un ve Unlu Mâmuller	Has Ekmek, Pide, Çörek, Simit, Un, Nişasta, Börek, Yufka, İrmik, Poğaç
Sebzeler	Havuç, Kereviz, Bamyâ, Patlıcan, Pırasa, Hindibağ, Kelem, Kabak, Marul, Börülce, Enginar, Soğan, Sarımsak, Hıyar, Limon, Taze Biber, Meluhiye, Bakla, Kuzu Kulağı, Madımak
Bakliyatlar	Nohut, Şehriye, Pirinç, Mercimek, Bulgur, Tarhana
Tatlılar, Şekerlemeler ve Şerbetler	Güllac, Kadayıf, Ekmek Kadayıfı, Aşure, Baklava, Dondurma, Portakal Şekerlemesi, Kellimonî Eşribesi (Limon İçeceği), Vişne Eşribesi (Vişne İçeceği), Kuzu Kulağı Eşribesi, (Kuzu Kulağı İçeceği)
Kuru Yemişler	Fındık, Fıstık, Ceviz, Şam Fıstığı, Badem, Kuru Üzüm, Çekirdeksiz Üzüm, Kuş Üzümlü, Karadut, Ayva Çekirdeği. Medine Hurması, Sultân Hurması, Kestane

²⁵⁰ BOA, Cevdet, Saray, nr. 6671, 5027, 2731, 6510, 8509, 958, 4353; Dâhiliye, nr. 8993, 10364, 14557, 12664; Belediye, nr. 5436

Baharatlar	Tarçın, Karanfil, Kakule, Za'feran, Hardal, Anason, Sumak, Misk, Biber, Susam, Nane, Sakız, Temirhindi, Kimyon, Rum Cevizi, , Kırmızı, Kişniş
Meyveler	Elma, Armut, Ayva, Portakal, Vişne, Üzüm, Beylerce Üzümlü, Siyah Üzüm, Taze İncir, Kavun, Karpuz, Dut
Yağlar	Zeytinyağı, Manda Yağı, Koyun Yağı, Tereyağ
İftâriyelikler	Hurma, Zeytinler, Peynirler, Pastırma, Sucuk, Reçeller, Pekmez, Bal, Şerbetler
Diğer Ürünler	Şeker, Tuz, Sirke, Yumurta, Kar, Buz, Gül Suyu, Çiçek Suyu, Kahve, Buğday,

H- MUÂYEDE (BAYRAMLAŞMA)

Osmanlı devletinde bayram törenleriyle ilgili bilgiler veren ilk ciddî kaynak Fatih Sultan Mehmed'in hazırladığı "Kânunnâme-i Âli Osman'dır. Bu kânunnâmede bayramlaşma törenini şöyle anlatılır: "Bayramlarda meydân-ı dîvâna taht kurulup çıkmak emrim olmuştur. El öpüldükde vüzerâm ve kadıaskerlerim ve defterdârlarım kafadârım olup duralar. Ve hocama ve müftî'l-enâma ve vüzerâma ve kadıaskerlerime ve başdefterdârıma ve nişancıya kendüm kalkmak kânûnumdur. Ve ehl-i mansıbın hurde ehl-i mansıblarından alaybeyi el öpmek kânûnumdur. Ve müteferrika ulûfe ile olursa el öpmek kanunumdur. Ve çaşnigir el öpmek kânûnumdur. Ve za'îm ve erbâb-ı tîmâr el öpmek lazım değildir. Za'îm müteferrikası yüz elli bin akça ile ise el öpmek kânûnumdur. Ve atmış akçadan yukarı ve yetmiş akça kadılar el öpmek kânûnumdur. Ve yirmi akça müderris el öpmek kânûnumdur. Ve küttâbdan nefer olan reis kâtibleri ve defterhâne kâtibleri gerek kâtib oldukda gerek îdde el öpmek kânûnum değildir. Ve ehl-i mansıb olan muhâsebeci ve yeniçeri kâtibi ve

sipâhîler kâtibi ve rûznâmecî el öpmek kânûnumdur. Ve bilcümle dîvâna uzun yenli kaftan ile gelenler hâce makamındadırlar”²⁵¹.

Bu kânunnâme, bayramlaşma töreninde divân meydanına tahtın kurulacağı, kimlerin el öpüp kimlerin öpmeyeceği, Pâdişâh'ın kimlerle bayramlaşırken ayakta duracağı gibi kâideleri ortaya koymaktadır. Bu kânunnâmede yer alan bayramlaşma usulleri Osmanlı resmî bayramlaşma töreninin temelini oluşturmuştur. Yine de bu kânunnâme törenin yapılışıyla ilgili tafsilatlı bilgileri bizlere aktarmaz.

Osmanlı bayram merasiminin yapılışıyla ilgili Fatih Kânunnâmesine göre bizlere daha ayrıntılı bilgiler veren ilk kaynak, XVII. yüzyılın ikinci yarısında 1669-70 yılında Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından yazılan “Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âli Osmân” adlı eserdir. Bu eserde bayram günü yapılan tören detaylı bir şekilde anlatılmıştır²⁵². Yine 1676 yılında hazırlanan Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi, bayrama beş gün kala şeyhülislâmın sadrâzamın sarayına bayram tebriği için gitmesinden başlayarak bayram gününe kadar olan merâsimleri ayrıntılı olarak anlatır²⁵³. Gerek Fatih Kânunnâmesi gerekse XVII. yüzyılda kaleme alınan kânunnâme, Osmanlı bayram törenlerinin tarihi süreç içerisindeki gelişimi ve değişimi hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir.

1- Bayram Gününe Kadar Yapılan Bayramlaşma Törenleri

Osmanlıda bayramlaşma törenleri devlet erkânı düzeyinde Ramazan ayının yirmi altıncı günü akşamı sadrâzamın şeyhülislâmın konağına iftâr ve tebrik-i bayram için gitmesiyle başladı. Bayram gününe kadar devlet erkânı protokol sırasına göre birbirlerinin konağına giderek tebrikleşirlerdi.

²⁵¹ *Kânunnâme-i Âli Osman*, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 16-17

²⁵² Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âli Osmân*, haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998

²⁵³ Tevkî'î Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devletinde Teşrîfât ve Törenler (Tevkî'î Abdurrahman Paşa Kânunnâmesi)*, haz. Sadık Müfit Bilge, İstanbul 2001, s.21-25

a- Devlet Erkânının Bayramlaşması

Sadrâzam'ın şeyhülislâmın konağında iftâr ve bayram tebrîğinden bir gün sonra Ramazan ayının yirmi yedinci günü irade buyrulan saatte şeyhülislâm, sadrâzamın konağına kendisine mahsus alayla gelerek bayramlaşma usulüne uygun olarak arz odasında sadrâzam ile bayramlaşır. Şeyhülislâm Efendi'nin ayrılmasından sonra Vezîr-i Mükerrerem Kaptan Paşa tören merâsimine uygun kıyafetle Sadrâzam'ın konağına gelerek arz odasında sadrâzamla bayramlaşır. Kaptan Paşa sadrâzamla muâyede sonrası bayramlaşmak üzere şeyhülislâmın konağına giderek şeyhülislâm ile bayramlaşır. Bayramlaşma töreni sonrası kaptan paşa kendi konağına giderdi. Aynen bu şekilde vezîr-i mükerrerem kaptan paşa gibi diğer vezîrler de sadrâzamdaki başlayarak şeyhülislâm, kaptan paşa ve kendinden bir üst sırada bulunan vezîrlerle bu kişilerin konağına giderek bayramlaşır²⁵⁴.

Ramazan-ı Şerîf'in yirmi sekizinci günü irade buyrulan saatte, Selâtîn Câmî Şeyhleri ve İstanbul kadısından ve ma'zûl payelilerden Üsküdar'a dek mevali-yi kirâm efendiler sadrâzamın konağına gelerek misafir odasında beklerler. İlk önce Selâtîn Câmî şeyhleri destârî âdi ve bol yünlü kürk ile arz odasına gelerek sadrâzamla bayramlaşırlar. Bayramlaşmadan sonra Ayasofya Câmî şeyhi dua ederdi. Selâtîn Câmî şeyhlerine surre denilen bahşişler verilir. Surre olarak Ayasofya Câmî şeyhine 25 kuruş, diğer Selâtîn Câmî şeyhlerine ise 20 şer kuruş verilirdi. Selâtîn Câmî şeyhleri arz odasından ayrıldıktan sonra sadrâzamla bayramlaşmak için mevâlî-yi kirâm efendiler arz odasına gelirler ve sadrâzamla bayramlaşırlardı²⁵⁵.

Bayramlaşma töreni bittikten sonra Selâtîn şeyhleri ve mevâlî-yi kirâm efendiler bayramlaşmak üzere şeyhülislâmdan başlayarak rütbe sırasına göre sırayla bütün vezîrlerle bayramlaşırlardı. Selâtîn Câmî

²⁵⁴ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 31

²⁵⁵ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 32

şeyhleri ve mevâlî-yi kirâm efendilerden sonra bayramlaşmak üzere sadrâzam konağına Yeniçeri ocağı ve sair Süvari ve Piyade ocakları ağaları gelerek divanhanede hazır olurlar. Arz odasında bulunan sadrâzama kethüdâ bey tarafından haber verilir. Sadrâzam'ın dîvânhâneye gelmesiyle orada bulunanlar tarafından selamlanır ve alkışlanır. Yeniçeri ocağından başlanarak sırayla bütün ocak ağalarıyla bayramlaşılr. Bayramlaşma merâsimi bittikten sonra sadrâzam alkışlarla arz odasına döner. Ocak Ağaları da konaktan ayrılırlar. Yeniçeri Ağası bütün ocaklılarıyla birlikte sadrâzam konağından ayrıldıktan sonra bayramlaşmak üzere şeyhülislâma ve daha sonrada adet üzere rütbe sırasına uygun olarak sırayla vezîrlerin konaklarına giderlerdi²⁵⁶.

Ramazan-ı Şerîf'in yirmi dokuzuncu günü irade buyrulan saatte ma'zûl paşalar destârı âdi ve erkânı kürk ile mîralem ağa, kapıcıbaşı ağalar, mîrahûr ağa bilcümle tören kıyafetleriyle sadrâzamanın konağına gelerek misafir odasında beklerler. Yine bu sırada kadıasker efendiler, haremeyn muhasebecisi ve müfettişi efendiler ve müderris efendiler de sadrâzam konağına gelerek divanhanede beklerlerdi. Arz odasında bulunan sadrâzamanın izin vermesiyle beraber sırayla ma'zûl paşalar, mîralem ağa, kapıcıbaşı ağalar, mîrahûr ağalar, haremeyn müfettişi ve muhâsebecisi efendiler ve sâir görevliler sırayla gelerek arz odasında sadrâzamlı bayramlaşırlardı. Sonrasında sadrâzam arz odasından çıkarak dîvânhâneye gelir ve orada bulunan kadıasker, müderrisîn-i kirâm ve sair efendilerle bayramlaşma merâsiminde bulunurdu. Yine bu gün konağa bayramlaşmak için gelen kişiler sadrâzam konağındaki muâyededen sonra şeyhülislâmdan başlayarak rütbe sırasına göre bütün vezîrlerle konaklarına giderek bayramlaşırlardı²⁵⁷.

²⁵⁶ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 32

²⁵⁷ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 33

b- Arife Divanı

Topkapı Sarayı'nda Ramazan bayramından bir gün önce arife günü yapılan törene “Arife Divanı” denilirdi. Pâdişâh, Enderûn halkının bayram tebriklerini bu törende kabul ederdi²⁵⁸. O gün öğle namazından sonra, dîvân çavuşları tören kıyafetiyle Dîvânîhâne'nin önünde saf tutarlardı. Çavuşların ellerinde uzun sim asalar bulunurdu. Arife günü ikinci namazından sonra tören, Fatîha sûresinin okunmasıyla başladı. Arz Odası kapısı önüne Taht-ı Hümayûn kurulurdu. Bu esnada törene katılacak olan bütün kişiler tören protokolüne uygun olarak kurulmuş olan tahtın sağında veya solunda yerlerini alırlardı. Pâdişâh arz odasından çıkarak arz odası önüne kurulmuş olan tahta otururdu. Bu esnada dîvân nevbeti çalınır, alkışlar tutulurdu. Sonrasında Pâdişâh, hazır bulunan Enderûn halkının bayram tebriklerini kabul ederdi. Duacı Çavuş'un yaptığı duaya orada bulunanlar âmin derlerdi. Törenin bitişiyle Pâdişâh, tahtından kalkarak alkışlar eşliğinde arz odasına giderdi. Pâdişâh'ın arz odasına gidişinden sonra Selâtîn Câmîî İmam ve Hatipleri, Arz Odası'na giderek birer aşrı şerîf okuyarak arz odasından ayrılırlardı. Âdet üzere Selâtîn Câmîî İmam ve Hatiplerine bahşış verilirdi²⁵⁹. Bu gün yine törende Pâdişâh huzûrunda dua eden duacı çavuşa bir miktar atıyye akçe verilirdi²⁶⁰.

Vezîrlar ve diğer devlet adamları Arife Dîvânî'na katılmazlar, ertesi gün sarayda yapılacak olan bayramlaşma töreni için hazırlık yaparlardı²⁶¹. Arife Divânî'ndan sonra halka bayramın ilânı için Sarayburnu'ndan ve Tophane'den toplar atılırdı²⁶².

2- Bayram Günü Yapılan Bayramlaşma Töreni

Bayram günü tebrik merâsimi sabah namazı ile bayram namazı arasında yapılırdı. Törene katılacak olan kişiler bayram gecesi gece

²⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 201-202

²⁵⁹ BOA, KK. d, nr. 0696M, s. 35, 0676M (1), s. 21

²⁶⁰ BOA, Cevdet, Saray, nr. 728, 859, 7381, 1358

²⁶¹ Zeynep Tarım Ertuğ, “18. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Bayram Törenleri”, *Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, editör. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s.582

²⁶² Mustafa Öksüz, age, 360

yarısından sonra saraya gelerek sabah namazından sonra yapılacak olan tören için hazırlanırlardı²⁶³.

a- Sadrâzamla Yapılan Bayramlaşma Töreni

Bayram gecesi uygun görülen saatte bayram sabahı muâyede törenine katılacak olan kişiler sırayla saray-ı hümayûna gelerek sabah namazı vaktine kadar beklerlerdi. Sabah namazı vakti girince sadrâzam ve devlet erkânı kubbe-i hümayûnda sabah namazını edâ ederlerdi. Namazın bitiminde imam ve müezzîn gelerek sadrâzâmın bayramını tebrik eder ve sadrâzam tarafından imam ve müezzine bir miktar bahşîş verilirdi. Sonrasında orada bulunan devlet erkânı; vezîrlar, kadiasker efendiler, mîralem, kapıcıbaşılar, mîrahûr ağalar, şikâr-ı hümayûn ağaları, çaşnigirler, müteferrikler, hâcegân-ı divan, asker-î erkân, çavuşbaşı ağa, kapıcılar kethüdâsı ve teşrîfâtî efendi olmak üzere protokol sırasına göre sadrâzâmın huzuruna gelerek etek öperler ve sadrâzâmın bayramını tebrik ederlerdi. Kubbe-i Hümayûn'daki tören bittikten sonra burada bulunan kişiler Bâbüsaâde önünde Pâdişâh'la yapılacak olan törende sıralarının gelmesini beklemeye başlarlardı²⁶⁴.

b- Pâdişâh'la Yapılan Bayramlaşma Töreni

Pâdişâh, sabah namazını Hırka-i Saâdet Dairesi'nde ya da Saray Mescidi'nde cemaatle edâ ettikten sonra Has Oda'ya giderek görevliler tarafından tören için hazırlanırdı. Büyük merâsim öncesi Has Odada başta dârüssaâde ağası olmak üzere tüm Enderûn ileri gelenlerinin katıldığı küçük bir tebrik merâsimi yapıldı. Tören esnasında Pâdişâh'ın oturacağı altın işlemeli taht getirilerek törenin yapılacağı Bâbüsaâde önündeki yerine yerleştirilirdi²⁶⁵.

Pâdişâh yanında mâiyetiyle beraber Has Oda'dan dualar eşliğinde ayrılarak kendisi için hazırlanan tahta alkışlarla oturur, böylece

²⁶³ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37: 1180/1767 yılında yapılan Ramazan bayramı muayede törenleri için bakınız.

²⁶⁴ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37

²⁶⁵ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37

büyük tören başlamış olurdu. Pâdişâh'ın tahtına oturmasıyla birlikte büyük bir titizlikle hazırlanan protokol kuralları gereği herkes kendine ayrılan yerde yerini alırdı. İlk önce nakibüleşrâf taht önüne gelerek el öper ve dua ederdi. Dua bitiminde alkış olunur ve nakibüleşrâf tören alanından ayrılırdı. İkinci olarak eğer istanbul'da varsa her birini ikişer kapıcıbaşının tuttuğu Kırım hanzâdeleri gelerek yen öperlerdi. Onları tâkîben mîralem-i şehriyârî, kapıcıbaşı ağalar, mîrahûr ağalar, şikâr-ı hümayûn ağaları, çaşnigirler ve müteferrikler gelerek yen öperler ve yerlerine geçerlerdi. Müteferrikler yen öperken çavuşbaşı ağa ve kapıcılar kethüdâsı ağa, kubbe altında bulunan sadrâzam ve diğer devlet erkânına sıralarının geldiğini haber verirdi. Sadrâzam ve mâiyeti gelirken ellerinde sim âsâlar bulunan iki kapıcılar ağası onları karşılardı. Sadrâzam, taht-ı hümayûna doğru gelirken iki defa yer öpüp tahtın önüne geldiği zaman da Pâdişâh'ın ayaklarını öperdi. Vezîrler ise birer defa yer ve etek öperlerdi²⁶⁶.

Pâdişâh, sadrâzam ve mâiyetinin tebriklerini ayakta kabul eder ve bitiminde alkış olunurdu. Sadrâzam ve vezîrler etek öptükten sonra taht-ı hümayûnun sağ tarafında bulunan yerlerine geçerlerdi. Onları tâkîben kadiasker efendiler gelerek etek öperler, Pâdişâh ayağa kalkar ve alkış olur ve kadiasker efendiler vezîrlerin alt yanındaki yerlerine geçerlerdi. Onları tâkîben defterdâr ve hâcegân efendiler gelerek yen öperlerdi. Onları tâkîben sıra ulemâya gelmiş olurdu. İlk önce şeyhülislâm gelerek yaka öper ve dua ederdi. Pâdişâh ayağa kalkar ve alkış olunurdu. Şeyhülislamdan sonra sırayla İstanbul kadısına kadar olan bütün mevâlî-yi kirâm efendiler gelerek etek öperlerdi. Bu sırada sadrâzam kendisine verilen deftere göre etek öpen kişileri tanıtırdı. Pâdişâh tebrikleri ayakta kabul eder ve alkış olunurdu. Onları tâkîben ma'zûl efendiler gelerek etek öperler, bu kişiler için Pâdişâh ayağa kalkmaz ve alkış olunmazdı. Onları tâkîben müderris efendiler gelerek etek öperler ve sadrâzam tarafından isimleri okunarak tanıtılırlardı.

²⁶⁶ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37;0676 M(1), s. 21

Ulemâdan sonra sıra askeri erkâna gelirdi. İlk olarak sipâh, silahdâr ve bölükât-ı erbaâ ağaları gelerek etek öperlerdi. Onları tâkîben yeniçeriağası ve diğer ağalar yen öperler, Pâdişâh ayağa kalkar ve alkış olunurdu. Onları tâkîben cebeci, topçu ve arabacı ağalar; sonra çavuşbaşı ağa ocağı zâbitânı ile, gedikli çavuşlar sonra kapıcılar kethüdâsı ağa ocağı zâbitânı ile gelerek yen öperlerdi. Son olarak teşrîfâtî efendi gelerek yen öper, böylece tören sona ermiş olurdu²⁶⁷.

Bayram töreninden sonra Sultân Hasoda'ya giderek bayram alayına katılmak için hazırlanırdı. Sadrâzam ve dîvân üyeleri bu sırada Bâbüsselâm'a giderek kapıda Pâdişâh'ı beklerlerdi. Pâdişâh etrafını kuşatan görkemli bir alayla Ayasofya veya Sultân Ahmet Câmîsi'ne gelerek kalabalık bir cemaatle bayram namazını kılardı. Pâdişâh bayram namazı bitiminde aynı alayla saraya gelerek Hasoda önüne kurulmuş olan tahta oturarak kapıağası, kilecibaşı, hazînedârbaşı, saray ağası, dârüssaâde ağası, hasodabaşı, silahdâr ağa, cukadâr ağa, rikâbdâr ağa, gibi bütün iç saray halkıyla bayramlaşırdı²⁶⁸. Bayram alayı sona erdikten sonra tebrik merâsimine ve bayram alayına katılan kişilere ziyafet verilirdi²⁶⁹.

c- Bayramlaşma Töreninde Meydana Gelen Değişiklikler

Sarayda yapılan bayramlaşma merâsimi konusunda devletin ilk dönemleri ile son dönemleri arasında bazı farklılıkların olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin Osmanlı devletinin ilk kânûnnâmesi sayılan Fatih Kânûnnâmesi'nde üst düzey devlet görevlilerine bayramlaşma sırasında Pâdişâh'ın elini öpme ayrıcalığı tanınmıştır. Bunlar arasında ön sırada sadrâzam vardır²⁷⁰. XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın başında yazılan kânûnnâme ve teşrîfât kitaplarında ise Fatih döneminin aksine sadrâzamanın yerle beraber Pâdişâh'ın ayaklarını da

²⁶⁷ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37

²⁶⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, agm, 586-588

²⁶⁹ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 37- 39; Zeynep Tarım Ertuğ, agm, 589

²⁷⁰ *Kânûnnâme-i Âli Osman*, 16-17

öptüğünü görüyoruz. Fatih Kânûnnâmesi'nde Pâdişâh'ın elini öpme ayrıcalığına sahip şahsiyetler arasında şeyhülislâm da vardır. Şeyhülislâm, XVII. yüzyılın ikinci yarısında el öpmeye devam ederken XVIII. yüzyılda yaka, XIX. yüzyılın başında ise etek öptüğü görülmektedir²⁷¹. Yine Fatih Kânûnnâmesi'nde el öpme ayrıcalığı tanınan vüzerânın XVII. ve XVIII ve XIX. yüzyılda ise yer ve etek; kadıasker, defterdâr, kadı ve müderrislerin XVII, XVIII ve XIX. yüzyıllarda etek öptükleri görülmektedir²⁷².

Osmanlı tarihinin en önemli olaylarından biri olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının Osmanlı sarayında yapılan bayram kutlamalarında da bazı değişiklikler yapılmasına neden olmuştur. Eski unvanlar ve elbiseler kaldırılıp yerine yenileri ihdâs edilmiştir. Bu dönemdeki yeniliklerden en önemlisi bayram sabahı yapılan törenle ilgilidir. Önceki dönemlerde sarayda yapılan bayramlaşma töreni yukarıda anlatıldığı gibi sabah namazından sonra gerçekleştirilirken, II. Mahmud zamanında 1838 yılından itibaren bayram namazından sonra gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bayramlaşma boyunca çalan mehterin yerini orkestra eşliğinde çalınan batı musikisi almıştır. Ayrıca Tanzimat'tan sonra el ve etek öpmek yerine saray ileri gelenlerinden birisinin elinde tuttuğu, bir ucu tahta bağlanmış kırmızı kadifeden kurdelanın ucunu öpmek, yani saçak öpmek usulü getirilmiştir. İstanbul'daki gayrimüslimlerin ruhanî temsilcilerinin bayram törenlerine katılmaya başlaması da XVIII. yüzyıl sonrası meydana gelen başka bir yeniliktir²⁷³.

Bayram günlerinde Pâdişâhların halka açık şenlikler düzenlediği, çeşitli eğlencelerin tertip edilerek ikramlarda bulunduğu, güreş müsabakalarının yapıldığı, cirit oyunlarının oynandığı, cambaz

²⁷¹ Hezârfen Hüseyin Efendi, age, 79-80; BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37; Es'ad Efendi, age, 59-60

²⁷² Hezârfen Hüseyin Efendi, age, 79-80; BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 36-37; Es'ad Efendi, age, 59-60

²⁷³ Ali Şükrü Çoruk, " Osmanlı Sarayında Kurban Bayramı", *Mostar*, nr. 67, s. 49-54, İstanbul 2010

gösterilerinin izlendiği, geceleri yakılan meşaleler ve kandillerle de şehrin bayram kutlamasına dâhil ettirildiği bilinmektedir²⁷⁴.

3- Muâyede Merâsimlerinde Giyilen Kıyafetler

Osmanlı devletinde resmi merâsimlere büyük önem verilirdi. Bu yüzden yapılacak merâsimlerde uyulması gereken bütün kurallar teşrîfâtî efendi tarafından belirlenerek teşrîfât defterlerine yazılır ve ilgili kişilere haber verilirdi. Merâsimlerin ne zaman, nasıl ve nerede yapılacağı; törenlere kimin hangi kıyafetlerle katılacağı gibi bütün bilgiler teşrîfât defterlerinde bulunurdu. Merâsimlere katılacak olan ilgili kişiler bu defterlere göre hareket ederlerdi.

XVIII. yüzyıla ait olan teşrîfât defterlerine baktığımızda Ramazan ayında yapılan bayramlaşma törenlerinde giyilen kıyafetlerin neler olduğunu açıkça görmekteyiz. Ramazan ayının yirmi altıncı günü sadrâzam, bayram tebriki ve iftâr için şeyhülislâma giderken kallâvî başlık ve çuka kaplı erkân kürk giyerdi. Şeyhülislâm'ın üzerinde ise örf âlâ denilen kavuk ve ferve-i beyzâ denilen merâsim kürkü bulunurdu. Bu günde merasimde hazır bulunan reîsülküttâb ve çavuşbaşı ağanın üzerinde selîmî başlık ve erkân kürk; dergâh-ı âlî çavuşları, sadr-ı âlî ve dergâh-ı âlî ağalarının üzerinde mücevveze başlık ve erkân kürk bulunurdu²⁷⁵.

Ramazanın yirmi yedinci günü şeyhülislâm, sadrâzamanın konağına bayramlaşmaya giderken örf âlâ denilen kavuk ve ferve-i beyzâ denilen merâsim kürkü giyerdi. Şeyhülislâm'ın yanında bulunan altı kişinin üzerinde ise destârlı çukalar bulunurdu. Bu günde merasime katılan kethüdâ bey, reîsülküttâb, çavuşbaşı ağanın üzerinde selîmî başlık ve kürk; tezkireci, mektûbî, teşrîfâtî efendiler, kapıcılar kethüdâsı ve selam ağasının üzerinde mücevveze başlık ve erkân kürk bulunurdu. Bu günde bayramlaşmaya gelen vezîrlerin üzerinde kallâvî başlık ve erkân

²⁷⁴ Yunus Irmak, age, 20; Arıkan age, 126

²⁷⁵ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 29

kürk bulunurken, selâtîn câmî şeyleri ve mevâlî-yi kirâm efendilerin üzerinde örf denilen başlık ve muvahhidî kürk bulunurdu. Sadrâzam, şeyhülislâm, vezîrlar ve mevâlî-yi kirâm efendilerle bayramlaşırken üzerinde kallâvî başlık ve erkân kürk bulunurken, selâtîn câmî şeyleri ile bayramlaşırken sadrâzâmın üzerinde destâr-ı âdî denilen başlık ve erkân kürk bulunurdu²⁷⁶.

Ramazân'ın yirmi sekizinci günü yapılan bayramlaşma töreninde sadrâzâmın üzerinde kallâvî başlık ve beyaz atlas üst bulunurdu. Bu günde bayramlaşma törenine katılan askerî erkânın ileri gelenleri dîvânî elbiseleriyle; ma'zûl paşalar destâr-ı âdî denilen başlık ve erkân kürk ile; mîralem, kapıcıbaşı ağalar, mîrahûr ağa, şîkâr-ı hümâyûn ağaları, serâsere üst ve mücevveze başlık ile; çavuşbaşı ağa ve hünkâr kapıcılar kethüdâsı ağa selîmî başlık ve serâsere üst ve ellerinde sim âsâlar ile merâsimde bulunurlardı²⁷⁷.

Bayram törenleri esnasında Pâdişâh genellikle başına iki veya üç sorguçlu selîmî veya mücevveze başlık, üstüne kapaniçe veya serâser kaplı kürk kaftan giyerdi. Genellikle uzun yenli olan bu dış kaftanların içi samur veya tilki kürkü dışı ise serâserden başka kemha gibi kıymetli kumaşlarla kaplanmış olurdu²⁷⁸.

²⁷⁶ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 29-30

²⁷⁷ BOA, KK. d, nr. 0696 M, s. 32-33

²⁷⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, agm, 590

SONUÇ

Arşiv belgeleri ışığında anlatmaya çalıştığımız Ramazan ayı, Osmanlı dini hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul pek çok alanda olduğu gibi sosyal ve kültürel hayatın da merkezi durumunda idi. Pek çok Ramazan geleneği İstanbul'un ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Osmanlı sosyal hayatında XVIII. yüzyılın önemli bir yeri vardır. Çünkü bu yüzyıl özellikle Lale Devriyle birlikte her alanda bir kültürleşme dönemi haline gelmiştir. Osmanlı Ramazanlarında gelenek haline gelen huzûr dersleri, mahyâ, kandil yakma gibi gelenekler bu yüzyılda gelişerek şekillenmişlerdir.

Ramazan ayı gelmeden önce İstanbul'da Ramazan ayı için gerekli olan hazırlıklar yapılırdı. Ramazan ayının huzûrlu ve rahat geçmesi için temel tüketim maddeleri tedarik edilir, satılan ürünlere Ramazan ayına özel fiyatlar konulur, halkın rahat etmesi için esnaf sıkıca denetlenirdi.

Şaban ayının son günlerinde gözler Ramazan ayının başlangıcını gösterecek olan hilâli arardı. Devlet tarafından görevlendirilen kimseler yüksek yerlerden Ramazan hilâlini gözetlerdi. Hilâl görüldüğünde Pâdişâh'ın verdiği onayla selâtın câmîlerde mahyâ ve kandiller yakılarak, davullar çalınarak Ramazan ayının başlangıcı ilan edilirdi.

On bir ayın sultânı olan Ramazan, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçen yegâne aydır. Bu ayda Kur'ân-ı Kerim nâzil olmaya başlamıştır. Bu sebeple Osmanlı toplumu Ramazan'da Kur'ânla ilişkisini artırır, câmîlerin her köşesinde mukabeleler okunur, tefsîr dersleri yapılır, halka yönelik dini vaazlar verilirdi. Sarayda da Pâdişâh huzûrunda Ramazan'a özel "Huzûr Dersleri" yapılırdı. Ramazan'ın on beşinde Pâdişâh, Topkapı sarayında muhafaza olunan Hırka-i Şerîf'i ziyâret eder, ardından da yeniçerilere baklava ikramında bulunurdu. Ramazan ayının yirmi altıncı gününden itibaren ileri gelen devlet erkânının bayramlaşma törenleri başlardı. Arife günü Pâdişâh enderûn halkının bayram tebrikini kabul ederdi. Bayram sabahı ise sarayda büyük bayramlaşma töreni yapılırdı.

Bir infâk, yardımlaşma medeniyeti olan Osmanlı'da bütün insanlar imkânları nispetinde infak ve ikram gayretinde olurlardı. Halk, elinden geldiği kadar ihtiyaç sahiplerine yardımda bulunur, eş dost ve komşular iftârlara dâvet edilirdi. İftâr dâvetleri sadrâzamın konağında ihtîşamlı bir hal alırdı. Ramazan'ın dördüncü gecesinden yirmi beşinci gecesine kadar ileri gelen ulemâ, devlet erkânı ve asker-î erkân sırayla sadrâzamın konağında iftâr yapar ve kendilerine değerli saatler hediye olarak verilirdi.

Bu ayda zenginler de infak yarışına girerlerdi. İftâr vakti konaklarının kapısını açık tutarlar, dâvetli dâvetsiz her gelene iftâr ettirirlerdi. Osmanlı'da özellikle Ramazan'da bir kimsenin aç kalması mümkün değildi. Konaklara iftâr için giden kimselere "diş kirası" denilen bir miktar para verilirdi. Bu gelenek bile Osmanlı toplumunun ince ruhlu oluşuna güzel bir örnektir.

EKLER

EK 1

1111/1700-1215/1800 Yılları Tespit Edilen Hırka-i Şerîf Ziyâreti Günleri

Tarih	Ziyâretin Yapıldığı Gün
1114/1703	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 17. günü yapıldı ²⁷⁹ .
1115/1704	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 17. günü yapıldı ²⁸⁰ .
1118/1706	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 18. günü yapıldı ²⁸¹ .
1120/1708	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 16. günü yapıldı ²⁸² .
1122/1710	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 14. günü yapıldı ²⁸³ .
1124/1712	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 17. günü yapıldı ²⁸⁴ .
1125/1713	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 13. günü yapıldı ²⁸⁵ .
1126/1714	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 17. günü yapıldı ²⁸⁶ .
1129/1717	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁸⁷ .
1131/1719	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁸⁸ .
1137/1725	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁸⁹ .
1144/1732	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁰ .
1153/1740	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹¹ .
1157/1744	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹² .
1158/1745	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹³ .
1159/1746	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁴ .
1160/1747	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁵ .

²⁷⁹ Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 2000, s. 198

²⁸⁰ Mehmed Râşid, age, III, 120

²⁸¹ Mehmed Râşid, age, III, 211

²⁸² Mehmed Râşid, age, III, 2253

²⁸³ Mehmed Râşid, age, III, 337

²⁸⁴ Mehmed Râşid, age, III, 384

²⁸⁵ Mehmed Râşid, age, IV, 9

²⁸⁶ Mehmed Râşid, age, IV, 23

²⁸⁷ Ali Seydi Bey, age, 162

²⁸⁸ Mehmed Râşid, age, V, 103

²⁸⁹ Mustafa Öksüz, age, 368

²⁹⁰ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, age, 148-149

²⁹¹ BOA, KK. d, 0696 M, s. 319

²⁹² Özcan Özcan, age, 11

²⁹³ Özcan Özcan, age, 68

²⁹⁴ Özcan Özcan, age, 117

²⁹⁵ Kadı Ömer Efendi, age, 24

1161/1748	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁶ .
1162/1749	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁷ .
1165/1752	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁸ .
1166/1753	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ²⁹⁹ .
1167/1754	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁰ .
1168/1755	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰¹ .
1169/1756	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰² .
1171/1758	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 14. günü yapıldı ³⁰³ .
1172/1759	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁴ .
1173/1760	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁵ .
1174/1761	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁶ .
1175/1762	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁷ .
1176/1763	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁸ .
1180/1767	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³⁰⁹ .
1181/1768	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁰ .
1182/1769	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹¹ .
1185/1771	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 16. veya 17. günü yapıldı ³¹² .
1203/1789	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 14. günü yapıldı ³¹³ .
1204/1790	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁴ .
1205/1791	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁵ .

²⁹⁶ Kadı Ömer Efendi, age, 50

²⁹⁷ Kadı Ömer Efendi, age, 73

²⁹⁸ Ali Seydi Bey, age, 162

²⁹⁹ Ahmed Vâsıf Efendi, age I, 16

³⁰⁰ Ahmed Vâsıf Efendi, age, I, 32

³⁰¹ Ahmed Vâsıf Efendi, age, I, 56

³⁰² Ahmed Vâsıf Efendi, age, I, 80

³⁰³ Yunus Irmak, age, 21

³⁰⁴ Yunus Irmak, age, 44

³⁰⁵ Yunus Irmak, age, 63

³⁰⁶ Yunus Irmak, age, 77

³⁰⁷ Yunus Irmak, age, 90-91

³⁰⁸ Yunus Irmak, age, 104

³⁰⁹ BOA, KK. d, 0696M,s. 45; Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, age, 15

³¹⁰ Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, age, 77

³¹¹ BOA, KK. d, NR. 0676M (1), s. 16

³¹² BOA, HAT, 11

³¹³ BOA, Hat, 55402

³¹⁴ Ahmed Cavid, age, 15

1206/1792	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁶ .
1207/1793	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 16. günü yapıldı ³¹⁷ .
1208/1794	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁸ .
1209/1795	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³¹⁹ .
1210/1796	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³²⁰ .
1211/1797	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³²¹ .
1212/1798	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³²² .
1213/1799	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³²³ .
1214/1800	Hırka-i Şerîf ziyâreti Ramazan ayının 15. günü yapıldı ³²⁴ .

³¹⁵ BOA, HAT, NR. 56384

³¹⁶ V. Sema Arıkan, age, 73-74

³¹⁷ V. Sema Arıkan, age, 124

³¹⁸ V. Sema Arıkan, age, 162

³¹⁹ V. Sema Arıkan, age, 189

³²⁰ V. Sema Arıkan, age, 213

³²¹ V. Sema Arıkan, age, 271

³²² V. Sema Arıkan, age, 299; BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 41

³²³ V. Sema Arıkan, age, 322; BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 661

³²⁴ BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 45

EK 2

1211/1797 senesinde Ramazan/Mart ayında yapılan Hırka-i Şerîf ziyâreti sonrası, Hırka-i Şerîf suyu hediye edilen kimseler³²⁵:

Hırka-i Şerîf Suyu Hediye Edilen Kimseler	Şiše Adedi
Vâlide Sultân	5 Şiše
Hanım Sultanlar	5 Şiše
Sadrâzam	6 Şiše
Şeyhülislâm	5 Şiše
Vezîrlar	5 Şiše
Nakibüleşrâf	4 Şiše
Rumeli Kadiaskeri	4 Şiše
Anadolu Kadiaskeri	4 Şiše
İstanbul Kadısı	3 Şiše
Yeniçeri Ağası	3 Şiše
Vâlide Sultân Kethüdâsı	3 Şiše
Sadr-ı Âlî Kethüdâsı	3 Şiše
İmam-ı Evvel Efendi	3 Şiše
İmam-ı Sâni Efendi	2 Şiše
Hekimbaşı	3 Şiše
Çera'başı	2 Şiše
Defterdâr-ı Şıkkı Evvel	3 Şiše
Defterdâr-ı Şıkkı Sâni	2 Şiše

³²⁵ BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 15

Hubûbât nâzırı	2 Şişe
Tevfi‘-ı Efendi	3 Şişe
Çavuşbaşı ağa	3 Şişe
Reisülküttap	2 Şişe
Defter Emînî	2 Şişe
Ruznamçe-i Evvel Efendi	2 Şişe
Baş Muhasebeci Efendi	2 Şişe
Yeniçeri efendisi	2 Şişe
Tersane Emînî	2 Şişe
Şehremîni	2 Şişe
Darphâne Emînî	2 Şişe
Kozbekçiler Ocağına	2 Şişe
Araba Emînî	2 Şişe
Gümrük Emîni	2 Şişe
Matbah Emînî	2 Şişe
Anadolu Muhasebecisi	2 Şişe
Sipahiler Ağası	2 Şişe
Silâhtâr ağa	2 Şişe
Kul Kethüdâsı	2 Şişe
Bostancıbaşı	2 Şişe
Mirahur-u Evvel	2 Şişe
Mirahur-u Sânî	2 Şişe
Kapıcılar Kethüdâsı	2 Şişe
Mîr Alem Ağa	2 Şişe

Cebecibaşı Ağa	2 Şişe
Topçubaşı Ağa	2 Şişe
Arabacıbaşı Ağa	2 Şişe
Haseki Ağa	2 Şişe
14 Meşâyih Efendiler	28 Şişe
Dârussâde Ağası	4 Şişe
Şehzâde ve Hanım Sultân Vâlidelerine	3'er Şişe
Hazîne-i Şehriyârî Lalası	3 Şişe
Saray-ı Atik Kethüdâ Kadını	2 Şişe
Saray-ı Atik Ağası	2 Şişe
Silahtar-ı Şehriyârî Ağa	3 Şişe
Kapı Ağası	2 Şişe
Hazine Kethüdâsı Ağa	2 Şişe
Has Odabaşı Ağa	2 Şişe
Hazinedârbaşı	2 Şişe
Kilercibaşı	2 Şişe
Çukadar Ağa	2 Şişe
Zülüfler Ocağına	2 Şişe
Nalbant Ağa	2 Şişe
Kiler Kethüdâsı	2 Şişe
Seferli Kethüdâsı	2 Şişe
Çamaşır Ağası	2 Şişe
Ak Ağaların Cümlesine	2 Şişe
Harem Ağalarının Cümlesine	2 Şişe

EK 3

1791/1205 tarihinde Mayıs/Şaban ayının sonunda İstanbul kadılığı tarafından bazı tüketim maddelerine konan narh³²⁶:

Tüketim Maddesi	Birimi	Birim Fiyatı
A'lâ İzmir Üzümlü	Vakiyye ³²⁷	25-27 Akçe
Beylerce Üzümlü	Vakiyye	25-27 Akçe
A'lâ İncir	Vakiyye	27-30 Akçe
Kuş Üzümlü	Vakiyye	45-48 Akçe
Gömeç Balı	Vakiyye	81-90 Akçe
Badem	Vakiyye	102-180 Akçe
Fıstık	Vakiyye	45-54 Akçe
Fındık	Vakiyye	24-27 Akçe
A'lâ Asel (Bal)	Vakiyye	78-90 Akçe
Evnâ Asel (Bal)	Vakiyye	69-72 Akçe
A'lâ Revgan-ı Sâde	Vakiyye	180-186 Akçe
Evnâ Revgan-ı Sade	Vakiyye	156-162 Akçe
A'lâ Mısır Pirinci	Vakiyye	39 Akçe
Bulgur	Vakiyye	57-60 Akçe
A'lâ Nohut	Vakiyye	21-24 Akçe
Fasulye	Vakiyye	18-19 Akçe
İzmir Börölcesi	Vakiyye	16-18 Akçe

³²⁶ İstanbul Kadılığı 201 Numaralı Defter, s. 39-40

³²⁷ Vakiyye, okka ile aynı ölçü birimidir.

Limni B�r�lcesi	Vakiyye	10-12 Akçe
Pekmez	Vakiyye	22-24 Akçe
Yumurta	100 Adet	200 Akçe
A�l� Arpacık Soğanı	Vakiyye	7-8 Akçe
A�l� Tirilye Zeytini	Vakiyye	21-24 Akçe
Eflak Tuzu	Vakiyye	18-22 Akçe
Deniz Tuzu	Vakiyye	6- 7 Akçe
Halis Süt	Vakiyye	11-18 Akçe
Kaymak Altı Süt	Vakiyye	12 Akçe
Kaymak	Vakiyye	96 Akçe
Torba Yoğurdu	Vakiyye	24 Akçe
Çanak Yoğurdu	Vakiyye	24 Akçe
Kova Yoğurdu	Vakiyye	18 Akçe
Yerli Keb�r Patlıcan	100 Adet	130-150 Akçe
Yerli Orta Patlıcan	100 Adet	75-100 Akçe
Frenk Patlıcanı	100 Adet	6-8 Akçe
Yerli Asma Kabağı	Vakiyye	6-8 Akçe
Taşra Dolma Kabağı	Vakiyye	3-4 Akçe
Mel�hiye	Vakiyye	5-6 Akçe
Taze Fasulye	Vakiyye	8-9 Akçe
Sult�n� Bamy�	100 Adet	75-90 Akçe
Amasya Eriğı	Vakiyye	16-17 Akçe

EK 4

1792/1206 tarihinde Nisan/Şaban ayının sonunda İstanbul kadılığı tarafından bazı tüketim maddelerine konan narh³²⁸:

Tüketim Maddesi	Birimi	Birim Fiyatı
Nân-ı Azîz	100 Dirhem ³²⁹	1 Para
Simit	55 Dirhem	1 Para
Kaba Çörek	55 Dirhem	1 Para
Şam Halkası	55 Dirhem	1 Para
Kaba Poğaç	55 Dirhem	1 Para
Yağlı Simit	36.5 Dirhem	1Para
Yağlı Çörek	36.5 Dirhem	1 Para
Yağlı Börek	37.5 Dirhem	1 Para
Şam Böreği	37.5 Dirhem	1 Para
Yağlı Lokma	37.5 Dirhem	1 Para
Parça Lokma	37.5 Dirhem	1 Para
Yağlı Poğaç	37.5 Dirhem	1 Para
Yağlı Gözleme	37.5 Dirhem	1 Para
Kadayıf	Vakiyye	31 Akçe

³²⁸ İstanbul Kadılığı. nr. 201, s. 42

³²⁹ Dirhem, Osmanlıda kullanılan bir ağırlık ölçü birimidir. 1 Dirhem, 3.207 gramdır.

EK 5

Ramazan ayının başından sonuna kadar Padişah mutfağı için
hergün verilen eşyalar

Nefsi Nefis-i Hümâyûn-ı İftâriyye-i Hazret-i Şehriyârî için işbû
bin yüz yetmiş altı senesi Şehr-i Ramazân-ı Şerîf gurrelerinden gâyesine
gelince, kilêr-i enderûn-ı hâssâdan tabh olunması içün beher yevm
verilen eşyâların defteridir³³⁰. (23 Ramazân 1176/ 7 Nisan 1763)

Revgan-ı Tere Yalnız 2 Vakiyye	Revgan-ı Helâl Yalnız 3 Vakiyye	Şeker Yalnız 3 Vakiyye
Sucûk-ı Tâze Yalnız 2 adet	Beyzâ(yumurta) Yalnız 100 Adet	Güllâç Yalnız 100 Dirhem

Nefsi Nefis-i Hümâyûn-ı Hazret-i Şehriyârî için şehr-i
mezkûrun gurrelerinden gâyesine kadar, helvâhâneye kadâyîf içün yalnız
bir def'â verilen.

Dakîk-i Hâs (Has Un) 20 Kîle
--

³³⁰ BOA, Cevdet, Saray, nr. 6390; Diğer yıllara âit kayıtlar için bakınız: Cevdet, Saray, nr. 5027, 6671, 7530, 8615

EK 6

1756/1169 senesi Haziran/Ramazan ayında Pâdişâh için hazırlanacak olan Kadayıf, Kellimoni Eşribesi, Vişne Eşribesi ve Reçeli, Portakal Şekerlemesi, Kuzu Kulağı Eşribesi, Dondurma, Şekerleme-i Mütenevvîa ve lâzıme-i sâire için tedarik edilen eşyalar³³¹:

Kullanılan Eşya	Miktarı
Şeker	13.5 Vakiyye
Revgan-ı Sâde	5 Vakiyye
Badem	14 Vakiyye
Pirinç	20 Vakiyye
Eflak Tuzu	620 Vakiyye
Tarçın	65 Dirhem
Karanfil	45 Dirhem
Kırmız	144 Dirhem
Cevz-i Tevâ	20 Adet
Anber	93 Miskal
Sirke	90 Vakiyye
Billûr Kâse	25 Adet
Kristal Şişe	4 Adet
Küçük Şişe	4 Adet
Kavanoz	7 Adet
Kâğıt	4 Deste
Sardalya	72 Kavanoz
Nişasta	9 Vakiyye

³³¹ BOA, Cevdet, Saray, nr. 7510

Limon	1820 Adet
Yumurta	950 Adet
Portakal	550 Adet
Kavun	8 Adet
Taze Vişne	140 Vakiyye
Kuzu Kulağı	3 Vakiyye
Şam Fıstığı	5 Vakiyye
Taze Armut	4 Vakiyye
Tâze Ayva	10 Vakiyye
Marul	2780 Adet
Buz	15 Torba
Kuzu	3 Adet
Tavuk	180 Adet
Lahm (Et)	45 Vakiyye
Cevz-i Rûmî	6000 Adet

EK 7

1189/1775 senesi Ramazan/Kasım ayında, Saray-ı Cedîd-i Âmire Pazarbaşısı tarafından Saray Mutfağına verilen tüketim maddeleri³³²:

Ürünün Adı	Birimi	Birim Fiyatı
Şam Kaysısı	Vakiyye	240 Akçe
Kuş Üzümlü	Vakiyye	70 Akçe
Çekirdeksiz Üzümlü	Vakiyye	180 Akçe
Kablı Fındık	Vakiyye	33 Akçe
Fındık İçi	Vakiyye	90 Akçe
Kışniş	Vakiyye	120 Akçe
Misk Elması	Vakiyye	55 Akçe
Taze Armut	Vakiyye	90 Akçe
Tebriz Narı	Vakiyye	70 Akçe
Ayva	Vakiyye	120 Akçe
Kaşkaval Peyniri	Vakiyye	720 Akçe
Peynir	Vakiyye	70 Akçe
Bursa Kestanesi	Vakiyye	36 Akçe
Taze Üzümlü	Vakiyye	90 Akçe
Zerdali	Vakiyye	80 Akçe
İncir	Vakiyye	40 Akçe
Atina Balı	Vakiyye	75 Akçe
Girit Zeytini	Vakiyye	80 Akçe

³³² BOA, D.BŞM. d, nr. 04536

Kayseri Pastırması	Vakiyye	120 Akçe
Baharatlı Sucuk	Vakiyye	280 Akçe
Badem	Vakiyye	120 Akçe
Medine Hurması	Vakiyye	120 Akçe
Leblebi	Vakiyye	48 Akçe
Bademli Sucuk	Vakiyye	120 Akçe
Cevizli Sucuk	Vakiyye	80 Akçe
Sultân Hurması	Vakiyye	180 Akçe
Cevz-i Rûmî	Vakiyye	18 Akçe
Limon	Vakiyye	4 Akçe
Turunç	Vakiyye	3 Akçe
Yumurta	100 Adet	240 Akçe
Armut Kuru	Vakiyye	48 Akçe
Çam Fıstığı	Vakiyye	70 Akçe
Güllaç	100 Adet	48 Akçe

EK 8

1200/1786 Senesi Ramazan/Temmuz ayına ait bir mutfağın
Ramazan ayı tüketim maddeleri³³³:

Tüketim Maddesi	Miktarı	Fiyatı
Dakık (Un)	5 vakiyye	5000 Kuruş
Nişasta	10 vakiyye	2000 Kuruş
Marmara Nişastası	24 vakiyye	2400 Kuruş
Makarnalık, Pilavlık, Çorbalık Şehriye	13 vakiyye	3380 Kuruş
Aşurelik Hint	6 kile	480 Kuruş
Has Ekmek	Her gün 52 adet	1560 Kuruş
Çörek	Her gün 22 adet	660 Kuruş
Nohut	6 kile	720 Kuruş
Fındık	60 vakiyye	480 Kuruş
Fıstık	40 vakiyye	720 Kuruş
Badem	15 vakiyye	780 Kuruş
Çekirdeksiz Üzüm	12 vakiyye	384 Kuruş
Yumurta	100 adet	1140 Kuruş
Soğan	1000 vakiyye	2333 Kuruş
Sarımsak	40 vakiyye	200 Kuruş
Revgan-ı Zeyt	180 vakiyye	3420 Kuruş
Tulum Peyniri	25 vakiyye	300 Kuruş
Limon	2160 adet	1296 Kuruş

³³³ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 10364

Tuz	190 vakiyye	570 Kuruş
Sirke	126 vakiyye	378 Kuruş
Biber	5 vakiyye	500 Kuruş
Dakik-i pirinç	60 vakiyye	960 Kuruş
Kadayıf	Her gün 60 batman	1800 Kuruş
Ekmek kadayıfı	Her gün 20 batman	600 Kuruş
Güllaç	30 vakiyye	1800 Kuruş
Sabun	40 vakiyye	880 Kuruş
Kebap için kağıt	-	160 Kuruş
Sebzevat	Her gün 160 Vakiyye	4800 Kuruş
Lahm-ı Ganem	1576 vakiyye	14184 Kuruş
Kuzu	195 vakiyye	2145 Kuruş
Paça	Her gün 3450 adet	1725 Kuruş
Mumbar	450 adet	900 Kuruş
İşkembe	259 adet	259 Kuruş
Kıyma	153 vakiyye	1836 Kuruş
Ra'sü Ganem	73 adet	146 Kuruş
Tavuk	330 adet	4620 Kuruş
Piliç	270 adet	2700 Kuruş
Torba Yoğurdu	60 vakiyye	480 Kuruş
Süt	390 vakiyye	1950 Kuruş
Elma	30 vakiyye	240 Kuruş
Armut	180 vakiyye	1800 Kuruş
Kaşkaval Peyniri	30 vakiyye	390 Kuruş

Kaymak	45 vakiyye	1080 Kuruş
Şam Fıstığı	4 vakiyye	480 Kuruş
Gül Suyu	9 vakiyye	360 Kuruş
Şeker	180 vakiyye	6480 Kuruş
Tarçın, Karanfil	4 Vakiyye	400 Kuruş
Kırmızı Kakule	3 Vakiyye	200 Kuruş
Ayva Çekirdeği	1 vakiyye	160 Kuruş
Za'ferân	3 Vakiyye	600 Kuruş
Toplam		82.836 Kuruş

EK 9

1207/1793 Senesi Ramazan/Nisan ayında Pâdişâh'ın mutfağına
verilen erzaklar³³⁴:

Verilen Erzak	Miktarı	Fiyatı
Dakik-i Has (Has Un)	300 Vakiyye	6000 Kuruş
Nişasta	120 Vakiyye	4200 Kuruş
Şehriye	60 Vakiyye	2400 Kuruş
Kadayıf	600 Batman	5400 Kuruş
Şeker	120 Vakiyye	12240 Kuruş
Asel (Bal)	450 Vakiyye	20250 Kuruş
Pirinç	450 Vakiyye	850 Kuruş
Revgan-ı Sade	450 Vakiyye	28800 Kuruş
Lahm-ı Ganem	630 Vakiyye	13860 Kuruş
Kuzu	30 Adet	4800 Kuruş
Yağ-ı Ganem	6000 Adet	5100 Kuruş
Yağ-ı Manda	120 Adet	960 Kuruş
Ra'sü Ganem	180 Adet	1800 Kuruş
Mumbar	1500 Adet	3000 Kuruş
İşkembe	1500 Adet	7500 Kuruş
Tavuk	180 Adet	6300 Kuruş
Yumurta	5100 Adet	2958 Kuruş
Süt	600 Vakiyye	6000 Kuruş
Yoğurt	300 Vakiyye	3000 Kuruş

³³⁴ BOA, Cevdet, Dâhiliye, nr. 8993

Badem	60 Vakiyye	3600 Kuruş
Aşure için Hınta	120 Vakiyye	1200 Kuruş
Aşurelik; Fındık, Fıstık, Ceviz, Üzüm	240 Vakiyye	2400 Kuruş
Soğan	300 Vakiyye	3000 Kuruş
Sirke	180 Vakiyye	1980 Kuruş
Toplam		157.698 Kuruş

EK 10

1170/1757 Senesinde Ramazan/Haziran ayında Sadrâzam tarafından ileri gelen devlet erkânı, ulemâ ve askeri erkâna verilen hediyeler³³⁵:

Kişiler	Hediyeler	Tutar
Şeyhülislâm Efendi	1 adet mücevher saat ve zincir	1200 Kuruş
Sadâreyn Efendiler	2 adet altın saat ve altın zincir	900 Kuruş
Sabık Sadâreyn Efendiler	2 adet altın saat ve altın zincir	900 Kuruş
Şeyh Molla Efendi	1 adet saat ve zincir	210 Kuruş
Sabık Anadolu Veliyyüddin Efendi	1 adet elmaslı saat ve zincir	300 Kuruş
Seyyid Abdullah Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Mehmet Sait Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
İstanbul Kadısı	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Sabık İstanbul Kadısı Feyzullah Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Sabık İstanbul Kadısı İbrahim Efendi	1 adet mücevher saat ve zincir	300 Kuruş
Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli	1 adet altın saat ve zincir	320 Kuruş
Ser Etıbbâ-i Hassa Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş

³³⁵ BOA, KK. d. , 0696 M, s. 412

Reisü'l Küttâb Efendi	1 adet altın saat ve zincir	320 Kuruş
Çavuşbaşı Ağa	1 adet altın saat ve zincir	180 Kuruş
Tezkire-i Evvel Efendi	1 adet altın saat ve zincir	180 Kuruş
Tezkire-i Sâni Efendi	1 adet altın saat ve zincir	95 Kuruş
Mektûbî Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Yeniçeri Ağası	1 adet mücevher saat ve zincir	780 Kuruş
Sabık İstanbul Kadısı Eşrefzâde Efendi	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Çelebizâde Efendinin Oğlu	1 adet altın saat ve zincir	210 Kuruş
Teşrîfâtî Efendi	1 adet altın saat ve zincir	95 Kuruş
Telhîs Ağa	1 adet altın saat ve zincir	150 Kuruş
Abbas Efendi	1 adet altın saat ve zincir	90 Kuruş
Muhtar Ağa	1 adet altın saat ve zincir	150 Kuruş
Muratzâde Efendi	1 adet altın saat ve zincir	95 Kuruş
Toplam	28 Adet	8175 Kuruş

پادشاه

۹

(1204)

شوقلو کرمانلو مرابطو قدوزلو و قی قیتم افزم
رمضان شریف تعریف ایتک حبیب الله عباد الملک توسیع دائرة معاشاری اقدم المودون اولوب ایجنی نیرالدین محلی
بیدون اغنام جلیب مستقر اطرافدن و بی بوکونلره اغنام نواده ایقامکله کران اناطولی و کران دوم بلینک
قرب و جوار سلطنت سینه اولق قضا لرینه اقضاسنه کوره توزیع اولنده و بی بایق سیریه اوزده اولیدون ووزی
هاریون مبا ییسنه منل کلیده و ان اصحاب اغنامک اغل و قیقلک و افریق او جملری موجودون معرفت شروع
و عیالده معرفتله استانبولده ایجنی اوزده فروچون و بی و مادیه و شیشک و طوقی اجناسدن جمع و ترازان ایلد بر بوز
و سعاده سر صیاق تیر اوقی و کوهیض اصحاب اغنامک اغناملری کدورلی و عیالده نفقده سعوت مدد خطه اوقی
مکنده رایج وقت اوزده قیمت وضع و قیدین ایجنی مباشر و معیندن قبضه تا مورد سیه بیهی بی یزین باقی نقد اوقی
اعطا اوقی اوزده اقضای این او امر شریفه راصدار لیه تنظیمی نزد شاهانه زنده و بی اسخما بویدلار و بی
اغاق اولدیله مذکوره اوشق محاط عیالده بی بوکونلره افزم پادشاه حقیق نکید

HAT 200/10177

HAT. 0200

Ramazan'da et ihtiyacı düşünülerek Anadolu ve Rumeli'den ordu ihtiyacına hâlel gelmemek üzere koyun tedârik edilmesi hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 10177, (29 Zilhicce.1204/9 Eylül 1790)

پادشاه

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين

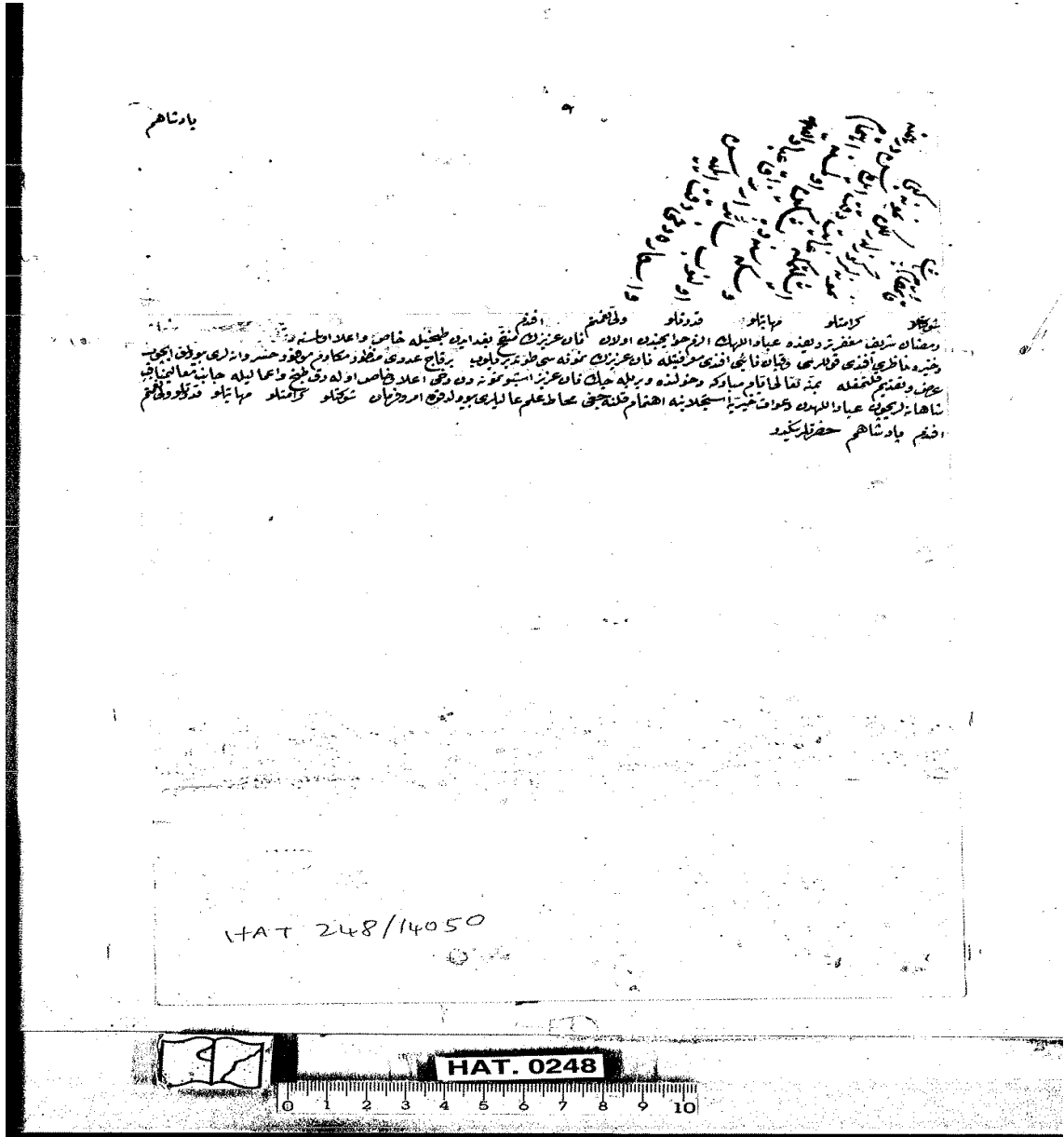
شوقم کرامت مرابطه فتنه ولفتم اتم
مقتضای رحم وشفقت شاهزادگی او زده ماه مبارک رمضان شریفه عباد الهی نایب نایب ورحم ورفه خیر و خیر و خیر
بر تعالی ماه ربوده نایب نایب او زده او زده انبار کردن بایک و نایب بیکور بایک کله بغذای افراد و نایب حقه و نایب
جبارانه توزیع او زده و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
انبار او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
کله جله خود به نایب عباد الهی زنده با ایل صاعقه نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
میکور او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
امروزان جبارانه نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
عباد الهی بر نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
بوی نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
ماه ربوده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
ایم نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
کله جله خود نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
مرد و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
اقضا نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
ماخذ اهل لای و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
مخصوص و نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده نایب نایب او زده
اخر ماه شریفه

HAT 203/10558

HAT. 0203

Ramazan ayının yaklaşması münasebetiyle İstanbul'a ham ekmek, et ve kahve tedârîki yapılması hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 10558, (13 Recep 1210/ 23 Ocak 1796)

Ramazan'da satılacak ekmeklerin has undan beyaz ve pişkin olmasına dikkat edilip numunelerinin takdimi hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 14050, (29 Zilhicce 1213/ 18 Mayıs 1799)

BOA, Cevdet, Saray, nr. 8207, (18 Ramazan 1196/ 27 Ağustos 1782)

بادشاه

خداوند
کرامت
مطلب
قدتلا
والتفتم اذتم
اشبوسه مبارکه شماعة المعظمی نفا بجنه کونز نایب الکنی اولیفته نایب بکونز اعتبارم غفر
جمعه ایرتی کونی اوقن اقتضا ایتمکه یوم مذکوره صیامه یاء اولنه جنی مسلیه اعلم ایچون یوم مذکور
بجه سنه دوس منارات جومع ومساجد ایقاد قادیل ایه تزییه اوقن دوزم کله جنی استانبول قاضی
اقدی داعلی ای عدم ایتمکه قنطور شاهانری بوقن ایچون عدم مذکور مرسوم حضور هایدار
قندنی ویتلک یوم مذکور بجه ی جلول ایدکره بوجه متاد دوس منارته ایقاد قادیل ایتمکی
جومع شریفه قیم باشیلرینه باطلان عاقبتیه اولنه جنی معلوم هایداری بوردکره قنلره نکولو کرامتو مراباد
قدتلا و التفتم اذتم بادشاهم حقیر بکود

HAT 208/11076

HAT. 0208

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Ramazan-ı Şerîf'in başlangıcının cumartesi olmasından dolayı câmî ve mescitlerde kandillerin yakılması hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 11076, (29 Zilhicce 1210/ 5 Temmuz 1796)

پادشاه

(1205)

شوقلو کرامتو مهابتو قدرتو ولایتی افتم
 والد ماجد کثیر النعمه شهباز دلی جنتی کان خرو و شبان سلطان مصلی خان افتر حضرتلینک آثار خیرینک
 اولی اودوه برسنه رمضان شریفده مدورین افریلدون بر مجلس حضور لایع الشاهان لرزه تفسیرین
 دوسنه حاضر اولاری مقدار اولارک ترتیبی حادی برضعه و قرینی سما خیلو شیخ الوسلام افندی داعی
 طری چاکرانه مه کوندر کلاه معروضی خاک پای عالیاری قندی
 مهابتو قدرتو ولایتی افتم پادشاهم خیرینک

HAT 200/10237

HAT. 0200

Ramazan'da Huzûr-ı şâhânede tefsîr dersinde hazır bulunacakların Şeyhülislâm tarafından verilen defterinin takdimi hakkındaki belge.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 10237, (29 Zilhicce 1205/ 29 Ağustos 1791)

پادشاه

شرفی
کلیه
مستحقان
مستحقان
مستحقان
مستحقان

شوقلو کرامتو مهاتلو قدردلو و قهقتم اقم
به سنده رمضان المبارک اود بشی کونلری علما کرم و جوه و جال دولن علیه لری بنه لرنه بر حوب
تشیقات دعوت اولغلی مقدا اولو قوللریک زیادت خرقه شریفه حضرت سید اوزام علیه الصلوة و السلام
سعد اولغلی رسوم مرغیه دولن ابره یونر علیه لرنه اولقون ناشی اشو رمضان شریف خرقه
وخی بوم سنی اعتبار اولغلیه نظر بو جمعه ارمق اود بشی کونلری اقم اقم ایقله بوم مرقوم مقدا
زیادت خرقه شریفه اذن عالیری اوزانی بیوریلو ایسه حصوری مقدا اولو قوللری چاکرانی
دعوت اولغلی محاط علم عالیری بیورهره خزان شوقلو کرامتو مهاتلو قدردلو و قهقتم اقم

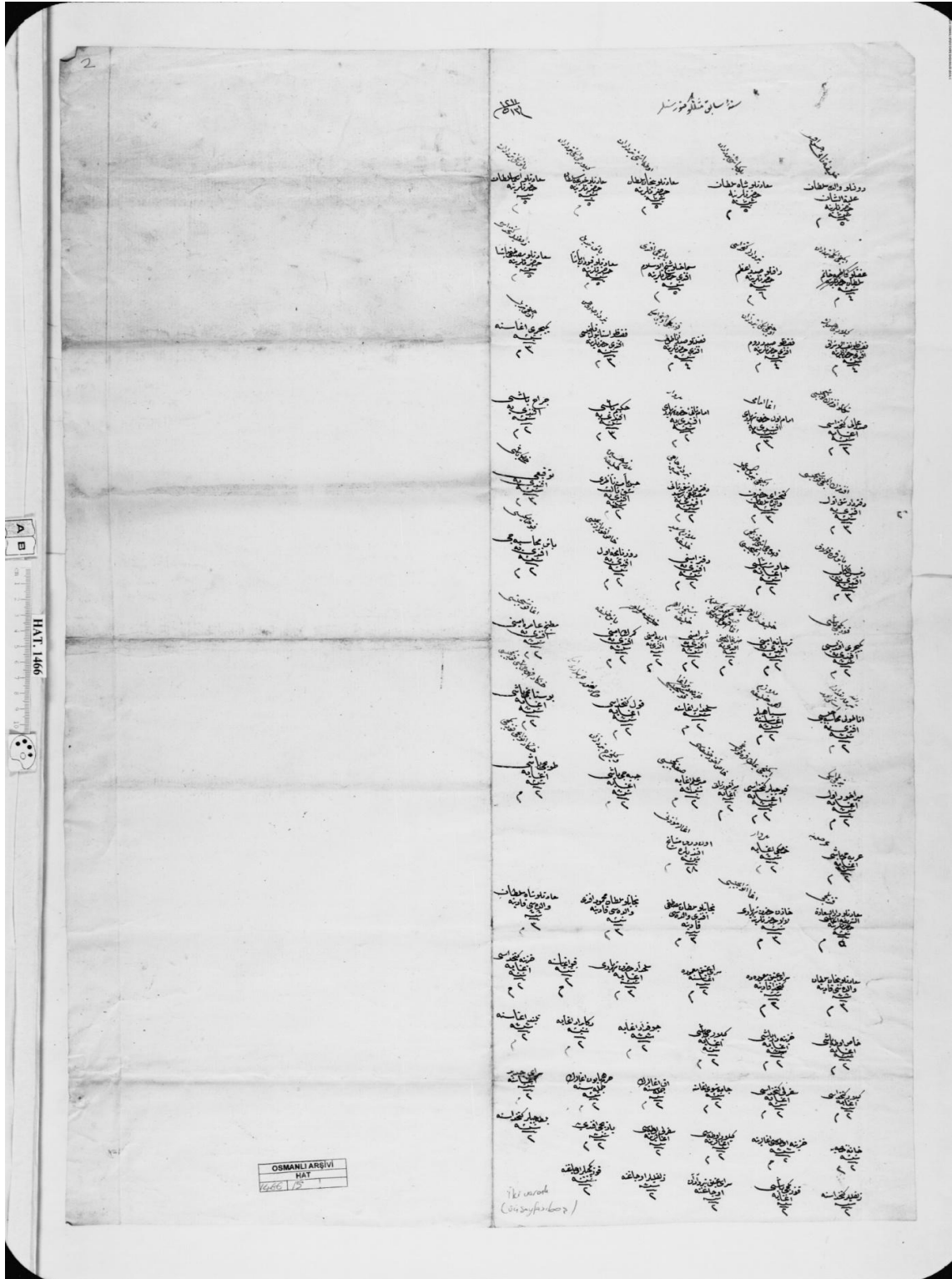
چین سنده رمضان شریفه بو چاکرانی بر سینه محاطی ایکی خرقه شریفه زیادنه وضعت هایتلری
بیوریش اولغلیه بوسنه مبارکده وخی حالو یوقان مرقوم محاطی مصطفی یا شا قوللریک زیادت خرقه
شریفه دعوت اولغلی موافق زانی سامیری ایسه خزان حقیق من الامر کرد

HAT. 1396/56015

HAT. 1396

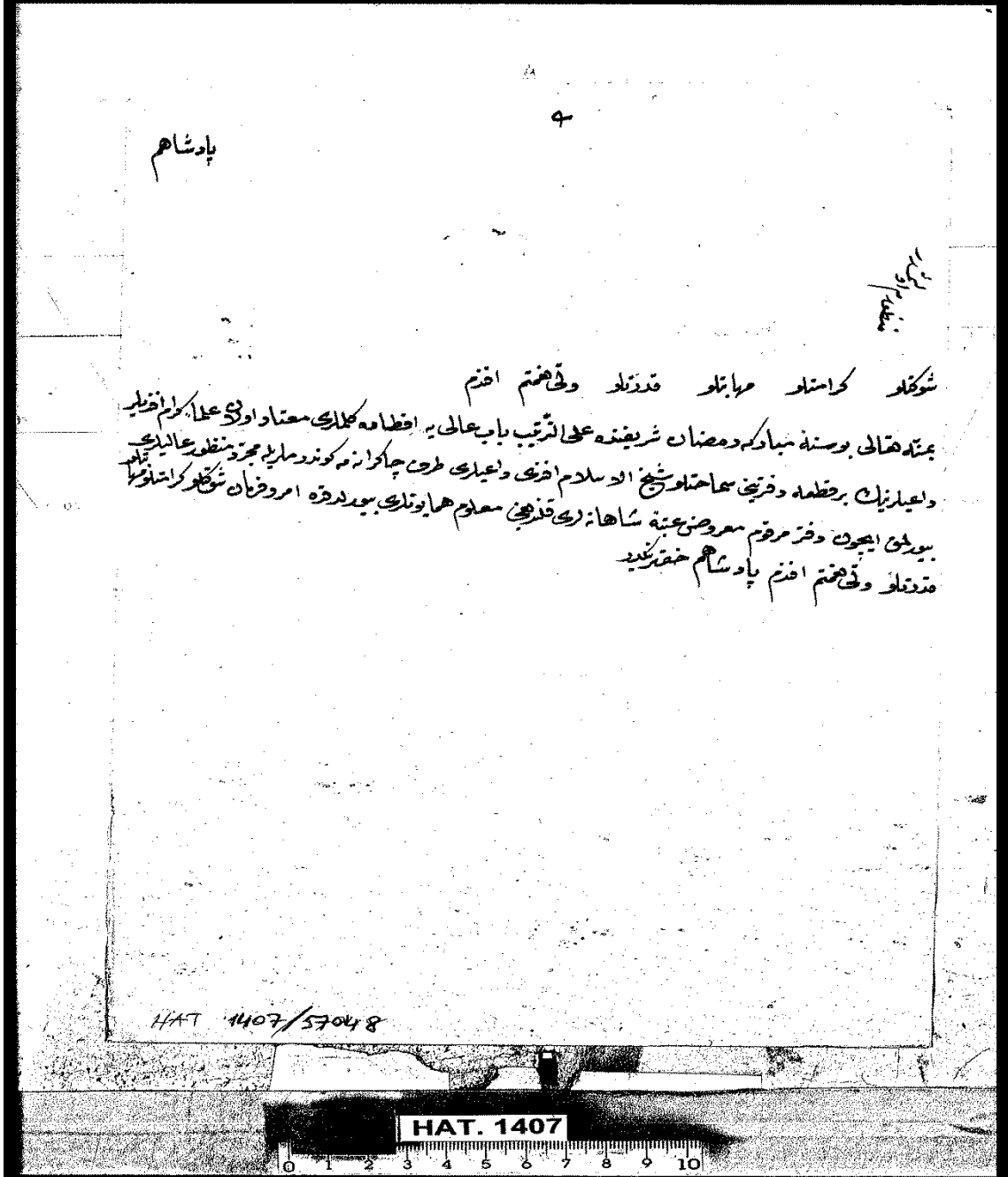
Ramazanın on beşinci günleri icrâ edilen Hırka-i Şerîf ziyâreti için teşrîfât gereği dâvet olunacak kişilerin dâvet edilmesi hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 56015, (29 Zilhicce 1204 / 9 Eylül 1790)

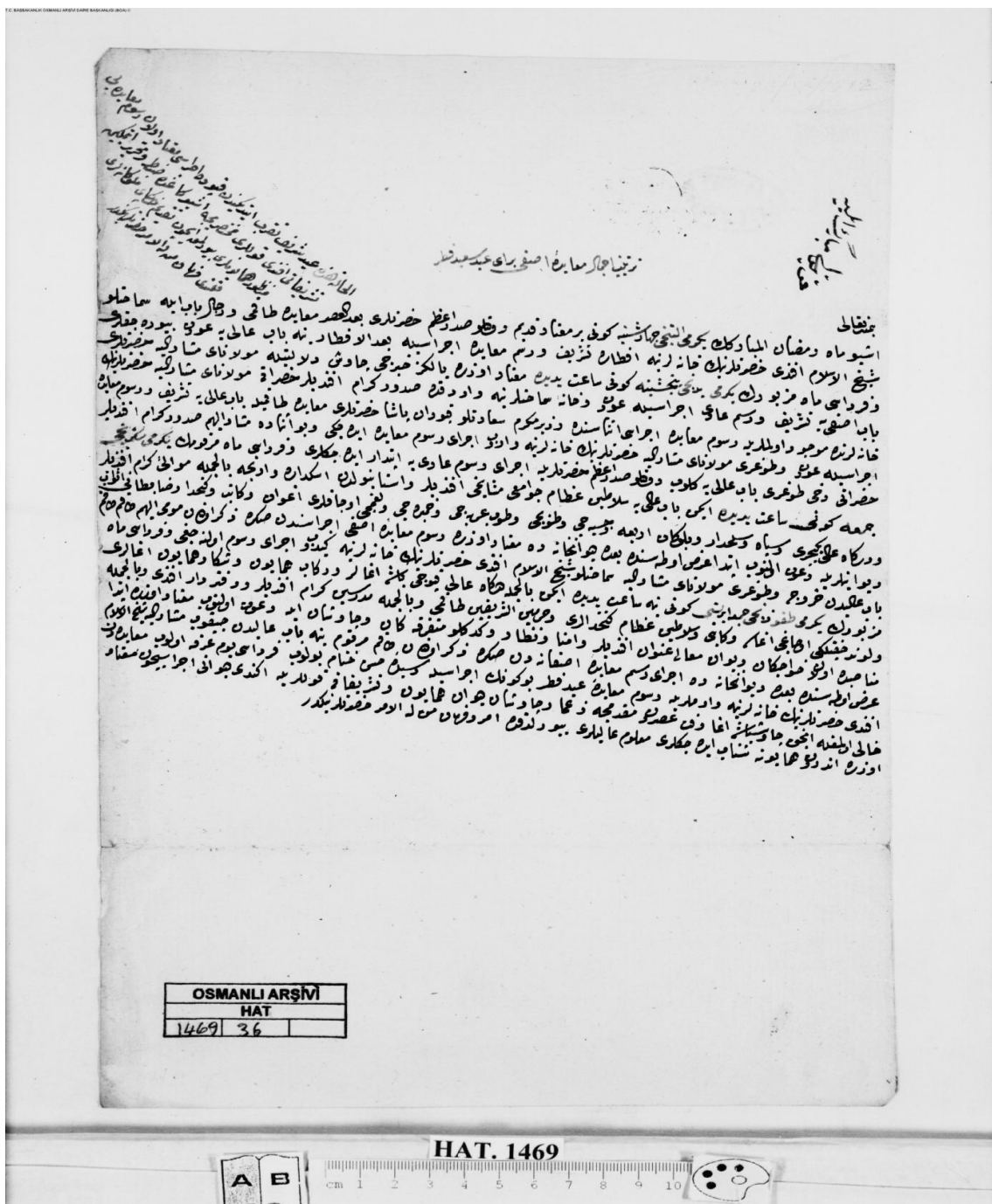
Hırka-i Şerif ziyâreti sonrası Hırka-i Şerif suyu dağıtılacak kişilerin listesi.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 15, (13 Ramazan 1211/12 Mart 1797)

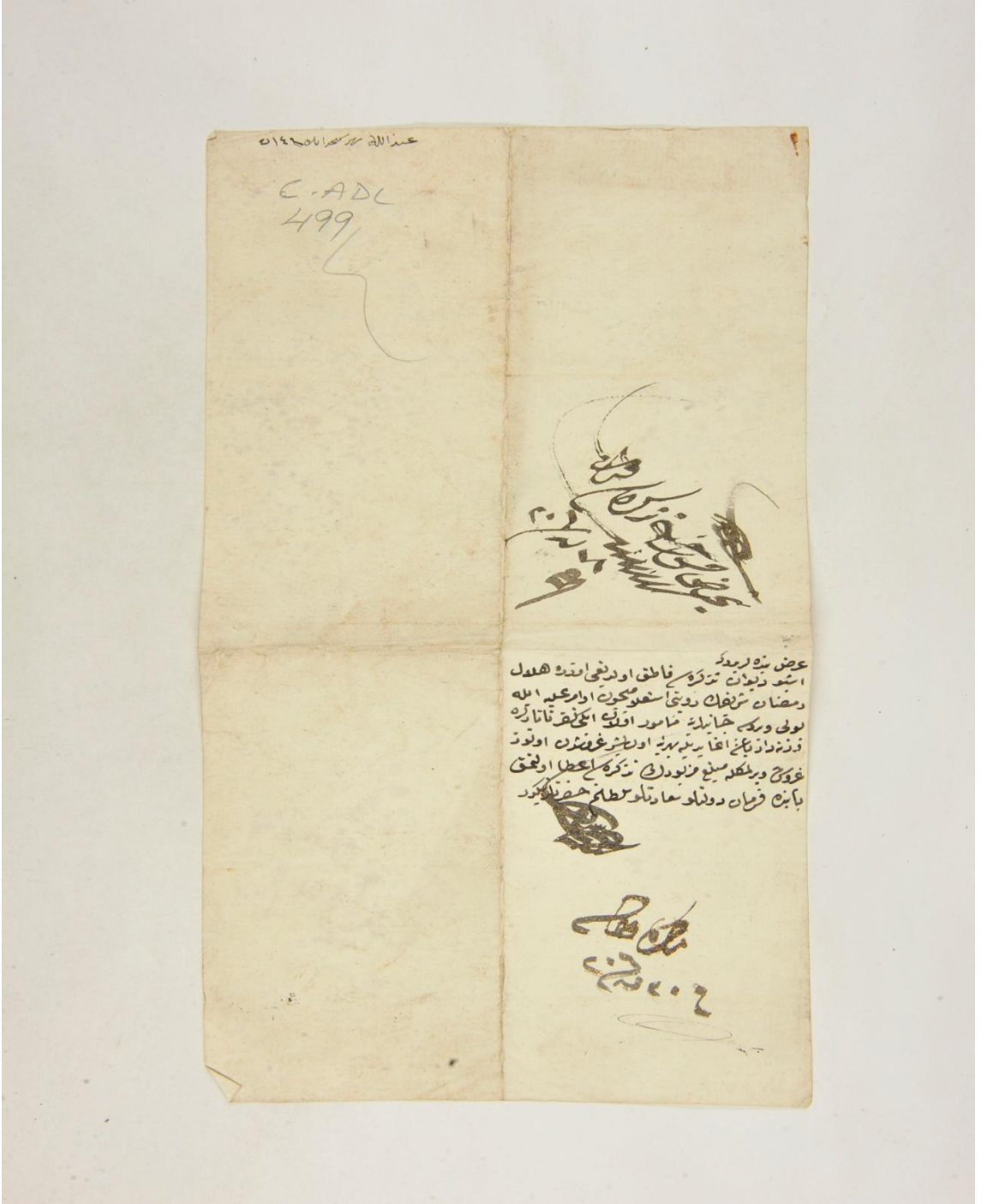
Ramazan'da Bâb-ı Âlî'ye iftâra gelmeleri mutat olan ulemânın isimlerini açıklayan defterin takdim edildiği hakkında.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 57048, (29 Zilhicce 1204/ 9 Eylül 1790)

Ramazan Bayramı ile ilgili teşrîfât programının uygulanması hakkında belge.

BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr. 36, (23 Ramazan 1212/ 11 Mart 1798)

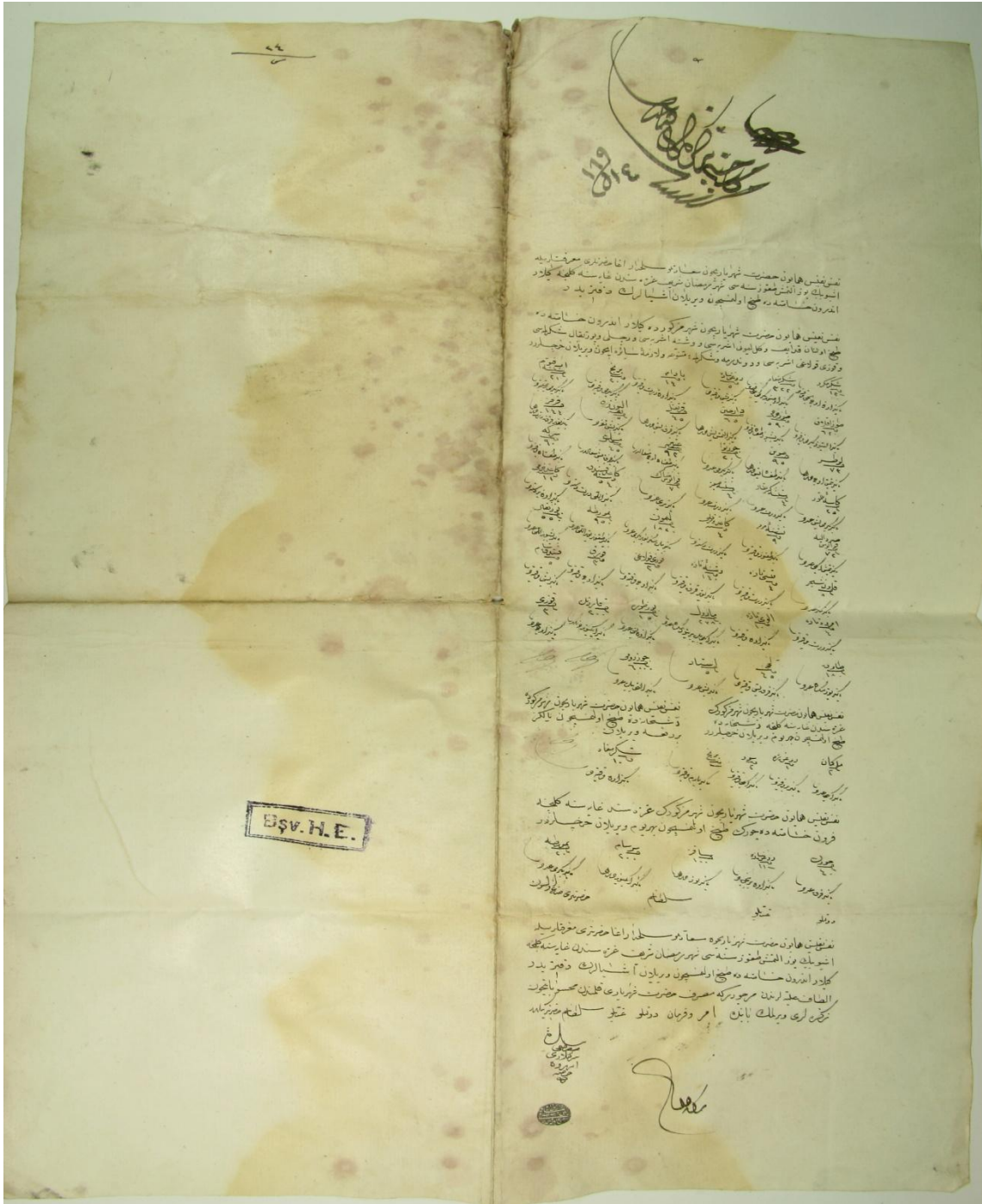
Ramazan hilâlinin rü'yetini isti'lâm için Bolu ve Bursa'ya gönderilen iki tatarı on beşer kuruş verilmesi hakkında belge.

BOA, Cevdet, Adliye, nr. 499, (18 Ramazan 1207/29 Nisan 1793)

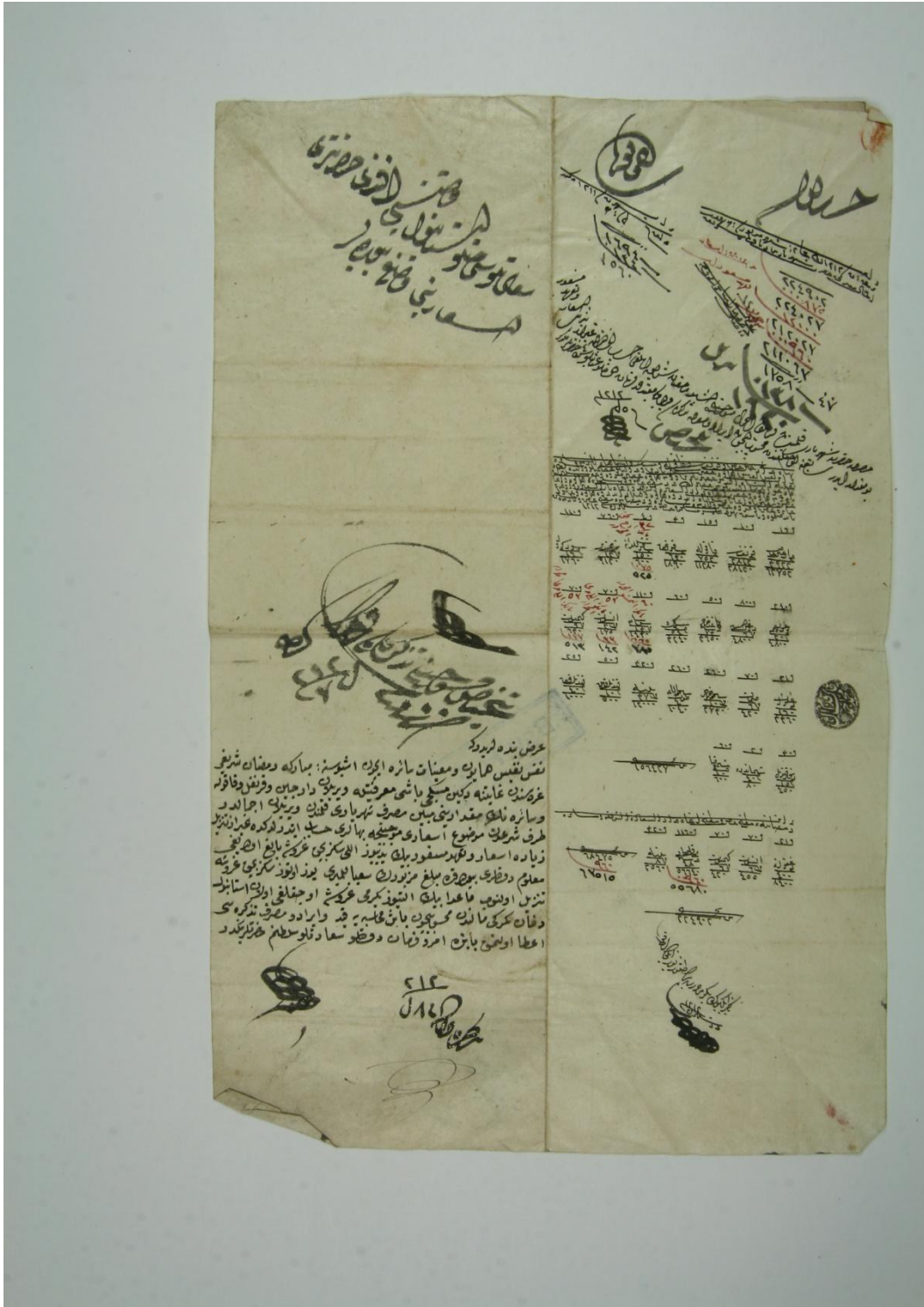
Pâdişâh için Ramazanda pişirilmek üzere olunmak üzere her gün verilen eşyalar.

BOA, Cevdet, Saray, nr. 568, (19 Şaban 1187 / 18 Ekim 1773)

Ramazan ayında Pâdişâh için hazırlanacak olan çeşitli tatlılar, şerbetler, reçeller ve şekerlemeler ve bunlar için lazım olan eşyalar hakkında belge.

BOA, Cevdet, Saray, nr. 7510, (14 Ramazan 1169/12 Haziran 1756)

Ramazan ayında Pâdişâh için hazırlanacak yemeklerde kullanılmak üzere miskçibaşı tarafından verilen baharatlar ve bu baharatların ücretleri hakkında belge.

BOA, Cevdet, Saray, nr. 7398 , (7 Ramazan 1212/23 Şubat 1798)

Ramazan ayında buğdaycı başı tarafından Pâdişâh mutfağı için verilen çeşitli hububatlar ve bunların miktarı hakkında belge.

BOA, Cevdet, Saray, nr. 8229, (7 Ramazan 1187/22 Kasım 1773)

Ramazan ayında sebzecibaşı tarafından Pâdişâh mutfağı için verilen çeşitli sebzeler ve bunların miktarı hakkında belge.

BOA, Cevdet, Saray, nr. 363, (8 Ramazan 1181/28 Ocak 1768)

BİBLİYOGRAFYA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emîrî I. Abdülhamid; nr. 21, 253

Ali Emîri II. Mustafa; nr. 4536, 4537,

Cevdet Adliye; nr. 499, 4988,

Cevdet Askeriye; nr. 49256,

Cevdet Belediye; nr. 237, 1171, 2166, 3633, 4778, 5436, 6133, 6571, 6591, 7326, 7425,

Cevdet Dâhiliye; nr. 3974, 8993, 9340,9466, 10364, 11921, 11999, 12664, 14557, 17149,

Cevdet Evkaf; nr. 19281, 30034,

Cevdet İktisat; nr. 2229,

Cevdet Maârif; nr. 2902,

Cevdet Saray; nr. 363, 371, 475, 567, 612, 838, 859, 958, 2223, 2731, 3602, 5111, 5470, 5939, 5991, 6226, 6390, 6938, 7023, 7316, 7398, 7492, 7530, 8229, 8509, 8615, 8980, 4413, 6516, 6718, 7184, 7510, 7529, 7818, 8207,

D.BŞM. d; nr. 1832, 05501, 05505

Hatt-ı Hümayûn; nr. 13, 15, 31, 36, 41, 66,496, 647, 1856, 8363, 8388, 8432, 8786, 9504, 10177, 10237, 10558, 10589, 10794, 10937, 11023, 11037, 11074, 11076, 11078, 11324, 13279, 13962, 14051, 14533, 14889, 15705, 54281, 55134, 55950, 56015, 56722, 57037, 57048, 57071, 57585, 57094, 57666, 57744

İbnülemin Saray; nr. 3030

KK. d. ; nr. 0676 M (1), 0696 M

MAD. d; nr. 6083,12861,18762

B- Kadı Sicilleri

İstanbul Kadılığı, Defter nr. 121

C- Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Abdülazîz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim Ve Tâbirleri*, haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney, İstanbul 2002

Ahmed Câvid, *Hadîkâ-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, Ankara 1998

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VII, İstanbul 1309/1892

Ahmet Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâyıku'l-Ahbâr*, I, İstanbul 1219/1804, Matba'â-i Âmire

Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, I-III, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992

Ahmet Refik, *Eski İstanbul Manzaraları*, haz. Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998

Ali Seydi Bey, *Teşrîfât ve Teşkilâtımız*, haz. N. Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

ALTINAY, Ramazan, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 335-336

Anonim Osmanlı Tarihi, haz. Abdulkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000

AŞIK, Fahrettin, “Hz Peygamberin Ramazan Hayatı”, *Diyanet Dergisi*, Ankara 1990 cilt 26, sayı 2

ARIKAN, V. Sema, *III. Selîm'in Sır Kâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, TTK Yay, Ankara 1993

ATASOY, Nurhan, “Hırka-i Saâdet”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 374-377

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, *İstanbul'da Ramazan Mevsimi*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 1998

BEYDİLLİ, Kemal, **Bir Yeniçeri'nin Hatıratı**, Tarih Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2003

BİLGİN, Arif, **Osmanlı Saray Mutfağı**, Atabey Yayınları, İstanbul 2004

BOZKURT, Nebi, “Mahyâ” , **DİA**, Ankara 2003, XXVII, s.396-398

BUHARİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, **Sahih-i Buhari**, I-IV, çev. Mehmed Vehbi, İstanbul 1966

ÇAĞRICI, Mustafa , “Ramazan ve Orucun Ahlaki ve İnsani Boyutu”, **Ramazan**, İstanbul 2008, İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları, Ramazan Özel, sayı. 5,

Çeşmi-zâde Mustafa Reşid, **Çeşmi-zâde Tarihi**, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993

ÇORUK, Ali Şükrü, “ Osmanlı Sarayında Kurban Bayramı”, **Mostar**, İstanbul 2010, nr. 67, s. 49-54,

DERNSCHWAM, Hans, **Seyahat Günlüğü**, çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992

DÖRDÜNCÜ, Mehmet Bahadır, “Topkapı'da Ramazan” **Tarihte Ramazan**, Editör. Ertuğrul Tarık Kara, Yitik Hazine Yay, İstanbul 2006

Ebû Dâvûd, Süleyman bin el-Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, I-V, haz. Muhammed Avvame, Beyrut 1998

ERDOĞAN, Mehmet, **İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2000

Es'ad Efendi, **Osmanlılarda Töre ve Törenler(Teşrifât-ı Kadime)**, Haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011

GÜNAY, Hacı Mehmet, “Ramazan” **DİA**, İstanbul 2007, XXXIV, s. 433-435

HASAN, H.İbrahim, **Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi**, VI, çev. İsmail Yiğit, İstanbul 1986

Hezârfen Hüseyin Efendi, **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âli Osmân**, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998

IRMAK, Yunus, **III. Mustafa Rûznâmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1991

İbn-i Battuta Seyahatnamesi, çev. A Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000

İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen**, I-III, haz. Muhammed Nasıruddin Elbani, Beyrut 1986

İmam Nevevi, **Riyâzü's Sâlihîn**, I-III, çev. Sıtkı Güllü, Sentez Neşriyat, İstanbul

İmam Rabbani, **Mektûbât**, çev. M. Metin Zirek, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2006

İPŞİRLİ, Mehmet, “Cer”, **DİA**, İstanbul 1993, VII, 388-389

İPŞİRLİ, Mehmet, “Huzûr Dersleri”, **DİA**, İstanbul 1999, XIIX, s. 441-444

Kadı Ömer Efendi, **Rûznâme-i Sultan Mahmut Han**, haz. Kamuran Bayrak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1972

Kânûnnâme-i Âli Osman, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 2003

KARABASANOĞLU, Selîm , “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirîzâde Ahmet Efendi ve Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2008, sayı. 24, s. 97-128

KAZICI, Ziya, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Bilge Yay. , İstanbul 2003

KOÇER, Sayit, *Efendimizin Ramazan’ı*, Işık Yay. , İstanbul 2010

Kur’ân-ı Kerim, TDV, Komisyon, Ankara 1993

KUTAY, Cemal, *Ramazan Medeniyeti*, haz. İbrahim Refik, Albatros Kitapları, İstanbul 2003

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. , *1640 Numaralı Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983

MARDİN, Ebul’ûla, *Huzûr Dersleri*, I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951

Mehmed Râşid Efendi, *Tarih-i Râşid*, III-V, Matba’a-i Âmire, İstanbul 1281/ 1865

Mehmet Zeki, “Huzûr-ı Hümâyûn Dersleri” , *Edebiyat Mecmuası*, İstanbul 1918, III

MİRAS, Kamil, *Ramazan Musâhabeleri*, Ahmet Sait Basımevi, İstanbul 1949

Münziri, Ebu Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I-VI, çev. A. Muhtar Büyükçınar, Haz. Veysel Karaköse. Hikmet Yayınları, İstanbul 1984

Müslim, Ebû Hüseyin el-Haccâc en-Nişabûrî, *Sahîh-i Müslim*, I-V, haz. Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut 1955

SCHWEİGGER, Solomon, *Sultânlar Kentine Yolculuk*, çev: S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004

OZANSOY, Halit Fahri, *Eski İstanbul Ramazanları*, İnkılâp Ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1968

ÖKSÜZ, Mustafa, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendinin Mür'i't-Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Tezi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009

Özcan Özcan, *Mahmud I. Hakkında 1157/1744-110/1747 Arası Rûznâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul 1968

ÖZKAYA, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008

ÖZTÜRK, Osman , “Huzûr Dersleri”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Ankara 1971, cilt 10, sayı. 112-113

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Pâdişâh Portresi Sultân I. Abdülhamid*, Tarih Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 1999

Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1317

Tâhirü'l Mevlevî, “Ramazânü'l-Mübârek” *Mahfil*, İstanbul, 1339 /1921, cilt I, sayı 11, s. 178-197

Tayyarzâde Ata, *Osmanlı Saray Tarihi (Tarih-i Enderun)*, I, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010

Tayyarzâde Ata, *Tarih-i Ata*, I, Yahya efendi Matba'ası, İstanbul 1876

Tevkîî Abdurrahman Paşa, *Osmanlı Devletinde Teşrîfât ve Törenler (Tevkîî Abdurrahman Paşa Kânûnnâmesi)*, haz. Sadık Müfit Bilge, Kitabevi, İstanbul 2001

Tirmîzî, *es-Sünen*, I-V, haz. İbrahim Atve İvaz, Kahire 1975

TOY, Ali ,”Mahyâlar”, *Altınoluk Dergisi*, İstanbul 1986, Sayı: 3

Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, I-II, TTK Yayınları, Ankara 2003

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984

ÜNVER, Süheyl, *Mahyâ Hakkında Araştırmalar*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1940

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi, İstanbul 2007

WITHERS, Robert, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, cev. Cahit Kayra, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

YAZICI, Nesimi , “Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Rü'yet-i Hilâl Meselesi”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: XXXV, Özel sayı: 1, Ankara 1999

YILDIRIM, Celal, “Ramazan Hilâli”, *Diyanet Dergisi*, XIV, Ankara 1975

YİĞİT, İsmail, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*, VII, İstanbul 1986